

รายงานการวิจัย

เรื่อง

อุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี

Allegory : From the abstract to the concrete with a critical approach.

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูริทัต ศรีอร่าม

พระครูปลัดวิมลปริยัติวัฒน์, ผศ.

พระครูโสภาสราธิคุณ, ดร.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เจตนิพัทธ์ พิธิยานุวัฒน์

นายพรภิรมย์ ยอดบุญ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766042

รายงานการวิจัย

เรื่อง

อุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี

Allegory : From the abstract to the concrete with a critical approach.

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูริทัต ศรีอร่าม

พระครูปลัดวิมลปริยัติวัฒน์, ผศ.

พระครูโสภาสราธิคุณ, ดร.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เจตนิพัทธ์ พิธิยานุวัฒน์

นายพรภิรมย์ ยอดบุญ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766042

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Allegory : From the abstract to the concrete with a critical approach.

BY

Asst. Prof. Dr. Phurithat Sri-aram
Phrakruparadwimonpariyattiwat, Asst. Prof.
Phrakhru Ophassarathikhun, Dr.
Asst. Prof. Dr. Chetniphath Phithiyanuwat
Mr. Pornpirom Yodboon
Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Buddhasothorn Buddhist College.

B.E.2566

Research Project Funded

By Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS 800766042

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: อุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี

ผู้วิจัย: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภุชิต ศรือร่าม, พระครูปลัดวิมลปริยัติวัฒน์, ผศ. พระครูโอสสราริคุณ, ดร., ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เจตนิพัทธ์ พิธิยานุวัฒน์ และนายพรภิรมย์ ยอดบุญ

ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

ปีงบประมาณ: ๒๕๖๖

ทุนอุดหนุนการวิจัย: กองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

บทคัดย่อ

งานวิจัย เรื่อง อุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎก เพื่อจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี และเพื่อพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี ข้อมูลที่ศึกษา คือ อุปมาอุปไมยในคัมภีร์วิพระไตรปิฎก ประชากรที่ใช้ในการวิจัยคือ พระภิกษุ นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด จำนวน ๑๓ รูป/คน ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-Informant) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ สัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ผลการศึกษาพบว่า

๑. พระวินัยปิฎกซึ่งว่าด้วยหมวดสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี กล่าวถึงอุปมาอุปไมย ตัวอย่าง จำนวน ๑๘ แห่ง พระสุตตันตปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักธรรมและเทศนาที่ทรงแสดงแก่บุคคลหลากหลายลักษณะ กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๖๖ แห่ง พระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักปรมัตถธรรม กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๑๓ แห่ง

๒. วิเคราะห์อุปมาในพระวินัยปิฎก ส่วนมากเป็นลักษณะพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่ง ด้วยพระบัญญัติทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุอธิบายอาการนั้น ชื่อว่า ปัญญาติหาระ, การวิเคราะห์อุปมาในพระสุตตันตปิฎก ส่วนมากจัดเป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ, วิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระอภิธรรมปิฎก ส่วนมากเป็นลักษณะตั้งเป็นคำถามขึ้นมา แล้วอธิบายตอบคำถามอย่างละเอียด ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมยังธรรมใดให้เกิด โดยความเป็นปัจจัย โดยสืบต่อกันมา แบบแห่งการอธิบายที่ชักเอาเหตุแห่งผลแห่งธรรมเหล่านั้นมาขยายความนี้ ชื่อว่า ปริกขารหาระ

๓. รูปแบบการใช้อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฐิสมัภิทา ๔ คือ มีธรรมปฐิสมัภิทา ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฐิสมัภิทาความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฐิสมัภิทา รวมกับธรรมปฐิสมัภิทาและอรรถปฐิสมัภิทาเป็นปฐิสมัภิทา ๓

ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่าง
สมเหตุสมผล

คำสำคัญ : อุปมานิทัศน์, นามธรรมสู่รูปธรรม, วิพากษ์วิธี

Research Title: Allegory : From the abstract to the concrete with a critical approach.

Researcher: Asst. Prof. Dr. Phurithat Sri-aram
Phrakruparadwimonpariyattiwat, Asst. Prof.
Phrakhru Ophassarathikhun, Dr.
Asst. Prof. Dr. Chetniphath Phithiyanuwat and
Mr. Pornpirom Yodboon

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Buddhasothorn Buddhist College

Fiscal Year: 2566/2023

Research Scholarship Thailand Science Research and Innovation Fund

Sponsor:

ABSTRACT

Research on Allegory: From the Abstract to the Concrete with Critical Methods The objective is to create a database of allegories in the Tripitaka. To create a database for analyzing the allegories in the Tipitaka using critical methods. and to develop a model for using allegories in the Tripitaka through critical methods. The information studied is the similes in the Tripitaka. The population used in the research is monks and Buddhist scholars. A total of 13 informants/people were included, who provided important information. (Key-Informant) The tool used in the research was an in-depth interview. The results of the study found that

1. Vinaya Pitaka, which deals with the precepts of monks and nuns. Mentioning 18 examples of metaphors, the Suttanta Pitaka relates to Dhamma principles and sermons given to various types of people. Mentioning 66 examples of metaphors in the Abhidhamma Pitaka related to the principles of Paramattha Dhamma. Mentions 13 examples of metaphors.

2. Analyzing parables in the Vinaya Pitaka Most of them are in the manner of the Lord Buddha teaching one dharma. With all commandments there are various modes of explanation that explain the symptoms, called paṇṇattihara, analysis of similes in the Suttantapiṭaka. Most of them are considered questions, considered answers, and considered statements that are appropriate to the questions of the formula. Consider Assatha (pleasure) as the example of the Sutta, which is called

Vijyahara, analyzing the allegories in the Abhidhamma Pitaka. Most of them are in the form of questions. Then explain and answer the questions in detail. What are all these dharmas? What Dharma will arise? By being a factor By succession This form of explanation that takes the reasons and results of those dhamma to explain is called parikkhaharaha.

3. Patterns of using allegories in the Tipiṭaka using critical methods It is characterized by knowing how to use logical words. Have knowledge of the language that will be used to communicate clearly Have deep knowledge of words and their meanings. along with knowing how to use vocabulary to clearly explain the principles of reasoning Have an understanding of the original cause or topic of the principle and have an understanding of the results or meaning of the principle. which corresponds to the 4 principles of Patisambhidā, that is, there is Dhamma Patisambhidā. Understanding of causes or principles Having an understanding of the results or meaning of the Dhamma principles. and have an understanding of the language or vocabulary that will be used in conjunction with the logical principles which are Niruttipatisambhidā Combined with Dhammapatisambhidā and Atthapatisambhidā to form the above three patisambhidā, combined with knowledge of the social context to raise concrete vocabulary to be understood reasonably.

Keywords: Allegory, From the abstract to the concrete, critical approach

กิตติกรรมประกาศ

ในการศึกษาวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยขอขอบคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และวิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร ที่ได้ส่งเสริมสนับสนุนและอนุมัติงบประมาณเพื่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้ และผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ช่วยให้คำแนะนำในการจัดทำโครงการวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ขอขอบคุณพระเดชพระคุณพระราชาปริยัติสุนทร ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร คณะผู้บริหารและคณาจารย์ ที่ให้การส่งเสริมบุคลากรเพื่อการพัฒนาทักษะด้านการวิจัย ขอขอบผู้เข้าร่วมพระเถรานุเถระ พระสงฆ์ นักวิชาการ และพุทธศาสนิกชน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกท่าน ที่ให้ความร่วมมือในกระบวนการวิจัยในทุกด้าน ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลอย่างครบถ้วน

คุณประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการทำวิจัยในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยขอมอบให้เป็นความดีความชอบแก่วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระเถรานุเถระ พระสงฆ์ นักวิชาการ พุทธศาสนิกชนที่ให้ข้อมูลเพื่อการวิจัยทุกท่านทุกประการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูริทัต ศรีอร่าม และคณะ

๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญแผนภาพ.....	ซ

บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ คำถามการวิจัย.....	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๔
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๕

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๖
๒.๑ แนวคิดทฤษฎีวิพากษ์วิธี.....	๖
๒.๒ แนวคิดอุปมานิทัศน์.....	๗
๒.๓ แนวคิดอุปมานิทัศน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา.....	๑๐
๒.๔ แนวคิดวิพากษ์วิธีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา.....	๑๙
๒.๕ แนวคิดระบบฐานข้อมูล.....	๒๘
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๒๙
๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๓๕

บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัย.....	๓๖
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๓๖
๓.๒ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๓๖
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๓๖
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๓๗
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๓๗
๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย.....	๓๙

บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย.....	๔๐
๔.๑ ฐานข้อมูลอุปมานิต์ศน์ในพระไตรปิฎก.....	๔๐
๔.๒ ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิต์ศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี.....	๖๒
๔.๓ การพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิต์ศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี.....	๗๖
๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๗๗
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ.....	๗๘
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๗๘
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๘๑
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๘๔
บรรณานุกรม.....	๘๕
ภาคผนวก.....	๘๘
ภาคผนวก ก หนังสือรับรองการวิจัยในมนุษย์.....	๘๘
ภาคผนวก ข แบบสอบถาม/แบบสัมภาษณ์.....	๙๑
ภาคผนวก ค หนังสือแนะนำ.....	๙๖
ภาคผนวก ง ภาพประกอบ.....	๙๘
ภาคผนวก จ การนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๐๑
ภาคผนวก ฉ บทความวิจัย.....	๑๐๔
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๒๐

สารบัญแผนภาพ

หน้า

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....๓๕

แผนภาพที่ ๓.๑ สรุปกระบวนการวิจัย.....๓๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเมืองคัมภีร์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งคือบุคคลผู้เผยแผ่พระธรรมคำสอน ซึ่งจะต้องมีคุณสมบัติของผู้เผยแผ่หรือองค์แห่งธรรมกถีกอยู่ ๕ ประการ คือ ๑) แสดงธรรมไปตามลำดับไม่ตัดลัดให้สับสน หรือขาดความ ๒) ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้ผู้ฟังเข้าใจ ๓) สอนเขาด้วยเมตตา ตั้งจิตปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ๔) ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ ๕) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น คือ ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น^๑ ประกอบกับแบบอย่างแห่งเทคนิควิธีการสอนของพระพุทธองค์ที่บุคคลผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาสามารถนำไปใช้ได้มี ๔ ประการ คือ ๑) สันทสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังงมมือไปดูเห็นกับตา ๒) สมาทปนา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำ ก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนใจยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ ๓) สมุตเตชนา ระวังให้อาจหาญแกล้งกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจงได้ สู้จนไม่หวั่นระย่อไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก ๔) สัมปหังสนา ปลูกฝังให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ^๒

พระบรมศาสดาทรงให้ความสำคัญกับความสามารถของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสาวกฝ่ายบรรพชิต เพราะเป็นผู้สอนหรือแสดงธรรมที่ต้องสร้างแรงจูงใจแก่ผู้ฟังธรรมให้เกิดความสนใจใคร่สดับเนื้อหาในพระธรรม เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอน ให้เห็นคุณค่าควรแก่การนำไปปฏิบัติ มีความตั้งใจจะทำให้สำเร็จไม่ย่อท้อด้วยเห็นคุณประโยชน์และความสุขที่จะได้รับ จึงทำให้เห็นความสำคัญในการพัฒนาศักยภาพผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งในปัจจุบันบทบาทของพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนามีอยู่หลายบทบาท ได้แก่ การเผยแผ่ประชาสัมพันธ์ วิทยากร ครู อาจารย์ นักเทศน์ นักเขียน นักสังคมสงเคราะห์ เจ้าอาวาส พระธรรมทูต นักบริหาร นักวิชาการ เป็นต้น และวิธีที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในปัจจุบัน ได้แก่ ๑) การเทศนา ๒) ปาฐกถาธรรม ๓) อภิปรายธรรม ๔) สนทนาธรรม ๕) การสอนสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน ๖) การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ ๗) การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการเผยแผ่ ในระบบสัญญาณดาวเทียมที่สามารถถ่ายทอดสดไปได้ทั่วโลก^๓

^๑อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๘๖-๘๘.

^๒ที.ส. (ไทย) ๙/๑๙๘/๑๖๑.

^๓พระครูปลัดบุญยัง ทูลโล (สุนทรวิภาต) และพระมหาสมบัติ ธนปญโญ, “บทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่ยุคปัจจุบัน”, *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์*, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๕๘): ๑๓๕-๑๓๗.

จากการสำรวจข้อมูลจากรายงานการวิจัยของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติที่ได้ศึกษาการปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนทั่วประเทศ พบว่า พระสอนศีลธรรมสอบตกในเรื่องการสอนวิชาพระพุทธศาสนาทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ไม่ว่าจะเป็นด้านการเรียนการสอน ด้านสื่อและวัสดุอุปกรณ์ ด้านการวัดผลและประเมินผล พระสอนศีลธรรมมีจำนวนน้อยที่ใช้วิธีการสอน วิธีการใช้สื่อและการวัดผลประเมินผลที่หลากหลายซึ่งเมื่อศึกษาข้อมูลที่ลึกลงไปพบว่า พระสอนศีลธรรมในปัจจุบันขาดความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับสมรรถนะ^๔ และผลการดำเนินการบริหารด้านการจัดการเรียนการสอนของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนด้านศักยภาพครูพระ พบว่า ยังไม่ค่อยประสบความสำเร็จมากนัก เนื่องจากพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนที่ได้รับคัดเลือกเฉพาะพระที่มีคุณวุฒินักธรรมชั้นเอก, เปรียญธรรม ๓ ประโยคและปริญญาตรีด้านพระพุทธศาสนาซึ่งในภาพรวมเป็นที่ยอมรับว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ด้านพระพุทธศาสนา แต่ยังขาดประสบการณ์ในด้านการถ่ายทอดหรือเทคนิคการเรียนการสอน ขาดเทคนิคการถ่ายทอด การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ เทคนิคการเรียนรู้ซึ่งเป็นวิทยาการที่สำคัญที่จะสร้างเด็กและเยาวชนให้เป็นคนมีศีลธรรมจริยธรรมได้ รวมทั้งยังขาดการพัฒนาสมรรถนะหรือขีดความสามารถในการสอนและการนำปฏิบัติธรรมอย่างเป็นระบบ^๕ ทำให้เห็นปัญหาของพระสงฆ์หรือผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนายังไม่มี ความชำนาญในการอธิบาย คำสอน ธรรมะหรือปรากฏการณ์ให้ผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจน

ด้านคุณภาพผู้เรียนจากการสำรวจความคิดเห็นเรื่อง “การปฏิรูปการศึกษา : คุณภาพของการศึกษาของเด็กไทย” ผลสำรวจที่ได้จากกลุ่มตัวอย่างพบว่า การศึกษาทำให้คุณภาพของเด็กไทยในปัจจุบันแย่ลง เพราะเด็กมีความสนใจในการเรียนน้อยลง ขาดทักษะในการเรียนรู้ คิดวิเคราะห์ คิดสังเคราะห์ไม่เป็น ส่วนผลสำรวจในกลุ่มนักเรียนและกลุ่มผู้ปกครอง/ประชาชนเห็นว่าคุณภาพการศึกษาในปัจจุบันดีขึ้น เพราะเทคโนโลยีมีความก้าวหน้ามากขึ้นมีความพร้อมด้านอุปกรณ์สื่อการสอน มีช่องทางให้เด็กได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลหลากหลายและนักเรียนเห็นความสำคัญของการศึกษามากขึ้น ในขณะที่ความคิดเห็นของกลุ่มครู อาจารย์เห็นว่า ควรสอดแทรกคุณธรรม จริยธรรมในทุกที่ ด้านการจัดทำหลักสูตรควรให้ผู้ที่มีความรู้มีประสบการณ์มาร่วมจัดทำ มีการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาให้มีความรู้เท่าทันโลกในสภาวะปัจจุบันและอนาคต ใช้วิธีเรียนรู้คู่กับการปฏิบัติจริง เน้นให้นักเรียนลงมือปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการคิดวิเคราะห์ มีความคิดสร้างสรรค์^๖

สาระสำคัญตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๖๐ – ๒๕๗๙ ในการพัฒนาผู้สอนและผู้เรียนซึ่งสอดคล้องกับบทบาทของพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งยังต้องมีการพัฒนาสมรรถนะของผู้สอนและบุคลากรทางการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติเพื่อให้มีคุณภาพเป็นผู้

^๔สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, “การปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน”, รายงานการวิจัย, (นครปฐม: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๕๓), หน้า ๗.

^๕มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, แผนยุทธศาสตร์พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน พ.ศ. ๒๕๕๙, (นครปฐม: สำนักงานโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๖.

^๖สำนักสื่อสารและประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, “พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ทิศทางการศึกษาชาติที่ควรจะเป็น”, จุลสาร สกศ., ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ (ปีแรก เดือนตุลาคม ๒๕๕๘): หน้า ๔-๕.

ชำนาญในการอธิบายคำสอน ธรรมะหรือปรากฏการณ์ให้ผู้ฟังเข้าใจ ส่วนผู้ฟังหรือผู้เรียนในระบบ การศึกษาก็ต้องได้รับการพัฒนาทักษะของผู้เรียนในศตวรรษที่ ๒๑ โดยเฉพาะทักษะด้านการคิด อย่างมีวิจารณญาณและทักษะด้านการสื่อสารจากพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่มีครูพระสอนศีลธรรม เป็นต้น

สมรรถนะของผู้สอนทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ความแตกฉานในภาษา มีความรู้ในศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติและภาษาต่างๆ มีความสามารถใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็น ตามได้ เรียกว่า นิรุติปฏิสัมภิตา^๗ เป็นความสามารถในการสื่อสารด้วยทักษะความรู้ด้านภาษา เพื่อ แสดงความรู้ความเข้าใจให้ความหมายหรืออรรถอันเป็นลักษณะของผลและหลักธรรมอันเป็นลักษณะ ของเหตุ เป็นสิ่งที่น่าสนใจนำมาศึกษาเพื่อหาวิธีการสร้างหรือพัฒนาความสามารถในการสื่อสารความ เข้าใจเหตุผลที่เป็นนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ชัดเจน โดยเฉพาะการส่งเสริมทักษะแห่งศตวรรษ ที่ ๒๑ มีทักษะด้านการสื่อสาร เป็นต้น

การสื่อสารด้วยหลักการทางภาษาหรือนิรุติศาสตร์ของพระนาคเสนเถระ แสดงให้เห็น นิรุติปฏิสัมภิตา อันเป็นคุณลักษณะหนึ่งในปฏิสัมภิตา ๔ เป็นทักษะความรู้ด้านภาษาที่ใช้ประกอบ กับทักษะแห่งวาจากรรมเพื่อการอธิบายตอบคำถามของพระยามิลินท์ ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์มิลินท ปัญหา โดยคัมภีร์นี้มีลักษณะเด่นคือการอธิบายหลักธรรมคำสอนที่เป็นนามธรรมให้เข้าใจเป็น รูปธรรมได้ชัดเจน ด้วยวิธีการยกตัวอย่างแบบอุปมาอุปไมย เป็นการใช้หลักการทางภาษาหรือนิรุติ ศาสตร์เพื่อการสื่อสารสภาวะนามธรรมอันเป็นสิ่งที่สุมลุ่มลึกซึ่งเข้าใจยากให้เข้าใจง่ายชัดเจนถูกต้อง ตามความหมายของหลักธรรม

การอธิบายธรรมะด้วยวิธีอุปมาอุปไมยมีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในพระ วินัยปิฎก ทรงตอบคำถามเวรอุชพรหมณ์ที่ไม่ทรงไหว้พราหมณ์ผู้แก่กว่าเพราะทรงละกิเลสได้ก่อน โดยยกอุปมาอุปไมยว่าลูกไก่ที่เกิดก่อนควรจะเรียกว่าพี่ เป็นต้น อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกมี ตัวอย่างหลากหลายรูปแบบ ซึ่งยังไม่มีกรรวบรวมมาเป็นฐานข้อมูลและวิเคราะห์ให้เข้าใจประเด็น ความหมายที่ชัดเจน เพื่อเป็นประโยชน์ให้กับผู้ต้องการนำฐานข้อมูลอุปมาอุปไมยไปใช้ประกอบการ อธิบายธรรมะที่เหมาะสมกับวิธีการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน

จากข้อมูลดังกล่าวมาข้างต้นคณะผู้วิจัยเห็นความสำคัญในการรวบรวมอุปมาอุปไมยเพื่อ จัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทศนในพระไตรปิฎก แล้วนำมาวิเคราะห์อุปมานิทศนในพระไตรปิฎกด้วย วิพากษ์วิธี และพัฒนารูปแบบการนำอุปมานิทศนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธีมาเป็นแนวทางใน การใช้ประกอบการอธิบายธรรมะและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป

๑.๒ คำถามการวิจัย

๑.๒.๑ อุปมานิทศนในพระไตรปิฎกเป็นอย่างไร

๑.๒.๒ รูปแบบการใช้อุปมานิทศนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธีเป็นอย่างไร

^๗ พ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒๖๘/๑๗๕.

๑.๓ วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อจัดทำฐานข้อมูลอุปมาที่ค้นในพระไตรปิฎก
- ๑.๓.๒ เพื่อจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมาที่ค้นในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี
- ๑.๓.๓ เพื่อพัฒนารูปแบบการใช้อุปมาที่ค้นในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

- ๑) ทำการสำรวจข้อมูลอุปมาที่ค้นในพระวินัยปิฎก
- ๒) ทำการสำรวจข้อมูลอุปมาที่ค้นในพระสุตตันตปิฎก
- ๓) ทำการสำรวจข้อมูลอุปมาที่ค้นในพระอภิธรรมปิฎก
- ๔) ศึกษาวิเคราะห์อุปมาที่ค้นในพระวินัยปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี
- ๕) ศึกษาวิเคราะห์อุปมาที่ค้นในพระสุตตันตปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี
- ๖) ศึกษาวิเคราะห์อุปมาที่ค้นในพระอภิธรรมปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี
- ๗) วิเคราะห์เสนอรูปแบบการใช้อุปมาที่ค้นในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

๑) กำหนดเก็บข้อมูลในพื้นที่วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธรและคณะสงฆ์อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา ด้วยการสัมภาษณ์พระภิกษุและนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๓ รูป/คน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๑) ประชากร ได้แก่ พระภิกษุ นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๓ รูป/คน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

อุปมาที่ค้น หมายถึง สิ่งหรือข้อความตัวอย่างที่กล่าวถึงเรื่องราวโดยยกสิ่งต่างๆ ขึ้นมาเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมยประกอบให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน

นามธรรมสู่รูปธรรม หมายถึง การอธิบายเชื่อมโยงสภาวะนามธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งด้วยการใช้คำศัพท์ตามความเข้าใจด้านการใช้ภาษา อธิบายสื่อสารเทียบเคียงยกรูปธรรมที่เข้าใจร่วมกันประกอบการอธิบายสภาวะนามธรรมให้เห็นภาพความเข้าใจชัดเจนร่วมกัน

วิพากษ์วิธี หมายถึง การวิเคราะห์แยกประเด็นย่อยให้ละเอียด เพื่ออธิบายให้เห็นองค์ประกอบโดยรวมทั้งหมดในหัวข้อหรือเนื้อหาที่นำมาศึกษา

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

- ๑.๖.๑ ทำให้ทราบอุปมานิต์ศนในคัมภีร์พระไตรปิฎก
- ๑.๖.๒ ทำให้ได้ฐานข้อมูลอุปมานิต์ศนในคัมภีร์พระไตรปิฎก
- ๑.๖.๓ ทำให้ได้รูปแบบการใช้อุปมานิต์ศนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี
- ๑.๖.๔ เป็นประโยชน์ทางด้านวิชาการในการอธิบายประเด็นธรรมะให้เข้าใจง่ายขึ้นตาม
สำนวนภาษาในยุคปัจจุบัน

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “อุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งหัวข้อดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีวิพากษ์วิธี

๒.๒ แนวคิดอุปมานิทัศน์

๒.๓ แนวคิดอุปมานิทัศน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๔ แนวคิดวิพากษ์วิธีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๕ แนวคิดระบบฐานข้อมูล

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีวิพากษ์วิธี

วิภาววิธี (Dialectics) ของนาคาร์ซุน มีโครงการสร้างงานเขียนที่ชี้ให้เห็นถึงข้อกล่าวอ้างของบุคคลอื่นมีจุดบกพร่องยังไม่สมบูรณ์ เพื่อสืบค้นหาเหตุผลจนทำให้ผู้ที่ยืนยันนั้นจนด้วยเหตุผลเป็นการสร้างทฤษฎีที่ต้องจัดความไม่แน่ใจออกไปและต้องแม่นยำในหลักธรรมของตน โดยมีหลักเน้นอยู่ที่ศูนย์ตาสี่มีอยู่ ๓ ประการ คือ ๑. จัดความเห็นผิด คือ ชี้ให้เห็นถึงการใช้หลักเหตุผลไม่ถูกต้อง ๒. สร้างทฤษฎีที่ต้อง คือ ทำความผิดให้กระจ่าง ๓. จัดความไม่แน่ใจในทฤษฎีที่ต้องและต้องแม่นยำในหลักการของตนเอง

นิกายมหายานิกใช้วิภาววิธีโต้ตอบลัทธิอื่นทั้งที่เป็นนิกายในพระพุทธศาสนาด้วยกันและที่เป็นลัทธินอกศาสนา ใช้หลักการของวิภาววิธีคือตรรกวิภาษในปัจจุบันการให้อยู่ในขอบเขตของปรากฏการณ์ธรรมชาติดีได้เปลี่ยนแปลงทุกสิ่งเป็นอนัตตา เป็นความพยายามที่จะชี้ให้เห็นถึงความไม่สมบูรณ์ของลัทธิอื่นที่อธิบายปัจจุบันการทั้งหลายอย่างไม่ถูกต้องเพราะมีการยึดถือหรือยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยมีทัศนะว่าความจริงที่แท้จริงไม่อาจวัดกันได้โดยการอนุมานเพราะสิ่งที่ปรากฏเป็นสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น การจะเข้าถึงความมีอยู่แห่งศูนย์ตาได้ก็โดยปัญญาหรือญาณไม่ใช่ด้วยความคิดทางตรรกะ

การโต้ตอบแบบตรรกวิภาษนี้ยังมีอยู่ในนิเบต โดยมีวิธีการใช้มือซ้ายยื่นไปให้ผู้ถามและมือขวายกขึ้นเหนือระดับไหล่ เมื่อสิ้นคำถามจะตบมือขวาลงบนฝ่ามือซ้ายแล้วชักมือกลับ เสร็จแล้วยกมือขวาระดับป่า ฝ่ามือหงายขึ้นแล้ววางฝ่ามือซ้ายลงบนฝ่ามือขวา การถามก็เพื่อย้ำให้เห็นถึงความเข้าใจที่ถูกต้อง การถามกลับไปกลับมาเพื่อชักให้ผู้ตอบมั่นใจในคำตอบของตนไม่หลงประเด็น นี่คือนิภาววิธีที่ยืนยันหลักการของตนแล้วชี้ให้เห็นสิ่งที่ผิดของลัทธิอื่น^๑

^๑สุวิญ รักษัตย์, ผศ.ดร., พระพุทธศาสนมหายาน, (กรุงเทพฯ: บางกอกบล็อก, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

วิชาวิธี (Dialectic) อันเป็นวิธีการของโสกราตีสที่ใช้ประคับประคองการสนทนาให้ดำเนินไปสู่คำตอบของปัญหาที่กำลังอภิปราย ข้อมูลวิชาวิธีของโสกราตีสศึกษาได้จากผลงานเรื่อง บทสนทนา (Dialogue) ของพลาโตซึ่งเป็นการบันทึกชีวิตประวัติของโสกราตีสและเป็นตัวละครหลักในบทสนทนา โดยวิชาวิธีประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๕ ประการ คือ ๑. สงสัย (Sceptical) เริ่มต้นการสนทนาด้วยการยกย่องคู่สนทนาว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องที่ตนต้องการรู้, ๒. สนทนา (Conversational) ตั้งปัญหาให้คู่สนทนาหาคำจำกัดความของหัวข้อที่สนทนากัน และหาข้อบกพร่องของคำจำกัดความที่ได้ระหว่างการสนทนา จนกว่าทั้งสองฝ่ายจะได้คำจำกัดความที่น่าพอใจ, ๓. หาคำจำกัดความ (Definitional) จุดมุ่งหมายของการสนทนาอยู่ที่การหาคำจำกัดความที่ถูกต้อง เพราะโสกราตีสเชื่อว่า ถ้าเราพบคำจำกัดความที่ถูกต้องของสิ่งใด แสดงว่าเราพบความจริงแท้เกี่ยวกับสิ่งนั้น, ๔. อุปนัย (Inductive) การสร้างคำจำกัดความเริ่มจากสิ่งเฉพาะไปสู่สิ่งสากล เช่น ความดีจากทัศนะของคู่สนทนาโยไปสู่ความดีในสังคมภาพรวม แล้วดึงเอาลักษณะที่เป็นแก่นหรือที่เป็นสากลมาสร้างเป็นคำนิยาม, ๕. นิรนัย (Deductive) คำจำกัดที่คู่สนทนาเสนอจะถูกพิสูจน์โดยการนำไปเป็นมาตรการหรือสิ่งสากล เพื่อวัดสิ่งเฉพาะทั้งหลายว่ามีลักษณะร่วมกับลักษณะที่ระบุไว้ในคำจำกัดนั้นหรือไม่^๒

วิชาวิธีของเฮเกล หรือ ย็อช วิลเฮลม ฟรีดริช เฮเกล นักปรัชญาเยอรมัน ที่เรียกว่าปฏิพัฒนาการของเฮเกล โดยอธิบายขั้นตอนการสร้างความรู้ ๓ ขั้น ซึ่งเรียกว่า ๓ ภาวะ คือ ภาวะที่ ๑ เรียกว่า ภาวะพื้นฐาน (thesis) เป็นการเสนอความคิดที่เป็นพื้นฐานหรือยืนยันอันเป็นความจริงทั่วไป เช่น ไม้ลอยน้ำได้ ภาวะที่ ๒ เรียกว่า ภาวะขัดแย้ง (antithesis) เป็นการเสนอความคิดที่มีทัศนะขัดแย้งกับภาวะพื้นฐาน เช่น ไม้จมน้ำได้ และภาวะที่ ๓ เรียกว่า ภาวะสังเคราะห์ (synthesis) เป็นผลมาจากภาวะขัดแย้งที่ผสมผสานระหว่างความถูกต้องของภาวะที่ ๒ และภาวะที่ ๓ มาทำเป็นบทสรุป เช่น ไม้แห้งลอยน้ำได้ ไม้สดจมน้ำได้ เป็นต้น^๓

๒.๒ แนวคิดอุปมานิทัศน์

คำว่า อุปมานิทัศน์ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายแยกศัพท์เป็นคำว่า อุปมา และ นิทัศน์

คำว่า อุปมา ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง สิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบ, มักใช้เข้าคู่กับ อุปไมย ในประโยค เช่น เรื่องนี้มีอุปมาฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น, เป็นคำกริยา หมายถึง เปรียบเทียบ, อธิบายเพิ่มคำว่า อุปมาโวหาร หมายถึง สำนวนเขียนที่กล่าวถึงเรื่องราวโดย

^๒พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต), ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

^๓คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: นวสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๙๗.

ยกสิ่งต่างๆ ขึ้นมาเปรียบเทียบประกอบ^๔ คำว่า อุปมา หมายถึง สิ่งหรือข้อความที่พึงเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง, คู่กับ อุปมา, และคำว่า อุปมาอุปไมย หมายถึง การเปรียบเทียบกัน^๕

คำว่า นิทัศน์ หมายถึง ตัวอย่างที่นำมาแสดงให้เห็น, อุทาหรณ์, บางทีใช้ว่า นิทัศน์อุทาหรณ์. (ส. นิทรศน; ป. นิทสสน)^๖

ส่วนพจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของศัพท์ อุปมานิทัศน์ (Allegory) หมายถึง เรื่องเล่าขนาดสั้นหรือขนาดยาวทั้งที่เป็น ร้อยแก้วหรือร้อยกรอง มีความหมายตรงๆ ตามเนื้อเรื่องอย่างหนึ่ง และมีความหมายที่สองแฝงอยู่อีกอย่างหนึ่ง และแม้ความหมายแรกจะน่าสนใจ แต่ความหมายที่สำคัญและน่าสนใจที่แท้จริงอยู่ที่ความหมายที่สอง^๗

ลักษณะของอุปมานิทัศน์ โดยการศึกษาจากนวัจนศาสตร์ คือ คำสอนของพระศาสดามือองค์ ๔ ประกอบด้วย

๑. สูตร ได้แก่ อุโกโตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปริวาร พระสูตรในสูตรนิบาต และพุทธวจนะอื่นๆ ที่มีชื่อว่าสูตระ หรือ สูตรตันตะ กล่าวง่ายคือ วินัยปิฎก คัมภีร์นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย

๒. เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงเอาพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

๓. ไวยากรณ์ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึงเอาพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ

๔. คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายถึงเอา ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสูตรนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

๕. อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร ๘๒ สูตร

๖. อิติวุตตะกะ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตต์ เหนือ ภควตา

๗. ชาดก ได้แก่ ชาดก ๕๕๐ เรื่อง มีอปนิสชาดก เป็นต้น

๘. อพภูตธมม (อพภูตธรรม หรือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมี ทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ในอนันท์” ดังนี้ เป็นต้น

๙. เวทลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ ถามต่อๆ ไป เช่น จุฬเวทลสูตร มหาเวทลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น^๘

^๔ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๒๗.

^๕เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๔.

^๗ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕), หน้า ๕๖๔-๕๖๕.

^๘พระพุทโธษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), สมเด็จพระพุฒาจารย์ (พ. อ. ปยุตโต), สมเด็จพระพุฒาจารย์ (พ. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวแอนดริโสม, ๒๕๖๑), หน้า ๒๒๑.

สรุปความเข้าใจเป็นลักษณะอุปมานิทศน์ว่า คือ เรื่องที่ถูกนำมาเล่าประกอบการบรรยายต่าง ๆ ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้คือ ๑) เป็นเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทาน ๒) มีการสื่อความหมายสองนัย และ ๓) เป็นการสั่งสอนศาสนา ศีลธรรม หรือการเมือง^๙

ขยายความคำว่า อุปมา (Metaphor) เป็นคำมีความหมายย่ำยที่จำพวกหนึ่งที่ใช้เป็นปรกติแก่สิ่งหนึ่ง แต่นำเอาไปใช้ให้แก่อีกสิ่งหนึ่งโดยปริยายที่เห็นว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น คำว่าดำ เพื่อใช้อธิบายให้เข้าใจได้ง่ายว่าสิ่งไม่ดีเท่ากับสีดำ มาใช้เปรียบเทียบคำว่าใจร้ายหรือคนทุจริตซึ่งอธิบายให้เห็นด้วยตาไม่ได้ ก็นำคำว่า ดำ และ คด มาใช้เปรียบเทียบว่าใจดำคนคด เป็นอุปมาทำให้เข้าใจได้ง่าย เป็นต้น^{๑๐}

การอุปมาทำให้ภาษาคล้อยความหมายออกไปกว้างขวาง โดยวิธีที่มนุษย์รู้จักนำเอาคำซึ่งมีความหมายเป็นรูปธรรม ไปใช้เป็นความหมายแก่สิ่งที่เป็นนามธรรม, คำอุปมาจึงเป็นปัจจัยเปลี่ยนความหมายในคำและเป็นผู้สร้างความหมายในคำขึ้นมาใหม่ คำอุปมาเกิดขึ้นด้วยของสองสิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เป็นเหตุให้เกิดความคิดโอนความหมายจากสิ่งหนึ่งไปให้แก่สิ่งหนึ่ง คำอุปมาที่มีการนำมาใช้จนเคยชินเป็นคำพูดปกติเรียกว่าคำอุปมาที่ตายแล้ว เช่น คำว่า คนชื่อตรงมีความเย็นใจดีกว่าคนคดโกงซึ่งมีแต่เดือดร้อนใจ มีคำอุปมาอยู่หลายคำ คือ ชื่อตรง เย็น คดโกง เดือดร้อน เป็นต้น ซึ่งเป็นคำพูดที่ใช้ในชีวิตประจำวันจนเคยชินโดยไม่ได้เข้าใจว่าเป็นคำอุปมา

คำอุปมามี ๒ อย่าง คือ ๑) คำอุปมามูลเดิม เป็นคำที่สามารถสืบสาวจนรู้คำที่เป็นรูปธรรมเดิม เช่น คำว่าสว่าง ชาวอียิปต์เขียนรูปพระอาทิตย์ ชาวจีนเขียนรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ ให้เข้าใจว่าหมายถึงความสว่าง หรือนำคำว่าความสว่างไปใช้อีกต่อหนึ่งในคำว่าตรัสหมายถึงสว่างแจ้ง เช่น คำว่า ตรัสรู้ แปลว่า รู้แจ้ง เป็นต้น ๒) คำอุปมาภาพยกกลอน โดยใช้คำที่มีความหมายสิ่งหนึ่ง เช่น แสงอาทิตย์ เรียกเป็นคำอุปมาว่าทินกร แปลว่าแขนของวัน เป็นการนำคำที่มีความหมายอย่างหนึ่งมาใช้แทนอีกคำหนึ่งเป็นลักษณะเปรียบเทียบ เป็นต้น

คำอุปมาในภาษาไทย เช่น กตขี ใจคับแคบ เล็บปวด คิดถึง ฉ่อยชา เด็ดขาด ตามคม ตกลง ยินยอม ยกให้ แน่นนอน เขาใหญ่ หัวสูง เสียงสูง เสียงต่ำ เสียงแหลม รสกลมกล่อม วาจานั่นมน ท้องฟ้า ท้องน้ำ ท้องทะเล เป็นต้น คำเหล่านี้ความหมายเดิมเป็นอย่างหนึ่ง แต่นำมาผสมกันและนำไปใช้เป็นอย่างอื่นอีกความหมายหนึ่ง ทำให้มีคำใช้ขยายความออกไปได้มากมายด้วยการอุปมาอย่างนี้เป็นต้น^{๑๑}

^๙พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม, “ลักษณะของอุปมานิทศน์”, การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ “ศาสตร์พระราชากับการสร้างสังคมอุดมปัญญาในยุคไทยแลนด์ ๔.๐” วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๑-๘.

^{๑๐}อนุমানราชธน, พระยา, นิรุกติศาสตร์ ภาค ๒, (พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๙๙), หน้า ๒๓๙.

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๑-๒๔๓.

๒.๓ แนวคิดอุปมานิทัศน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๓.๑ อุปมานิทัศน์ในพระวินัยปิฎก

ข้อมูลอุปมานิทัศน์ในพระวินัยปิฎก โดยเวรัญชพราหมณ์ กราบทูลถามพระผู้มีพระภาค ว่า ท่านพระโคตม ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่า พระสมณะโคตม ไม่ไหว ไม่ลูกรับพวกพราหมณ์ผู้แก่ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกาล ผ่านวัยมาโดยลำดับ หรือไม่เชื่อเชียวด้วยอาสนะนั้น ไม่สมควรเลย.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทรงไม่เล็งเห็นบุคคลที่เราควรไหว้ ควรลูกรับ หรือควรเชื่อเชียวด้วยอาสนะ ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหมและมนุษย์ เพราะว่า ศีระของบุคคลนั้นก็พังขาดตกไป.

เวรัญชพราหมณ์ กราบทูลว่า ท่านพระโคตมมีปกติไม่ยดี.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะทรงละความยดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่านั้น ได้แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีในภายหลัง มีไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว.

เวรัญชพราหมณ์ กราบทูลว่า ท่านพระโคตมไม่มีสมบัติ.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะทรงละสมบัติ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่านั้นได้ แล้ว ตัดรากขาดแล้ว ทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ทำให้ไม่มีในภายหลัง มีไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว.

เวรัญชพราหมณ์ กราบทูลว่า ท่านพระโคตมกล่าวการไม่ทำ.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเรากล่าวการไม่ทำกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต เรากล่าวการไม่ทำสิ่งที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่าง แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว.

เวรัญชพราหมณ์ กราบทูลว่า ท่านพระโคตมกล่าวความขาดสูญ.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเรากล่าวความขาดสูญแห่ง รากะ โทสะ โมหะ เรากล่าวความขาดสูญแห่งสภาพที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่าง แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว.

เวรัญชพราหมณ์ กราบทูลว่า ท่านพระโคตมช่างรังเกียจ.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเรารังเกียจกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต เรารังเกียจความถึงพร้อมแห่งสภาพที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่าง แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว.

เวรัญชพราหมณ์ กราบทูลว่า ท่านพระโคตมช่างกำจัด.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเราแสดงธรรมเพื่อกำจัด รากะ โทสะ โมหะ แสดงธรรมเพื่อกำจัดสภาพที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่าง แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว.

เวรัญชพราหมณ์ กราบทูลว่า ท่านพระโคตมช่างเผาผลาญ.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเรากล่าวธรรมที่เป็นบาปอกุศล คือ กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ว่าเป็นธรรมที่ควรเผาผลาญ แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว.

เวรัญชพราหมณ์ กราบทูลว่า ท่านพระโคตมไม่ผุดเกิด.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะการนอนในครุฑต่อไป การเกิดในภพใหม่ อันผู้ใดละได้ แล้ว ตัดรากขาดแล้ว เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นคนไม่ผุดเกิด แต่ไม่ใช่เหตุที่ท่านมุ่งกล่าว.

พระพุทธองค์ทรงอุปมาด้วยลูกไก่ว่า เปรียบเหมือนฟองไขอันแม่ไก่ฟังกติแล้ว ฟักดีแล้ว ลูกไก่ตัวใดทำลายกระเปาะฟองออกมาได้ก่อน ควรเรียกว่าฟี่หรือน้อง.

เวรัญชพราหมณ์ กราบพูลว่า ควรเรียกว่าพี่ เพราะมันแก่กว่าเขา.

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า เราก็อ่อนอย่างนั้นแล พราหมณ์ เมื่อประชาชนผู้ตกอยู่ใน อวิชชา เกิดในกองอันกระเปาะพองหุ้มห่อไว้ เราผู้เดียวเท่านั้นในโลก ได้ทำลายกระเปาะพอง คือ อวิชชา แล้วได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม เรานั้นเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุดของโลก เพราะความเพียรของเราที่ปรารภแล้วแล ไม่ย่อหย่อน สติดำรงมั่นไม่พินเพื่อน กายสงบ ไม่กระสับกระส่าย จิตตั้งมั่น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง บรรลุปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน บุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวักขยญาณ เป็นเหมือนการทำลายออกจากกระเปาะพองแห่งลูกไก่ ฉะนั้น^{๑๒}

ฉัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระผู้มีพระภาครับสั่งกะพระปัญจวัคคีย์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างนี้อันบรรพชิตไม่ควรเสพ คือ ๑) การประกอบตนให้พัวพันด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย เป็นธรรมอันเลว เป็นของชาวบ้านเป็นของปูลุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๒) การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตน เป็นความลำบาก ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ปฏิปทาสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้น นั้นตถาคตได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อ นิพพาน^{๑๓}

อนัตตลักขณสูตร พระผู้มีพระภาครับสั่งกะพระปัญจวัคคีย์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูป... เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานเป็นอนัตตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานนี้จักได้เป็นอัตตาแล้ว รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานนี้ไม่พึงเป็นเพื่ออาพาธ และ บุคคลพึงได้ในรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย, ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานเป็นอนัตตา ฉะนั้นรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานว่ารูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูป... เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญานเที่ยงหรือไม่เที่ยง, พระปัญจวัคคีย์ทูลว่า ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า, ตรัสถามว่า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า, ทูลว่า เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า, ตรัสถามว่า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือจะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตนของเรา, ทูลว่า ข้อนั้น ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า^{๑๔}

^{๑๒}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒/๒.

^{๑๓}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓/๑๕-๑๖.

^{๑๔}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๒๐-๒๑/๒๐-๒๓.

๒.๓.๒ อุปมานิทศนในพระสุตตันตปิฎก

ข้อมูลอุปมานิทศนในพระสุตตันตปิฎก ทรงตรัสทฎฐิ ๖๒ ซึ่งสมณพราหมณ์เหล่านั้น ยึดถือ โดยกำหนดชั้นส่วนอดีตก็ดี กำหนดชั้นส่วนอนาคตก็ดี กำหนดชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคตก็ดี มีความเห็นตามชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ประการชั้นทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต กล่าวคำแสดงทฎฐิหลายชนิด ด้วยเหตุ ๖๒ ประการนี้ นอกจากนั้นไม่มี

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ชัดว่า ฐานะที่ตั้งแห่งทฎฐิเหล่านี้ บุคคลถืออย่างนั้นแล้ว ยึดอย่างนั้นแล้ว ย่อมมีคติอย่างนั้น มีภพเบื้องหน้าอย่างนั้น และย่อมทรงรู้เหตุนั้นชัด ทั้งรู้ชัดยิ่งกว่านั้น ทั้งไม่ยึดมั่นความรู้ชัดนั้นด้วย เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ทราบความเกิดขึ้นความดับไป คุณและโทษของเวทนาทั้งหลาย กับทั้งอุปายเป็นเครื่องออกไปจากเวทนาเหล่านั้นตามความเป็นจริง จึงทราบความดับได้ เฉพาะตน เพราะไม่ยึดมั่น จึงทรงหลุดพ้น

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ธรรมเหล่านี้แลที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตจะ คาคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่น ให้รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้กล่าวชมตถาคตตามความเป็นจริงโดยชอบ^{๑๕}

เรื่องมหาสุทสสนสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์ว่าทรงเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรมพระนามว่ามหาสุทสสนะครองเมืองกุสาวดีอันเป็นอดีตของเมืองกุสินาราในสถานที่นี้ ทรงทอดทิ้งร่างกายไว้ในสถานที่นั้นมาแล้วเจ็ดครั้ง ตถาคตปรินิพพานจะเป็นการทอดทิ้งสรีระไว้เป็นครั้งที่แปด ทรงตรัสว่ากับพระอานนท์ว่า จงดูเถิด สังขารทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมดล่วงไปแล้วดับไปแล้ว แปรไปแล้ว สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่ายินดีอย่างนี้ ควรจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด ควรเพื่อจะหลุดพ้นไปจากสังขารทั้งหลายทั้งปวงทีเดียว^{๑๖}

ทรงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไป เป็นธรรมดา บังเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป การเข้าไปประจักษ์สังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นความสุข”^{๑๗}

เรื่องสักกปัญหาสูตร ท้าวสักกะจอมเทพทูลถามปัญหาพระพุทธร้องว่า พวกเทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ มีอะไรเป็นเครื่องผูกพันใจไว้ แม้ปรารถนาว่า ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่เถิด แต่ก็ยังเป็นผู้มีเวร มีอาชญา มีศัตรู มีความพยาบาท ยังจองเวรกันอยู่ พระบรมศาสดาทรงตรัสว่า เพราะมีความริษยาและความตระหนี่เป็นเครื่องผูกพันใจไว้ จึงยังจองเวรกันอยู่

ท้าวสักกะได้ทูลถามปัญหาจะพระผู้มีพระภาคยิ่งขึ้นไปและพระพุทธร้องตรัสตอบตามลำดับว่า ความริษยาและความตระหนี่มีอะไรเป็นเหตุ ความริษยาและความตระหนี่ มีอารมณ์เป็นที่รักและอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นเหตุ อารมณ์อันเป็นที่รักและอารมณ์อันไม่เป็นที่รัก มีความพอใจเป็นเหตุ ความพอใจมีความตริเป็นเหตุ ความตริมีส่วนแห่งสัญญาอันประกอบด้วยปัญญาธรรมเป็นเหตุ ทูลถามปฏิบัติทางอันสมควรที่จะให้ถึงความดับส่วนแห่งสัญญา อันประกอบด้วยปัญญาธรรม ทรงตรัสการพิจารณาโสมนัส โทมนัส และอุเบกขาแยกเป็น ๒ คือ ที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ถ้ากุศลธรรมเจริญควรเสพ อกุศลเจริญไม่ควรเสพ ทูลถามการปฏิบัติเพื่อความสำรวมในปาติโมกข์ ทรงตรัสกาย

^{๑๕}ที.ส. (ไทย) ๙/๑/๒-๓.

^{๑๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖-๑๔๖/๑๖๐-๑๘๒.

^{๑๗}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๖/๑๘๒.

สมาจาร วชิรสมาจาร และการแสวงหาโดยแยกเป็น ๒ คือ ที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ถ้ากุศลธรรมเจริญ ควรเสพ อกุศลเจริญไม่ควรเสพ ทูลถามการปฏิบัติแล้วเพื่อความสำเร็จอินทรีย์ ทรงตรัสรูปที่เห็นด้วยตา เสียงได้ยินด้วยหู กลิ่นรับได้ด้วยจมูก รสรับรู้ด้วยลิ้น โผฏฐัพพะรับรู้ด้วยกาย ธรรมที่รับรู้ด้วยใจ โดยแยกเป็น ๒ คือ ที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ถ้ากุศลธรรมเจริญควรเสพ อกุศลเจริญไม่ควรเสพ ทูลถามสมณพราหมณ์ทั้งหมด มีวาทะ มีศีล มีฉันทะ มีความปรารถนา หรือหนอ ทรงตรัสตอบว่าไม่เป็นอย่างเดียวกัน เพราะความยึดถือว่า สิ่งนี้แหละจริง สิ่งอื่นเปล่า ทูลถามว่าสมณพราหมณ์ทั้งหมดมีความสำเร็จ ความเกษมจากโยคะ พรหมจรรย์และที่สุดล่วงส่วนหรือสูงสุด หรือหนอ ทรงตรัสตอบว่าไม่มีเหมือนกันทั้งหมด เพราะภิกษุเหล่าใดนอนไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ภิกษุเหล่านั้น มีความสำเร็จ ความเกษมจากโยคะ พรหมจรรย์และที่สุดล่วงส่วนหรือสูงสุด ท้าวสักกะสิ้นความสงสัยได้ดวงตาเห็นธรรมในที่สุด^{๑๘}

เรื่องปายาสีราชัญญสูตร เจ้าปายาสีผู้มีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ได้เข้าพบพระกุมารกัสสปะสนทนาเกี่ยวกับความเห็นของตนถามตอบกันไปมา ดังนี้ พระกุมารกัสสปะเริ่มถามว่า พระจันทร์ และพระอาทิตย์นี้อยู่ในโลกนี้หรือในโลกหน้า เป็นเทวดาหรือมนุษย์...ตอบว่า อยู่ในโลกนี้ เป็นเทวดา พระกุมารกัสสปะจึงสรุปว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ แต่เจ้าปายาสียังคงมีความเห็นเช่นเดิม

พระกุมารกัสสปะถามต่อว่าความเห็นของเจ้าปายาสีเปรียบได้เหมือนกับอะไร ตอบว่า มีญาติที่ทะเลเมดิศล ถ้าตายไปต้องลงนรก ทราบว่าป่วยหนัก จึงไปเยี่ยมและขอคำสัญญาว่าเมื่อตายไปแล้วให้มาบอกหรือส่งคนมาบอกด้วยว่า โลกหน้ามีอยู่ ผลกรรมมีอยู่ แต่ก็ไม่มีใครมาส่งข่าว จึงมีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี สัตว์ผุดเกิดไม่มี ผลวิบากกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี พระกุมารกัสสปะย้อนถามว่า ถ้ามีโจรที่ทำความผิดร้ายแรงถูกจับได้มีโทษประหารชีวิตกำลังถูกลงโทษ โจรนั้นร้องขอเพชฌฆาต ขอไปบอกแก่ญาติของตนก่อน จะได้รับอนุญาตหรือไม่ ตอบว่า ไม่ได้รับ อธิบายต่อว่า เมื่อโจรไม่ได้รับอนุญาต แม้ญาติของเจ้าปายาสีก็เช่นเดียวกัน เมื่อตายไปตกนรกร้องขอนายนิรบาลจะมาแจ้งข่าวแก่พระองค์ก็ไม่ได้รับอนุญาต

เจ้าปายาสีบอกว่าแม้ญาติที่รักษาศีลทำความดี ควรได้รับผลกรรมดีไปเกิดในสวรรค์ เมื่อตายไปแล้วก็ไม่ได้กลับมาบอกเช่นเดียวกัน, พระกุมารกัสสปะอธิบายโดยยกอุปมาว่า ถ้ามีบุรุษตกไปในหลุมคูถแล้วพระองค์ช่วยเขาขึ้นมาให้อาบน้ำชำระร่างกายประพินของหอมประดับตกแต่งด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์ราคาแพงอย่างดี เขาจะมีความประสงค์ลงไปในหลุมคูถอีกบ้างหรือไม่ ตอบว่า ไม่ประสงค์ เพราะหลุมคูถนั้นทั้งน่าเกลียด ทั้งปฏิกูล อธิบายต่อว่า อย่างนั้นแหละ บพิตร พวกมนุษย์เป็นผู้ไม่สะอาด ทั้งนับว่าไม่สะอาด ทั้งปฏิกูล ทั้งนับว่าปฏิกูลของพวกเทวดา ญาติสาโลหิตของพระองค์เมื่อไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์แล้วจึงไม่ได้กลับมาบอกแจ้งข่าวแก่พระองค์

เจ้าปายาสีบอกว่าแม้ญาติที่รักษาศีลทำความดี ควรได้รับผลกรรมดีไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อตายไปแล้วก็ไม่กลับมาบอกข่าว, พระกุมารกัสสปะอธิบายว่า ร้อยปีมนุษย์เป็นหนึ่งวัน

^{๑๘}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๗-๒๗๒/๒๓๕-๒๕๖.

ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ เมื่อเขาไปเกิดเป็นเทวดาในชั้นนั้น ถ้าเขาคิดว่าจะเสวยความสุขในสวรรค์สัก ๒-๓ วันก่อนแล้วจะไปทูลเจ้าปายาสี เวลาที่จะล่วงเลยไปไม่ได้มาแจ้งข่าวแก่พระองค์

เจ้าปายาสีถามตอบว่า ใครเล่าจักยืนยันว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์มีอยู่หรือมีอายุเท่านี้, พระกুমารกัสสปะอธิบายว่า เปรียบเหมือนบุรุษตาบอดแต่กำเนิด ไม่สามารถเห็นรูปหรือวัตถุสิ่งต่าง ๆ ได้ จะบอกว่ารูปหรือวัตถุเหล่านั้นไม่มีอยู่ได้หรือ ตอบว่า ไม่ได้ แม้ไม่สามารถเห็นได้แต่สิ่งเหล่านั้นก็ยังมีอยู่ ส่วนที่พระองค์ถามว่า ใครเป็นผู้ดำตมภาพ อธิบายว่า สมณพราหมณ์พวกใด อาศัยเสนาสนะอันสงัดซึ่งอยู่ในป่า เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปแล้ว ยังทิพยจักขุให้บริสุทธิ์ล่งจักษุของมนุษย์แล้ว ย่อมแลเห็นทั้งโลกนี้ทั้งโลกหน้า และเหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้น โลกหน้าบุคคลจะพึงเห็นได้ด้วยวิธีนี้ ไม่เหมือนดังที่บพิตรทรงทราบด้วยตาเนื้ออย่างนั้น

เจ้าปายาสีถามว่า ข้าพเจ้าได้เห็นสมณพราหมณ์ในโลกนี้ ซึ่งเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม ยังประสงค์จะมีชีวิตอยู่ ไม่ประสงค์จะตาย ถ้าท่านเหล่านั้นรู้ว่าตายไปแล้วจะได้รับผลของกรรมดี ทำไมจึงไม่ฆ่าตัวตายเพื่อไปรับผลของกรรมดีเล่า, พระกুমารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า ถ้าครอบครัวหนึ่งพราหมณ์ผู้สามีมีภรรยาสองคน ภรรยาคนแรกมีลูกชายประมาณ ๑๐-๑๒ ปี ภรรยาคนที่สองกำลังตั้งครรภ์ยังไม่คลอดแต่พราหมณ์ผู้สามีก็มาตายก่อน ลูกชายของภรรยาคนแรกมาบอกภรรยาคนที่สองว่าจะแบ่งสมบัติ นางบอกให้รอก่อน ถ้าเด็กในครรภ์เป็นผู้ชายจะมีส่วนในทรัพย์สมบัติ ถ้าเป็นผู้หญิงจะมอบให้เป็นคู่ครองกัน แต่นางก็ถูกถามบ่อยครั้ง จึงตัดสินใจผ่าท้องเพื่อดูว่าเด็กในท้องเป็นเพศอะไร แต่ก็ทำให้เสียชีวิตลงทั้งแม่และเด็ก จึงสรุปว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่ฉลาด แสวงหาโลกหน้าด้วยอุบายไม่แยบคาย จักถึงความพินาศสูญเสียทั้งชีวิตและผลกรรมดีที่จะพึงได้ในโลกหน้า

เจ้าปายาสียกกรณีที่ทรงเคยพิสูจน์ให้ฟังว่า ทรงให้คบลงโทษโจรที่จับมาได้ด้วยการพอกดินทั้งตัวแล้วดื่มเสียชีวิต ให้ยกลงแล้วคอยดูว่าชีวะจะออกไปทางไหน แต่ก็ไม่สามารถเห็นได้, พระกুমารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า พระองค์ทรงเคยบรรทมหลับตอนกลางวันและฝันเห็นสวนอันน่ารื่นรมย์ บ้างหรือไม่ ตอบว่า เคย ถามต่อว่า แล้วนางสนมที่คอยรับใช้ได้เห็นชีวะของพระองค์ออกไปทางไหนบ้างหรือไม่ ตอบว่า ไม่เห็น

เจ้าปายาสีอธิบายเรื่องที่เคยพิสูจน์กรณีอื่นต่อว่า พระองค์ให้คนชั่งน้ำหนักโจรก่อนแล้วลงโทษประหารชีวิต เมื่อโจรตายแล้วให้ชั่งน้ำหนักอีกครั้ง น้ำหนักตอนมีชีวิตอยู่มิน้ำหนักเบาว่าตอนตายแล้ว จึงทรงสรุปว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี, พระกুমารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า ระหว่างเหล็กที่เผาไฟกับเหล็กอันเดียวกันที่เย็นสนิทแล้วอย่างไหนมีน้ำหนักกว่ากัน ตอบว่า เหล็กที่เย็นสนิทแล้วมีน้ำหนักกว่า อธิบายต่อไปว่า กายนี้เมื่อประกอบด้วยอายุ ให้อุ่นและวิญญูณ ย่อมมีน้ำหนักที่เบาว่า เมื่อไม่ประกอบด้วยอายุ ให้อุ่นและวิญญูณ ย่อมมีน้ำหนักที่มากกว่า

เจ้าปายาสียกกรณีอื่นต่อไปว่า ทรงให้ลงโทษประหารโจรโดยไม่ให้ร่างกายบอบช้ำมากแล้วเฝ้าดูว่าชีวะจะออกไปทางส่วนไหน แต่ก็ไม่เห็น, พระกুমารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า เคยมีคนเป่าสังข์ไปในชนบทแห่งหนึ่งเป่าสังข์ด้วยเสียงไพเราะแล้ววางสังข์ไว้ คนในชนบทมาดูถามแล้วรู้ว่าเป็นเสียงของสังข์ จึงทักทายถามสังข์ที่วางไว้ให้ส่งเสียง แต่ก็ไม่ได้ยินเสียงอะไร คนเป่าสังข์จึงอธิบายว่า ต้องประกอบด้วยคน ความพยายามและลมจึงจะมี ฉะนั้น ร่างกายมนุษย์นี้ก็เหมือนกันต้องประกอบด้วยอายุ ให้อุ่นและวิญญูณจึงจะเคลื่อนไหวและรับรู้ได้

เจ้าปายาสียกรณีนั่นต่อไปว่า ทรงให้ลงโทษโจรโดยให้เชือดหนัง เชื้อเนื้อ ตัดเอ็น ตัดกระดูก ตัดเยื่อในกระดูกจนตายก็ไม่เห็นชีวะออกมาจากส่วนไหนเลย, พระกุมารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า เคยมีชฎิลผู้บำเรอไฟผู้หนึ่งนำเด็กกำพร้ามาเลี้ยงไว้ วันหนึ่งไปทำธุระที่อื่นสั่งบอกเด็กให้ดูแลไฟอย่าให้ดับ เมื่อเด็กนั้นมัวแต่เล่นอยู่ไม่ดูแลไฟจนไฟดับลง เด็กจึงหาวิธีให้ไฟติดขึ้นมาใหม่โดยไม่ถูกวิธีมีการผ่าไม้ใส่ไฟออกเป็นชิ้นเล็ก ตาจนละเอียดก็ไม่เกิดไฟขึ้นมาได้ จนชฎิลกลับมาจึงสอนวิธีจุดไฟอย่างถูกวิธีให้ เด็กนั้นแสวงหาไฟโดยไม่ถูกทาง บพิตรก็ฉันทันเหมือนกัน ยังทรงเขลา ไม่เฉียบแหลม ทรงแสวงหาปรโลกโดยไม่ถูกทาง ขอบพิตรจงทรงสละคืน ปล่อยวาทิฐิอันลามกนั้นเสียเถิด ทิฐิอันลามกนั้นอย่าได้บังเกิดมีแก่บพิตร เพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ สิ้นกาลนานเลย

แม้เจ้าปายาสิทรงตรัสว่า ไม่อาจสละคืนทิฐิอันลามกนี้เสียได้ เพราะคนทั้งหลายต่างรู้กันว่าเจ้าปายาสิมิทิฐิเช่นนี้ ถ้าข้าพเจ้าจะสละคืนทิฐิอันลามกนี้ ก็จักมีผู้ว่าข้าพเจ้าได้, พระกุมารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า พ่อค้าเกวียนนำหมูเกวียนเดินทางไกลกันดาลจะทั้งสิ่งที่มีสาระน้อยออกไปนำไปแต่สิ่งที่มีสาระสำคัญ จึงพินัยไปได้ แม้พระองค์ก็ควรละทิ้งทิฐิลามกเพื่อไม่เกิดความเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่นที่ทำตาม, ยกอุปมาอธิบายต่อไปว่า เหมือนคนแบกถุงขี้หมูแห่งเดินทางไกล โดนฝนตกหนักระหว่างทางถุงขี้หมูถูกฝนเปียกน้ำมีกลิ่นเหม็น แต่เขาก็ก็นำถุงขี้หมูต่อไปใครเตือนก็ไม่ฟัง, ยกอุปมาอธิบายต่อไปว่า เหมือนคนเล่นสกาเคยกลืนกินเบี้ยที่แพ้แล้ว แม้ภายหลังเบี้ยถูกอาบยาพิษไว้ ร้อยก็ยังกลืนกินเบี้ยที่แพ้แล้วเหมือนเคย, ยกอุปมาอธิบายต่อไปว่า มีสหายสองคนไปสุชนบทแห่งหนึ่ง ขนเปลือกป่านเขาทั้งไว้มากมายเดินทางกลับบ้าน ระหว่างทางทั้งสองคนพบเห็นด้ายป่าน ฝ้ายป่าน ฝ้ายฝ้าย เหล็ก โลหะ ดีบุก สำริด เงินและทองที่เขาทิ้งไว้ คนหนึ่งทิ้งของที่ได้มาก่อนหน้าทิ้งไปแบกของใหม่ที่มีค่ามากกว่าไปแทนและสุดท้ายได้ทองกลับบ้าน อีกคนหนึ่งไม่เปลี่ยนใจยังคงขนเปลือกป่านเดินทางกลับบ้านเพราะคิดว่าลำบากแบกขนมาตั้งนานแล้ว คนที่ได้ทองกลับบ้านเป็นที่ชื่นชมของญาติพี่น้องส่วนอีกคนไม่ได้รับความชื่นชมจากใครเลย

เจ้าปายาสียอมรับว่า อุปมาข้อก่อน ๆ ของพระกุมารกัสสปะ ทรงมีความพอใจยินดีอยู่แล้ว แต่ว่าใครจะฟังปฏิภาณในการแก้ปัญหาที่วิจิตรเหล่านี้ จึงพยายามโต้แย้งคัดค้านอย่างนั้น และแสดงตนเป็นอุบาสก ยกเลิกการบูชาบุญ ตั้งคนทำบุญให้แทนแทนพระองค์ตั้งแต่นั้นมา^{๑๙}

เรื่องอัครัญญสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรื่องวรรณกับวาเสฏฐสามเณรกับภารทวาชสามเณรผู้ออกบวชมาจากวรรณพราหมณ์ โดยพราหมณ์ถือว่าตนเกิดมาจากโอษฐ์ของพระพรหม ทรงตรัสว่า โดยแท้ก็เกิดมาจากนางพราหมณ์แบบมนุษย์ปกติทั่วไป ส่วนผู้ที่ประเสริฐที่สุดคือผู้สิ้นกิเลสและอาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายโดยชอบธรรมแท้ ทรงตรัสกับสามเณรทั้งสองว่า เมื่อเธอมาบวชแล้วควรเรียกตนว่าเป็นพวกพระสมณศากยบุตร เมื่อมีศรัทธาตั้งมั่นเกิดขึ้นแล้วแต่แรกแก้วคืออริยมรรค ประดิษฐานมั่นคง อันสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหมหรือผู้ใดผู้หนึ่งในโลก ไม่ปรากฏไปได้ ควรเรียกผู้นั้นว่า เป็นบุตรเกิดแต่พระอุระเกิดแต่พระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้เกิดแต่พระธรรม เป็นผู้ทีพระธรรมเนรมิตขึ้น เป็นผู้รับมรดกพระธรรม ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะคำว่า ธรรมกายก็ดี ว่าพรหมกาย ก็ดี ว่าธรรมภูต ก็ดี ว่าพรหมภูต ก็ดี เป็นชื่อของตถาคต^{๒๐}

^{๑๙}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑๐-๓๓๐/๒๗๘-๓๐๙.

^{๒๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๕/๗๕-๗๖.

พระพุทธองค์ทรงตรัสกำเนิดของโลก การกำเนิดมนุษย์และวิวัฒนาการของชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์เพื่อให้เห็นตามจริงว่าไม่ได้เกิดมาจากพระพรหม มีเหตุปัจจัยจากกิเลสตัณหาที่มีความอยากในรสชาติของจวนดินเป็นต้น พระพรหมไม่ได้เป็นผู้สร้างโลกและมนุษย์ไม่ได้เกิดมาจากพระพรหม ทรงตรัสว่า ความจริง ธรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐสุดในประชุมชน ทั้งในเวลาที่เราเห็นอยู่ ทั้งในเวลาภายหลัง แล้วทรงตรัสพระพุทธพจน์ว่า “กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่ชนผู้รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยาเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”^{๒๑}

เรื่องสิงคาลกสูตร พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนสิงคาลกคฤหบดีบุตร ผู้ยกมือไหว้ทิศทั้ง ๖ ว่า วินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อมทิศ ๖ กันอย่างนี้ สิงคาลกกราบทูลถาม พระบรมศาสดา ทรงแสดงทิศ ๖ คือ ๑) ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อมารดาบิดา ๒) ทิศเบื้องขวา ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ๓) ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อบุตรภรรยา ๔) ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อมิตรสหาย ๕) ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อคนรับใช้และคนงาน ๖) ทิศเบื้องบน ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อสมณพราหมณ์^{๒๒}

เรื่องวัตถุปมสูตร ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า ทรงตรัสผ้าที่เศร้าหมองมลทินจับ ช่างย้อมนำไปย้อมด้วยสีต่าง ๆ จะทำให้ได้สีที่เขาอยากย้อมมีสีม่วงมอม เพราะผ้าเป็นของไม่บริสุทธิ์ ฉะนั้น ทรงอุปมาว่าเมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุกติเป็นอันหวังได้ ฉะนั้น, ส่วนผ้าที่บริสุทธิ์สะอาด ช่างย้อมนำไปย้อมแล้วจะได้ผ้าที่ย้อมดี มีสีสด เพราะผ้าเป็นของบริสุทธิ์ ฉะนั้น เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุกติเป็นอันหวังได้ ฉะนั้น^{๒๓}

เรื่องอลคัทพมสูตร ในประเด็นทรงอุปมาธรรมเหมือนแพว่า ทรงแสดงธรรมมีอุปมาด้วยแพ เพื่อต้องการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อต้องการยึดถือ ดังนั้น เธอทั้งหลายรู้ถึงธรรมมีอุปมาด้วยแพที่เราแสดงแล้ว พึงละแม้ซึ่งธรรมทั้งหลาย จะป่วยกล่าวไปไปถึงธรรมเล่า^{๒๔}

เรื่องวัมมิกสูตร เทวดาได้มาถามปัญหากับพระกุมารกัสสปะว่า มีจอมปลวก พนควันในเวลากลางคืน ลูกโพลงในกลางวัน พราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงเอาศาตราชุดดู, สุเมธะเอาศาตราชุดลงไป ได้เห็นลุ่มสลัก เห็นอึ่ง เห็นทาง ๒ แพร่ง เห็นหม้อกรองน้ำต่าง เห็นเต้า เห็นเชียงหันเนื้อ เห็นชั้นเนื้อ เห็นนาค จึงเรียนว่า นาคขอรับ, พราหมณ์กล่าวว่า นาคจงอยู่เถิด เจ้าจงอย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมต่อนาค^{๒๕}

พระกุมารกัสสปะเข้าเฝ้าพระพุทธผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอแลชื่อว่าจอมปลวก อย่างไรชื่อว่าพนควันในกลางคืน อย่างไรชื่อว่าลูกโพลงในกลางวัน อะไรชื่อว่าพราหมณ์ อะไรชื่อว่าสุเมธะ อะไรชื่อว่าศาตรา อย่างไรชื่อว่าการชุด อะไรชื่อว่าลุ่มสลัก อะไรชื่อว่าอึ่ง อะไรชื่อว่าทาง ๒ แพร่ง อะไรชื่อว่าหม้อกรองน้ำต่าง อะไรชื่อว่าเต้า อะไรชื่อว่าเชียงหันเนื้อ อะไรชื่อว่าชั้นเนื้อ อะไรชื่อนาค

^{๒๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๒/๘๘.

^{๒๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘-๒๐๖/๑๖๙-๑๗๓.

^{๒๓}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๔๘.

^{๒๔}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๐/๑๘๘.

^{๒๕}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๙/๑๙๗.

พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า คำว่า จอมปลวกนั้นเป็นชื่อของกายนี้, ปัญหาชื่อว่า อย่างไรชื่อว่าพนักวันในกลางคืนนั้น ได้แก่ การที่บุคคลปรารภการงานในกลางวัน แล้วตริถึงตรองถึง ในกลางคืน นี่ชื่อว่าพนักวันในกลางคืน, ปัญหาชื่อว่า อย่างไรชื่อว่าลูกโป่งในกลางวันนั้น ได้แก่ การที่ บุคคลตริถึงตรองถึง (การงาน) ในกลางคืน แล้วย่อมประกอบการทำงานในกลางวัน ด้วยกาย ด้วยวาจา นี่ชื่อว่าลูกโป่งในกลางวัน, คำว่า พรหมมณีนัน เป็นชื่อของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า, คำว่า สุมะธะนั้น เป็นชื่อของเสขิกิษุ, คำว่า ศาตรานั้นเป็นชื่อของปัญญาอันประเสริฐ, คำว่า จงชุดนั้น เป็นชื่อของการปรารภความเพียร, คำว่า ล้มสลักนั้น เป็นชื่อของอวิชา อธิบายว่า จงใช้ปัญญาเพียร ดังศาตรา ยกล้มสลักขึ้น คือจงละอวิชาเสีย จงชุดมันขึ้นเสีย, คำว่า อังนั้น เป็นชื่อแห่งความคับแค้น ด้วยสามารถความโกรธที่ต้องละเสีย, คำว่า ทาง ๒ แพร่นั้น เป็นชื่อแห่งวิจิกิจฉาที่ต้องละ, คำว่า หม้อ กรองน้ำดำนัน เป็นชื่อของนิเวธ ๕ ที่ต้องละ, คำว่า เต่านั้น เป็นชื่อของอุปาทานชั้น ๕ ที่ต้องละ, คำว่า เขียงหันเนื่อนัน เป็นชื่อของกามคุณ ๕ ที่ต้องละ, คำว่า ขึ้นเนื่อนัน เป็นชื่อของนันทิราคะที่ต้อง ละ, คำว่า นาคัน เป็นชื่อของภิกษุผู้พิจารณา อธิบายว่า นาคจงหยุดอยู่เถิด เจ้าอย่าเบียดเบียนนาค จงทำความอบอุ่นต่อนาคดังนี้^{๒๖}

๒.๓.๓ อุปมานิต์คนในพระอภิธรรมปิฎก

ทานกถา สกวาที่ถามว่า ไม่พึงกล่าวว่า ทาน คือ เทยยธรรม หรือ, พรวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมให้ข้าว ให้น้ำ ให้ผ้า ให้นาน ให้ ดอกไม้ ให้ของหอม ให้เครื่องลูบไล้ ให้ที่นอน ให้ที่พัก ให้เครื่องประทีป ดังนี้ เป็นสูตรมียอยู่จริง มิใช่ หรือ, พรวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า ถ้าอย่างนั้น ทาน คือ เทยยธรรมนะสิ

พรวาที่ถามว่า ทาน คือ เทยยธรรม หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, พรวาที่ถามว่า เทยย ธรรม มีผลน่าปรารถนา มีผลน่าใคร่ มีผลเป็นที่พอใจ มีผลไม่แสดง มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, พรวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า ทานมีผลน่า ปรารถนา (และ) ทาน ก็คือ จีวร หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, พรวาที่ถามว่า จีวร มีผลน่าปรารถนา มีผลน่าใคร่ มีผลเป็นที่พอใจ มีผลไม่แสดง มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึง กล่าวอย่างนั้น, พรวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า ทานมีผลน่าปรารถนา (และ) ทานก็คือ บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, พรวาที่ถามว่า คิลาน ปัจจัยเภสัชบริขาร มีผลน่าปรารถนา มีผลน่าใคร่ มีผลเป็นที่พอใจ มีผลไม่แสดง มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็น วิบาก หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, พรวาที่กล่าวไว้ว่า ถ้าอย่างนั้น ก็ไม่พึงกล่าวว่า ทาน คือ เทยยธรรม^{๒๗}

ในทานกถาเป็นลักษณะตั้งคำถามเปรียบเทียบทานกับเทยยธรรม ยกการให้ทานของ ฆราวาสจึงสรุปว่าเป็นเหมือนกัน ถ้ามย้อนกลับการถามปัจจัยสี่แก่พระภิกษุจึงสรุปว่าทานไม่ใช่เทยย ธรรม

ฉคติกถา สกวาที่ถามว่า คติมี ๖ หรือ, พรวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า พระผู้มีพระ ภาคได้ตรัสคตไว้ ๕ คือ นรก กำเนิดดิรัจฉาน ปิตติวิสัย มนุษย์ เทวดา มิใช่หรือ, พรวาที่ตอบว่า ถูก

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๑/๑๔๙-๒๐๐.

^{๒๗} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๑๔๓-๑๑๔๔/๔๖๖-๔๖๗.

แล้ว, สกวาที่ถามว่า หากว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคดีไว้ ๕ คือ นรก กำเนิดดิรัจฉาน ปิตติวิสัย มนุษย์ เทวดา ก็ต้องไม่กล่าวว่า คติมี ๖^{๒๘}

...ปรวาทที่ถามว่า ไม่พึงกล่าวว่า คติมี ๖ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ปรวาทที่ถามว่า มี อสุรกาย มิใช่หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่กล่าวว่า หากว่ามีอสุรกาย ด้วยเหตุนี้ท่านจึง ต้องกล่าวว่า คติมี ๖^{๒๙}

ในฉคติกถาเป็นลักษณะตั้งคำถามว่าพุทธร่องค์ตรัสคดี ๕ เท่านั้นไม่ควรมี ๖ ย่อมถามเรื่อง อสุรกายมีอยู่จึงควรมีคติ ๖ เป็นการอ้างข้อมูลขึ้นมาคัดค้านให้ยอมรับ

สมาธิกถา สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติ (ความสืบทอดแห่งจิต) เป็นสมาธิ หรือ, ปรวาทที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติที่เป็นอดีต เป็นสมาธิ หรือ, ปรวาทที่ถามว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติ เป็นสมาธิ หรือ, ปรวาทที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติที่เป็น อนาคต เป็นสมาธิ หรือ, ปรวาทที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติ เป็นสมาธิ หรือ, ปรวาทที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า อดีตก็ดับไปแล้ว อนาคตก็ยังไม่เกิด มิใช่หรือ, ปรวาทที่ ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า หากว่า อดีตก็ดับไปแล้ว อนาคตก็ยังไม่เกิด ก็ต้องไม่กล่าวว่า จิตต สันตติเป็นสมาธิ

ปรวาทที่ถามว่า สมาธิเป็นไปในจิตตขณะอันหนึ่ง หรือ, ถูกแล้ว, ปรวาทที่ถามว่า บุคคลผู้ พร้อมเพรียงด้วยจักขุวิญญาณ ชื่อว่าผู้เข้าสมาบัติ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, ปรวาทที่ ถามว่า บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยโสตวิญญาณ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยขานวิญญาณ ฯลฯ ผู้พร้อม เพรียงด้วยชีวหาวิญญาณ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยกายวิญญาณ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยอกุศลจิต ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยจิตสหคตด้วยราคะ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยจิตสหคตด้วยโทสะ ฯลฯ ผู้พร้อม เพรียงด้วยจิตสหคตด้วยโมหะ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยจิตสหคตด้วยอนัตตปปะ ชื่อว่า ผู้เข้า สมาบัติ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น^{๓๐}

ในสมาธิกถาถามความสืบทอดแห่งจิตว่าเป็นสมาธิ ถามต่อเนื่องว่าความสืบทอดแห่งจิตใน อดีตกับอนาคตไม่เป็นสมาธิ จึงสรุปว่าแม้ในปัจจุบันก็ไม่เป็นสมาธิ ย่อมถามว่าจิตตขณะหนึ่งเป็นสมาธิ ขณะที่เห็นรูปก็เป็นสมาธิหรือ จึงสรุปว่าไม่เป็นสมาธิ เป็นการถามตอบยกเหตุผลมาอ้างโดยใช้หลัก ตรรกะ

มนุสสลอกกถา สกวาที่ถามว่า ไม่พึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคได้ดำรงอยู่แล้วในมนุษย์โลก หรือ, ปรวาทที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราพักอยู่ ณ คงไม้สาละใหญ่ ในสุกควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐะ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราแรกได้ ตรัสรู้ พักอยู่ที่ต้นไม้อชปาลนิโครธ ตำบลอรุเวลา ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราพักอยู่ ณ เวฬุวัน กลั่นทกนิวาปสถาน ใกล้นครราชคฤห์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราพักอยู่ ณ เขตวันอารามของ อนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้นครสาวัตถี ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราพักอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาป่ามหา

^{๒๘} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๑๙๓/๔๘๗.

^{๒๙} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๑๙๓/๔๘๘-๔๘๙.

^{๓๐} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๔๖๖-๑๔๖๗/๖๒๑-๖๒๒.

วัน ไกลันครเวสาลี ดังนี้ เป็นสูตรมีอยู่จริง มิใช่หรือ, ปราสาทที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่กล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าก็ได้ดำรงอยู่แล้วในมนุษยโลก นะสี

ปราสาทที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าได้ดำรงอยู่แล้วในมนุษยโลก หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ปราสาทที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงกำเนิดในโลก ทรงเจริญในโลก แต่ทรงเป็นผู้อันโลกไม่แปดเปื้อนครอบงำโลกเสด็จอยู่ มิใช่หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ปราสาทที่กล่าวว่า หากว่าพระผู้มีพระภาค ทรงกำเนิดในโลก ทรงเจริญในโลก แต่ทรงเป็นผู้อันโลกไม่แปดเปื้อนครอบงำโลกเสด็จอยู่ ก็ต้องไม่กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าได้ดำรงอยู่แล้ว ในมนุษยโลก^{๓๑}

๒.๔ แนวคิดวิพากษ์วิธีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๔.๑ แนวคิดวิพากษ์วิธีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายรายละเอียดตัวอย่างเกี่ยวกับเรื่องศีลสิกขาที่มีปรากฏในสิลนิตะตปริจเฉทที่ ๑ แห่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งพรรณนาศีลโดยพิสดารด้วยการอธิบายแบบตั้งปัญหาปรรณถึงศีล จำนวน ๗ ข้อ^{๓๒} คือ

ข้อที่ ๑ ถามว่า อะไร ชื่อว่าศีล

ตอบว่า ศีล คือ เจตนา เจตสิก สังวร และการไม่ล่วงละเมิด ตามที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ว่า “อะไรชื่อว่าศีล เจตนาชื่อว่าศีล เจตสิกชื่อว่าศีล สังวรชื่อว่าศีล การไม่ล่วงละเมิดชื่อว่าศีล”^{๓๓} ขยายความศีลคือเจตนาว่า บุคคลผู้มีเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น^{๓๔}

ข้อที่ ๒ ถามว่า ที่ชื่อว่าศีล เพราะอะไรว่ากระไร

ตอบว่า ศีล มีความหมายว่า ความปกติ คือ ความทรงอยู่ที่เรียบร้อย, ความเป็นผู้มีกิริยาทางกาย เป็นต้นไม่เกะกะด้วยอำนาจความสุภาพเรียบร้อย, ความรองรับ, ภาวะที่รองรับด้วยสามารถเป็นฐานรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย, ส่วนอาจารย์ฝ่ายอื่นอธิบายความหมายของ ศีล ศัพท์นี้ไว้ว่า ยอด และเย็น^{๓๕}

ข้อที่ ๓ ถามว่า อะไร เป็นลักษณะ เป็นรส เป็นอาการปรากฏ และเป็นปทัฏฐานของศีล

ตอบว่า ความเป็นมูลราก^{๓๖} ความปกติ^{๓๗} การรวมเข้า^{๓๘} ความควบคุม^{๓๙} เป็นลักษณะของศีล, เหมือนกับรูปซึ่งมีหลายประเภท ก็มีภาวะที่สามารถเห็นได้เป็นลักษณะ, เหมือนกับศีลถึงจะ

^{๓๑} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๗๓๕-๑๗๓๖/๗๕๓-๗๕๔.

^{๓๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๗.

^{๓๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

^{๓๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๘.

^{๓๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๙.

^{๓๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖.

^{๓๗} พระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), สมเด็จพระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ รัตน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (Taiwan: The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

^{๓๘} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ภาค ๑ พระพุทธโฆสเถระ รัตน, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒.

^{๓๙} คณะผู้ดำเนินการจัดสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ, ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาภิภา (บาลี-ไทย) ภาค ๑ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๖.

ต่างกันโดยบริบทที่หลากหลายด้วยเจตนาเป็นต้น ก็มีความปกติ, ความทรงอยู่อย่างเรียบร้อยของ
กิริยาทางกายเป็นต้น, และด้วยความเป็นฐานรองรับกุศลธรรมทั้งหลายเป็นลักษณะ

การกำจัดโทษเครื่องทุจริต และคุณที่หาโทษมิได้^{๔๐} อธิบายเพิ่มเติมว่า มีหน้าที่ขจัดความ
ทุจริตด้วยความไม่สำรวมทางกายเป็นต้น, มีคุณอันใดๆ ดีเยี่ยมมิได้เป็นสมบัติ หรือถึงพร้อมด้วยความ
เป็นฝ่ายที่หาโทษมิได้^{๔๑} เป็นรสของศีล

ศีลที่ว่าโดยรส มีความหมายว่าเป็นหน้าที่ คือ มีการกำจัดโทษเครื่องทุจริตเป็นหน้าที่, และ
มีความหมายว่าความถึงพร้อม คือ มีความไม่มีโทษเป็นความถึงพร้อม^{๔๒}

ศีลนี้มีความสะอาดเป็นอาการปรากฏ, และวิญญูชนทั้งหลายรับรองกันว่า โอตตปปะและ
หิริเป็นปทัฏฐานของศีลนั้น ศีลนี้มีความสะอาดตามที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “ความสะอาดกาย
ความสะอาดวาจาความสะอาดใจ”^{๔๓} เป็นอาการปรากฏ, ย่อมปรากฏโดยสภาวะอันสะอาด ย่อมถึง
สภาวะอันจะพึงถือเอาไว้ได้, ส่วนหิริโอตตปปะวิญญูชนทั้งหลายรับรองกันว่าเป็นปทัฏฐานของศีล
อธิบายว่า หิริและโอตตปปะเป็นเหตุใกล้ของศีล เป็นความจริง เมื่อหิริโอตตปปะมีอยู่ ศีลจึงเกิดขึ้น
และดำรงอยู่, เมื่อหิริและโอตตปปะไม่มี ศีลย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ตั้งอยู่ไม่ได้เลย^{๔๔}

ข้อที่ ๔ ถามว่า ศีลมีอันสงส้อย่างไร

ตอบว่า ศีลนั้นมีอันได้ซึ่งคุณเป็นอันมาก มีความไม่เดือดร้อนเป็นต้นเป็นอันสงสั สมดัง
พระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “อานนท กุศลศีลมีความไม่เดือดร้อนเป็นผล มีความไม่เดือดร้อนเป็น
อานิสส”^{๔๕}

ข้อที่ ๕ ถามว่า ศีลนี้มีกี่อย่าง

ตอบว่า ประเภทของศีล มีอย่างเดียว โดยลักษณะคือความเป็นมูลรากของตน^{๔๖} หรือด้วย
ลักษณะคือความปกติของตน^{๔๗} หรือโดยลักษณะคือการรวมไว้ด้วยดีของตนก่อน^{๔๘}

ข้อที่ ๖ ถามว่า อะไร เป็นความเศร้าหมองของศีล

ตอบว่า ภาวะที่ศีลขาดเป็นต้นนั้น ท่านสงเคราะห์ด้วยความขาดอันมีลาภและยศเป็นต้น
เป็นเหตุและด้วยเมถุนสังโยค ๗ ประการ

ข้อที่ ๗ ถามว่า อะไร เป็นความแผ้วถางของศีล เมื่อมีการตั้งปัญหาขึ้นมาถามแล้ว จึง
ดำเนินการอธิบายตอบปัญหาไปตามลำดับอย่างชัดเจน

^{๔๐}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ภาค ๑ พระพุทธโฆสเถระ รัตน, หน้า ๑๒.

^{๔๑}คณะผู้ดำเนินการจัดสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพลโลกิย, ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา (บาลี-ไทย)
ภาค ๑ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑), หน้า ๑๑๘.

^{๔๒}อ้างแล้ว, คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ภาค ๑ พระพุทธโฆสเถระ รัตน, หน้า ๑๓.

^{๔๓}อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๑-๑๒๒/๓๖๖-๓๖๗.

^{๔๔}พระพุทธจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), สมเด็จพระสังฆราช, คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ รัตน, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๔๕}อง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๓๘๙.

^{๔๖}มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอนที่ ๑, หน้า ๒๑.

^{๔๗}อ้างแล้ว, คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ รัตน, หน้า ๑๕.

^{๔๘}อ้างแล้ว, คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ภาค ๑ พระพุทธโฆสเถระ รัตน, หน้า ๑๖.

ตอบว่า ภาวะที่ศีลไม่ขาดเป็นต้น ท่านสงเคราะห์ด้วยความไม่ขาดแห่งสิกขาบททั้งหลาย โดยสิ้นเชิง, ด้วยการกระทำคืนสิกขาบทที่ทำคืนได้ซึ่งขาดแล้ว, ด้วยความไม่มีเมถุนสังโยค ๗ ประการ, ด้วยข้อปฏิบัติอื่น ๆ คือความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปกรรมทั้งหลาย เช่น ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความริษยา ความตระหนี่ ความมารยา ความโอ้อวด ความหวัດดี ความหวัດดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความมัวเมา ความเลินเล่อ เป็นต้น, ด้วยความบังเกิดขึ้นแห่งคุณทั้งหลาย เช่น ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา เป็นต้น^{๔๙}

การอธิบายแบบตั้งปัญหาปรารภถึงสมาธิ จำนวน ๘ ข้อว่า^{๕๐}

ข้อที่ ๑ ถามว่า อะไร ชื่อว่าสมาธิ ตอบว่า สมาธินั้นมีหลายอย่างหลายประการแต่ท่านยกมาความหมายเดียว คือ ภาวะที่จิตมีอารมณ์อันเดียวฝ่ายกุศล

ข้อที่ ๒ ถามว่า ที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะอะไรว่ากระไร ตอบว่า สมาธิ มีความหมายว่า ความตั้งมั่น คือ ความตั้งอยู่หรือความดำรงอยู่ของจิตและเจตสิกทั้งหลายในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอ และโดยถูกทางด้วย จึงไม่ฟุ้งซ่านและไม่ส่ายไปในอารมณ์อื่น^{๕๑}

ข้อที่ ๓ ถามว่า อะไร เป็นลักษณะ, เป็นรส, เป็นอาการปรากฏ และเป็นปทัฏฐานของสมาธิ ตอบว่า สมาธินั้นมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็น ลักษณะ มีการกำจัดเสียซึ่งความฟุ้งซ่านเป็น รส มีการไม่หวั่นไหวเป็น อาการปรากฏ มีความสุขเป็น ปทัฏฐาน ตามพระบาลีว่า “ผู้มีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น”^{๕๒}

ข้อที่ ๔ ถามว่า สมาธิ มีกี่อย่าง ตอบว่า สมาธิมีอย่างเดียว ด้วยมีลักษณะไม่ฟุ้ง

สมาธิมี ๒ อย่าง หมวดที่ ๑ โดยแยกเป็น

๑) อุปจารสมาธิ คือ ภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตา ที่โยคีบุคคลได้มาด้วยอำนาจกัมมัญฐาน ๑๐ คือ อนุสสติ ๖ (พุทธานุสสติถึงเทวตานุสสติ) มรณสติ ๑ อุปสมานุสสติ ๑ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตวัตถสถาน ๑ และมีอารมณ์แน่วแน่ในส่วนเบื้องต้นแห่งอัปนาสมาธิ เรียกว่า อุปจารสมาธิ

๒) อัปนาสมาธิ คือ ส่วนเอกัคคตาถัดไปแต่บริกรรมภาวนา เอกัคคตาชนิดนี้ เรียกว่า อัปนาสมาธิ เพราะมีพระบาลีรับรองว่า “บริกรรมภาวนาแห่งปฐมฌาน ย่อมเป็นปัจจัยแก่ปฐมฌาน โดยอนันตรปัจจัย เป็นต้น”^{๕๓}

ข้อที่ ๕ ถามว่า อะไร เป็นความเศร้าหมองของสมาธิ และ ข้อที่ ๖. ถามว่า อะไร เป็นความผ่องแผ้วของสมาธิ ตอบปัญหา ๒ ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคทรงวิสัชนาไว้ว่า “ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ชื่อว่า สังกิเลสคือความเศร้าหมอง ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งคุณพิเศษ ชื่อว่า โวทานะคือความผ่องแผ้ว”^{๕๔} อธิบายธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม เมื่อบุคคลทำสมาธิได้

^{๔๙}พระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ, หน้า ๗๔-๗๕.

^{๕๐}วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๐๕.

^{๕๑}มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย, วิสุทธิธรรมแปล ภาค ๑ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ: มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๒-๓.

^{๕๒}ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๕/๗๕.

^{๕๓}อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๖๑/๔๓๙.

^{๕๔}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๒๙.

ปฐมนาน แต่มีความใส่ใจในกามคุณ ปัญญาในปฐมนานจะไม่พัฒนาไปถึงทุติยยาน แต่มุ่งตั้งไปหา
กามคุณ ปัญญาจึงมีส่วนแห่งความเสื่อม^{๕๕} อธิบายธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งคุณวิเศษ เมื่อบุคคลทำ
สมาธิได้ปฐมนานแล้ว มีความใส่ใจในสัญญาที่ประกอบด้วยยานอันไม่มีวิตก ปัญญาในปฐมนานจะ
พัฒนาไปถึงทุติยยาน ชื่อว่า เป็นปัญญามีส่วนแห่งคุณวิเศษ เพราะเป็นปทัฏฐานแห่งการบังเกิดขึ้น
ของทุติยยาน^{๕๖}

ข้อที่ ๗. ถามว่า สมาธินั้น จะพึงเจริญภาวนาอย่างไร ตอบว่า วิธีภาวนาสมาธิโดยสังเขป
เริ่มด้วยการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ละปถิโพธเครื่องกังวล ๑๐ ประการ ตัดปถิโพธเครื่องกังวลให้สิ้น แล้ว
เข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้พระกัมมัฏฐานเรียนเอาพระกัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งในพระกัมมัฏฐาน
๔๐ ประการ อันเหมาะสมแก่จริตจรรยาของตน แล้วควรออกจากวัดที่ไม่เหมาะสมแก่การภาวนาสมาธิ
ไปอยู่ในวัดที่เหมาะสม พึงทำการตัดเครื่องกังวลเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ตัดเล็บโกนหนวด เป็นต้น ให้
เรียบร้อย และลงมือภาวนาสมาธิ โดยไม่ทำวิธีภาวนาทุก ๆ อย่างให้ขาดตกบกพร่อง

ข้อที่ ๘. ถามว่า อะไร เป็นอานิสสของสมาธิภาวนา ตอบว่า อานิสสแห่งสมาธิภาวนา มี
๕ อย่าง มีการอยู่เป็นสุขในภพทันตาเห็นเป็นต้น^{๕๗}

ปัญญาสิกขาหรืออปัญญาสิกขามีปรากฏในชั้นธนเทศ ปริจเฉทที่ ๑๔ แห่งคัมภีร์วิสุทธิ
มรรค ซึ่งกล่าวถึงภิกษุผู้ประกอบด้วยการเจริญสมาธิอย่างแน่วแน่แล้วได้อานิสสของสมาธิแล้ว พึง
เจริญปัญญาต่อ ท่านจึงแสดงปัญญานั้นอย่างพิสดารด้วยการอธิบายแบบตั้งปัญหาปรารภถึงปัญญา
จำนวน ๕ ข้อ^{๕๘}

ข้อที่ ๑. ถามว่า อะไรชื่อว่าปัญญา ? ตอบว่า ปัญญามีหลายอย่างจะชี้แจงเฉพาะวิปัสสนา
ญาณที่สัมพัทธ์กับกุศลจิตเท่านั้น ชื่อว่าปัญญา

ข้อที่ ๒. ถามว่า ที่ชื่อว่าปัญญาเพราะอะไรว่าอะไร ? ตอบว่า ที่ชื่อว่าปัญญา เพราะมี
ความหมายว่ารู้ชัด คือ ความรู้แจ่มแจ้งลักษณะและให้ก้าวหน้าขึ้นไปถึงความเกิดขึ้นแห่งมรรคด้วย

ข้อที่ ๓. ถามว่า ลักษณะ กิจ ผล เหตุไฉน ของปัญญานั้น เป็นอย่างไร ? ตอบว่า ปัญญามี
การรู้แจ่มแจ้งสภาวะธรรมเป็นลักษณะ มีการกำจัดความมืดคือโมหะที่ปกปิดความเป็นจริงของธรรม
ทั้งหลายเป็นกิจ มีความไม่หลงเป็นผล สมาธิเป็นเหตุไฉนของปัญญา ตามพระพุทธพจน์ว่า “ผู้มีจิตตั้ง
มั่นย่อมรู้ย่อมเห็นตามความเป็นจริง”^{๕๙}

ข้อที่ ๔. นัยที่ ๑. ถามว่า ปัญญามีกี่อย่าง ? ตอบว่า อันดับแรก ว่าโดยลักษณะ คือการแห่ง
ตลอดสภาวะธรรม ปัญญาอย่างเดียวเท่านั้น

ปัญญามี ๒ อย่าง คือ ๑) โลเกียปัญญา คือ ปัญญาที่สัมพัทธ์ด้วยโลกียมรรค ๒) โลกุตตร
ปัญญา คือ ปัญญาที่สัมพัทธ์ด้วยโลกุตตรมรรค

^{๕๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๙/๕๑๑.

^{๕๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๙/๕๐๒.

^{๕๗} พระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), สมเด็จ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ รจนา, หน้า
๖๔๕-๖๔๗.

^{๕๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑.

^{๕๙} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔.

ข้อที่ ๔ นัยที่ ๒ ถามว่า จะพึงเจริญอย่างไร ? ตอบว่า ธรรมที่เป็นปัญญาภูมิมีชั้น ๓ อย่าง ๒ อย่าง คือ สลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิ เป็นมูลของปัญญา วิสุทธิ ๕ อย่าง คือ ทิณณวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นสรีระของปัญญา ภิกษุผู้ศึกษาในภูมิของปัญญา ทำมูลของปัญญาให้บริสุทธ์บริบูรณ์แล้วทำวิสุทธิ ๕ ข้อ อันเป็นสรีระของปัญญาให้ถึงพร้อมจึงจะบำเพ็ญปัญญาศึกษาให้สมบูรณ์ได้

ข้อที่ ๕ ถามว่า การเจริญปัญญา มีอานิสงส์อย่างไร ? ตอบว่า ปัญญาภาวนา คือ การทำวิปัสสนาบรรลุปัญญาให้เกิด มีอานิสงส์หลายร้อยอย่าง จะอธิบายให้ทราบอานิสงส์ของปัญญาภาวนาโดยย่อ ดังนี้ ๑) ทำลายกิเลสต่างๆ ๒) เสวยรสของอริยผล ๓) สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ ๔) สำเร็จความเป็นอาหุไนยบุคคล เป็นต้น^{๖๐}

๒.๔.๒ แนวคิดวิพากษ์วิธีในเนตติปกรณ์

ข้อมูลวิพากษ์วิธีในเนตติปกรณ์มีปรากฏในวิจัยหารวิภังค์^{๖๑} เป็นการพิจารณาคำถาม และการพิจารณาคำตอบ เป็นต้น ชื่อว่า วิจัยหาระ เป็นการพิจารณา บท, คำถาม, คำตอบ, คำหน้า กับคำหลัง, อัสสาทะ, อาทีนวะ, นิสสรณะ, ผลแห่งเทศนา, อุบาย, อาณัตติ, อนุคติ (การกล่าวโดยสมควร) และ พระสูตร ๙ ประการ มี สุตตะ เคยยะ เป็นต้นทั้งปวง เหมือนที่ท่านพระอชิตะทูลถามปัญหาพระผู้มีพระภาคในปารายนสูตรว่า “สัตว์โลกถูกระงับหรือหุ้มไว้, สัตว์โลกยอมไม่ปรากฏ เพราะธรรมอะไร, พระองค์กล่าวอะไรว่าเป็นเครื่องฉาบทาสัตว์โลกนั้น, อะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น”^{๖๒}

๔ ประโยคเหล่านี้เป็นคำถาม. อรรถที่ถูกถามด้วย ๔ ประโยคนั้นเป็นปัญหาอันหนึ่ง. เพราะเหตุไร ? เพราะกำหนดเอาวัตถุที่ตั้งคือโลกอันหนึ่ง สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า พระอชิตะถามถึงที่ตั้งคือโลกด้วยประโยคว่า “เกณสสุ นิรุโตะโลก (สัตว์โลกถูกระงับหรือหุ้มไว้)” ถามถึงการไม่ปรากฏแห่งโลกด้วยประโยคว่า “เกณสสุ นปภาสติ (สัตว์โลกยอมไม่ปรากฏเพราะธรรมอะไร)” ถามถึงการฉาบทาโลกด้วยประโยคว่า “กิสสาภิลปนํ พุสสิ (พระองค์กล่าวอะไรว่าเป็นเครื่องฉาบทาสัตว์โลก)” ถามถึงภัยใหญ่ของโลกนั้นด้วยประโยคว่า “กิสฺ สุตสฺ มหพฺภยํ (อะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น)” โลก มี ๓ คือ กิเลสโลก (กล่าวคืออบายสัตว์) ภาวโลก (กล่าวคือสัตว์ที่นอกจากอบายสัตว์) และ อินทรีย์โลก (กล่าวคือสัตว์ที่สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ มี สัทธา เป็นต้น ที่สามารถทำให้ถึงวิมุตติ)

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “สัตว์โลกถูกรังงับหรือหุ้มไว้, สัตว์โลกยอมไม่ปรากฏ เพราะความสงสัย เพราะความประมาท, เรากล่าวตักขณว่าเป็นเครื่องฉาบทาสัตว์โลก, ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น”^{๖๓}

๔ ประโยคเหล่านี้ (ที่กล่าวไว้ในคาถาปุจฉา) ท่านวิสันนาแล้วด้วย ๔ ประโยคเหล่านี้ (ที่กล่าวไว้ในคาถาวิสัชนา) ประโยคที่ ๑ (ที่กล่าวไว้ในคาถาปุจฉา) ท่านวิสันนาด้วยประโยคที่ ๑ (ที่กล่าว

^{๖๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๓๕๕.

^{๖๑} มุลนินิฎมิพโลภิกขุ, เนตติปกรณ์ (บาลี-ไทย), โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย, (กรุงเทพฯ: มุลนินิฎมิพโลภิกขุ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓๓-๓๓๔.

^{๖๒} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๓๙/๕๓๑.

^{๖๓} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๐/๕๓๑.

ไว้ในคาวาสัสนา) ประโยคที่ ๒ ท่านวิสันนาด้วยประโยคที่ ๒, ประโยคที่ ๓ ท่านวิสันนาด้วยประโยคที่ ๓, ประโยคที่ ๔ ท่านวิสันนาด้วยประโยคที่ ๔

ในปัญหาว่า “เกณสสุ นิรุโต โลโก (สัตว์โลกถูกอะไรห่อหุ้มไว้)” มีคำวิสันนาว่า “อวิชชา นิรุโต โลโก (สัตว์โลกถูกอวิชชาห่อหุ้มไว้)”, สัตว์โลกถูกนิรณทั้งหลายห่อหุ้มไว้ จริงอย่างนั้น สัตว์ทั้งปวงมีอวิชชาห่อหุ้ม สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “เรากล่าวธรรมอย่างหนึ่ง คือ อวิชชา ว่าเป็นเครื่องห่อหุ้มสัตว์ที่ติดอยู่ในอารมณ์ทั้งปวง สัตว์ผู้มีลมปราณทั้งปวง สัตว์ผู้เติบโตทั้งปวง เพราะเป็นเหตุแห่งกามฉันทนิรณเป็นต้น. แท้จริงสัตว์ทั้งปวงมีอวิชชาเป็นเครื่องห่อหุ้ม ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่า นิรณย่อมไม่มีแก่สัตว์ทั้งหลายเพราะการดับ เพราะการสละ เพราะการสลัดอวิชชา โดยประการทั้งปวง”. เพราะเหตุนี้แล คำวิสันนา (ว่า อวิชชา นิรุโต โลโก) แห่งประโยคที่ ๑ (ว่า เกณสสุ นิรุโต โลโก) อันท่านประกอบแล้ว

ในปัญหา (ข้อที่ ๒) ว่า “เกณสสุ นุปกาสติ (สัตว์โลกย่อมไม่ปรากฏเพราะธรรมอะไร)” มีคำวิสันนาว่า “วิจิฉา ปมาทา นุปกาสติ (สัตว์โลกย่อมไม่ปรากฏเพราะความสงสัย เพราะความประมาท)”. บุคคลที่ถูกนิรณทั้งหลายห่อหุ้มย่อมสงสัย ท่านเรียกว่า วิจิฉา. บุคคลที่สงสัยย่อมไม่เชื่อ (ผลแห่งกรรม) เมื่อไม่เชื่อ (ผลแห่งกรรม) ย่อมไม่เพียรพยายามเพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย และเพื่อกระทำให้ประจักษ์กุศลธรรมทั้งหลาย. บุคคลนั้นประกอบความประมาทเนื่อง ๆ เป็นผู้ประมาทอยู่ในศาสนานี้ ไม่ยังกุศลธรรมที่สะอาดหมดจดให้เกิดขึ้น. กุศลธรรม มี ศีล สมาธิ เป็นต้น เหล่านี้ที่ตนไม่ทำให้เกิดขึ้น ย่อมไม่ปรากฏแก่บุคคลผู้ประมาทนั้น สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

สัตว์บุรุษทั้งหลายแม้อยู่ไกลก็ย่อมปรากฏ (แก่บัณฑิตทั้งหลาย) เหมือนภูเขาคิมวันต์ แม้อยู่ไกลก็เห็นได้ฉะนั้น อสัตบุรุษทั้งหลาย (แม้อยู่ใกล้) ย่อมไม่ปรากฏ (แก่บัณฑิตทั้งหลาย) ในศาสนานี้ เหมือนลูกศรที่เขายิงไปในเวลากลางคืน ฉะนั้น สัตบุรุษเหล่านั้น ย่อมปรากฏด้วยคุณ ชื่อเสียง และบริวาร^{๖๔}

เพราะเหตุนี้แล คำวิสันนาแห่งประโยคที่ ๒ อันท่านประกอบแล้ว (เช่นนั้น)

ในปัญหา (ข้อที่ ๓) ว่า “กิสสาภิเลปนํ พุริสี (พระองค์กล่าวอะไรว่าเป็นเครื่องฉาบทาสัตว์โลก)” มีคำวิสันนาว่า “ชปปาภิเลปนํ พุริสี (เรากล่าวตณหาว่าเป็นเครื่องฉาบทาสัตว์โลก)” ตณหา ท่านเรียกว่า ชปปา. ตณหานั้นฉาบทาด้วยอาการอย่างไร ? ด้วยอาการดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สัตว์โลกผู้มีราคะย่อมไม่รู้orrothที่เป็นผล ย่อมไม่เห็นเหตุ. ราคะย่อมเบียดเบียนบุคคลใด ความมีตณหายังย่อมมีแก่บุคคลนั้นในกาลนั้น^{๖๕}

สัตว์โลกชื่อว่าถูกตณหาฉาบทา เพราะเหตุว่า ตณหานั้นทำบุคคลผู้ติดอยู่ในอารมณ์ให้ติดในอารมณ์ยิ่งขึ้นแล้วเบียดเบียนด้วยอาการดังกล่าวนี้

เพราะเหตุนี้แล คำวิสันนาแห่งประโยคที่ ๓ อันท่านประกอบแล้ว (เช่นนั้น)

ในปัญหา (ข้อที่ ๔) ว่า “กิสฺส ตสฺส มหพฺภยํ (อะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น)”

มีคำวิสันนาว่า “ทุกขมสฺส มหพฺภยํ (ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น)” ทุกข์มี ๒ อย่าง คือ กายิกทุกข์ (ทุกข์ทางกาย) และ เจตสิกทุกข์ (ทุกข์ทางใจ). ทุกข์ที่เกิดขึ้นในกายวิญญานจัดเป็น

^{๖๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐๔/๖๙.

^{๖๕} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๘/๓๐๕.

ทุกข์, ทุกข์ที่เกิดในโทสมูลจิตจัดเป็นโทมนัส. เพราะเหตุที่สัตว์ทั้งปวงหวาดกลัวทุกข์ ฉะนั้นภัยที่เสมอเหมือนกับทุกข์ย่อมไม่มี. ทุกขตา (ความเป็นทุกข์) มี ๓ อย่าง คือ ความเป็นทุกข์ทุกข์ กล่าวคือ ทุกขเวทนา, ความเป็นทุกข์แห่งสังขารธรรม, ความเป็นวิปริณามทุกข์อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลง.

ในบรรดาทุกข์ ๓ ประการเหล่านั้น สัตว์โลกย่อมพ้นจากทุกข์ทุกข์ โดยบางส่วนในบางครั้ง บางคราว บางสัมปตติภพ, ย่อมพ้นจากวิปริณามทุกข์แบบนั้นเหมือนกัน, การพ้นจากทุกข์เช่นนั้นเกิดจากเหตุอะไร ? เพราะเหตุที่สัตว์ทั้งหลายในโลกเป็นผู้มีโรคน้อยและมีอายุยืน ฉะนั้นจึงพ้นจากทุกข์เช่นนั้นได้, แต่สัตว์โลกพ้นจากสังขารทุกข์ได้ด้วยนิพพานธาตุอันไม่มีวิบากนามขันธ์กฐิตารูปเหลืออยู่. เพราะฉะนั้น (พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำนี้) ว่า “ทุกขมสฺส มหพญฺ (ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น)” คำวิสันนาแห่งประโยคที่ ๔ อันท่านประกอบแล้ว ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำวิสันนาว่า “อวิชชา นิเวโต โลโก (สัตว์โลกถูกอวิชชาห่อหุ้มไว้)”

ข้อมูลวิพากษ์วิธีในเนตติปกรณ์มีปรากฏในวิภัติหารวิภังค์^{๖๖} วิภัติหาระในคาถาว่า “ธมฺมญจ ปทฺฐฐานํ ภูมิจฺจ” แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม ปทฺฐฐานและภูมิ ชื่อว่า วิภัติหาระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวาสนาภคียสูตร ด้วยปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งบุญแก่บุคคลใด บุคคลนั้น ตั้งอยู่ในสังวรศีลแล้ว ย่อมประพบัติพรหมจรรย์ด้วยพรหมจรรย์นั้น และทรงแสดงนิพเพธภคียสูตร ด้วยปฏิบัติที่เป็นส่วนแห่งผลแก่บุคคลใด บุคคลนั้นตั้งอยู่ในปหานศีลแล้ว ย่อมเป็นผู้ประพบัติพรหมจรรย์ด้วยพรหมจรรย์นั้น ฯ

ในพระสูตรทั้ง ๒ นั้น วาสนาภคียสูตร เป็นโฉน เทศนาว่า ทานกถา สีลกถา สัคคกถา กามาทินวกถา เนกขัมมนิสังสกถาชื่อว่า วาสนาภคียสูตร ฯ

ในพระสูตรเหล่านั้น นิพเพธภคียสูตร เป็นโฉน เทศนาใด ประกาศสัจจะ เทศนานั้น ชื่อว่า นิพเพธภคียสูตร ฯ ในวาสนาภคียสูตร ไม่มีวุฏฐานคามินีวิปัสสนา (อันเป็นปทฺฐฐานแห่งอริยมรรค) ไม่มีอริยมรรค ไม่มีอริยผล แต่ในนิพเพธภคียสูตร มีวุฏฐานคามินีวิปัสสนามีอริยมรรค มีอริยผล ฯ

พระสูตรทั้ง ๔ เหล่านี้ คือ วาสนาภคียะ นิพเพธภคียะ สังกิเลสภคียะและอเสกขภคียะ ภูมิแห่งญาณ (ในพระสูตรนั้น) มีประมาณเพียงไร บัณฑิตพึงวิจัยเทศนาแห่งพระสูตรทั้ง ๔ เหล่านี้ โดยผล โดยศีล โดยพรหมจรรย์ด้วยวิจัยหาระโดยประการทั้งปวง แล้วพึงประกอบด้วยยุตติหาระ มีประมาณเพียงนั้น (จากนั้นพึงทราบธรรมที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะในพระสูตรต่อไป) ฯ

บรรดาพระสูตรเหล่านั้น ธรรมที่ทั่วไป (สาธารณะ) เป็นโฉน ธรรมที่ทั่วไปมี ๒ อย่างคือ ทั่วไปโดยชื่อ (นามสาธารณะ) และทั่วไปโดยวัตถุที่อาศัย (วัตถุสาธารณะ) ก็หรือว่า ธรรมชาติแม้อื่นที่มีลักษณะอย่างนี้คือ เสมอกันโดยกิจและโดยปัจจัย เป็นต้นกิเลสอันบุคคลพึงละด้วยทัสสนะ ทั่วไปแก่มิจฉัตตนิยตบุคคล ๖ จำพวกมีผู้ฆ่ามารดาเป็นต้น และอนิยตบุคคล ๔ จำพวก มีทุคติเหตุบุคคล เป็นต้นกามราคะและพยาบาท ทั่วไปแก่ปุถุชนและพระโสดาบัน อุทัมภภคียสังโยชน์ทั่วไปแก่ปุถุชนและพระอนาคามี โลภียสมาบัติทั้งปวง (รูปาวจรสมาบัติ อรูปาวจรสมาบัติ ทิพพิหารสมาบัติ พรหมวิหารสมาบัติ เป็นต้น) ที่พระอริยสาวกเข้าถึงได้ทั่วไปกับผู้ที่ยังไม่ปราศจากราคะ จริยังอยู่ โลภียสมาบัติ

^{๖๖}มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, เนตติปกรณ์ (บาลี-ไทย), หน้า ๑๓๓-๑๔๐.

เป็นธรรมทั่วไป ย่อมไม่ล่วงอารมณ์ของตน (อันเกิดมาก่อน) ไปสู่อารมณ์อื่น ๆ (อันเกิดในภายหลัง) แม้บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมอันเป็นอวิตราคะนี้ ย่อมเป็นไปล่วงซึ่งธรรมนั้น เหล่านี้ เป็นธรรมทั่วไป

ในพระสูตรนั้น ธรรมที่ไม่ทั่วไป (อสาธารณะ) เป็นไฉน บุคคลพึงแสวงหาเสกขธรรมและอเสกขธรรม ด้วยอำนาจแห่งธรรมที่ควรละและไม่ควรละ โดยการเทียบเคียงกับเทศนาต่อไป กามราคะและพยาบาทเป็นสาธารณะแก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค แต่สภาพธรรมเป็นอสาธารณะ๒อุทัมภาคิยสังโยชน์เป็นสาธารณะแก่ผู้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค และอนาคามีมรรคสภาพธรรมเป็นอสาธารณะชื่อของพระเสกขะทั้งปวงเป็นสาธารณะ สภาพธรรมเป็นอสาธารณะ ชื่อของผู้ดำเนินไปถึงอริยมรรคแล้วเป็นสาธารณะ สภาพธรรมเป็นอสาธารณะ เสกขศีลของพระเสกขะทั้งปวงเป็นสาธารณะ สภาพธรรมเป็นอสาธารณะ บัณฑิตพึงแสวงหาเทศนาโดยเทียบเคียงกับธรรมที่เลวปานกลางและอุกฤษฏ์ ด้วยการพิจารณาความแตกต่างกัน ด้วยประการฉะนี้ ฯ

การจำแนกปทัฏฐานทัสสนภูมิ (ปฐมมรรค) เป็นปทัฏฐาน แห่งการก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ฯ

ภวานาภูมิ (การเจริญมรรคเบื้องต้น) เป็นปทัฏฐาน แห่งการบรรลุผลเบื้องต้น ฯ

ทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญาเป็นปทัฏฐานแห่งสมณะ ฯ สุขาปฏิบัติทาทิปาภิญญาเป็นปทัฏฐานแห่งวิปัสสนา ฯ

บุญญกิริยาวัตถุ คือ ทานมัย เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งเสี่ยงชักชวนจากคนอื่น ฯ บุญญกิริยาวัตถุ คือ ศีลมัย เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งจินตามยปัญญาบุญญกิริยาวัตถุ คือ ภวานามัย เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งภวานามยปัญญา ฯ

บุญญกิริยาวัตถุ คือ ทานมัย เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งเสี่ยงชักชวนจากคนอื่นและสุตมยปัญญา ฯ บุญญกิริยาวัตถุ คือ ศีลมัย เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งจินตามยปัญญาและโยนิโสมนสิการ ฯ บุญญกิริยาวัตถุ คือภวานามัย เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งภวานามยปัญญาและสัมมาทิฐิ ฯ

ปฏิรูปเทสวาสะ เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งวิเวกและสมาธิ ฯ สัปปริสุปปนิสสยะ เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งความเลื่อมใสอันมั่นคงในพระรัตนตรัยและสมณะ ฯ อตตสัมมาปณิธิ เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งhiriและวิปัสสนา ฯ

การสละอกุศล (ด้วยอำนาจตถาคะเป็นต้น) เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งการพิจารณากุศล (ปฏิสังขานุปัสสนาปัญญา) และสมาธิในทริย (คืออริยมัคคสมาธิในทริย) ฯ ความที่ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว (ธมมสุวากขาตตา)เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งการปลุกกุศลมูลและผลสมาบัติ ฯ ความที่พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว (สัมสุปฏิปันตา) เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งพระสงฆ์ผู้ดำรงอยู่ดี ฯ สัตถุสัมปทา เป็นปทัฏฐานสาธารณะ (ทั่วไป) แห่งความเลื่อมใสของบุคคลผู้ยังไม่เลื่อมใส และเพื่อความเจริญยิ่งของบุคคลผู้เลื่อมใสแล้ว ฯ ความเป็นผู้มีปาติโมกขสังวรศีลอันไม่กำจัดแล้ว เป็นปทัฏฐานสาธารณะแห่งการชมบุคคลผู้เกื้อยาก และการอยู่ผาสุกแห่งบุคคลผู้มีศีลเป็นที่รัก ฯ

คัมภีร์เนตติปกรณ์ที่มีหาระ ๑๖, นัย ๕, มูลบท ๑๘ ซึ่งช่วยให้เข้าใจปริยัติศาสนานี้ พระมหากัจจายนเถระได้แสดงไว้, หาระทั้งหลายช่วยในการพิจารณาศัพท์ของสูตร, นัย ๓ อย่าง คือนันทิ-ยาวัญญนัย ติปุคคณนัย สีหวิกกีฬิตนัย ช่วยในการพิจารณาอรรถของสูตร, หาระ และ นัย ทั้ง ๒ อย่างนั้น สามารถนำไปใช้ในสูตรทั้งปวงได้, คัมภีร์เนตติปกรณ์ที่เป็นสังวรรณนาสูตรนี้ ย่อมขยายความ

ตามสมควรแก่สูตรที่ควรขยาย ในการศึกษาหระและนัยเป็นเครื่องช่วยให้เข้าใจอรรถแห่งนวัคส์ตฤศาสน์^{๖๗} ดังจะอธิบายเนื้อหาเนตติปกรณ์โดยย่อ ดังนี้

๑) แบบการอธิบายธรรมทั้งหลาย คือ อัสสาหะ (ความยินดี), อาทีนวะ (โทษ), นิสสรณะ (การออกจากวิภวและพ้นออกไป), ผล, อุบาย และ อาณัตติ (การแนะนำตักเตือน) ของพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า เทสนาหระ

๒) การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหระ

๓) ศัพท์อันเป็นภูมิคือพยัญชนะ และโคจรคืออรรถของสูตรอันใดแห่งหระทั้งปวง, การพิจารณาความสมควรและไม่สมควรแห่งพยัญชนะและอรรถเหล่านั้น ท่านเรียกว่า ยุตติหระ

๔) พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ไฉนแห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหระ

๕) เมื่อท่านกล่าวธรรมอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีลักษณะเหมือนกัน ธรรมเหล่านั้นทั้งปวง ย่อมเป็นอันถูกกล่าวทั้งหมด แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุนำเอาธรรมที่ไม่ได้กล่าวไว้มากล่าวนี้ ชื่อว่า ลักขณหระ

๖) นิรุตติ (วิเคราะห์บท) อธิบาย (ความประสงค์) เทสนานิทาน (เหตุแห่งเทศนา) ปุพพา-ปรสนิ (การเชื่อมต่อข้างหน้าข้างหลัง) แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุให้อรรถมีนิรุตติเป็นต้นแจ่มแจ้งด้วยพยัญชนะนี้ ชื่อว่า จตฺตฺยหระ

๗) เมื่อมีปทัฏฐาน (เหตุใกล้) อย่างหนึ่งที่ยกขึ้นสู่เทศนา ย่อมแสวงหาปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ที่เหลือ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุหมุนเทศนาเข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ฝ่ายตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า อาวัฏฐานหระ

๘) แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัฏฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหระ

๙) แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหระ

๑๐) ผู้รู้สุดตะคือพระพุทธพจน์ใด ย่อมรู้ค่าไวพจน์เป็นอันมากที่กล่าวไว้ในสุดตะแห่งธรรมข้อหนึ่ง แบบแห่งการอธิบาย อันเป็นเหตุรู้ค่าไวพจน์ของผู้รู้สุดตะนั้น นี้ชื่อว่า เวจจนหระ

๑๑) พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่ง ด้วยพระบัญญัติทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุอธิบายอาการนั้น ชื่อว่า ปัญญัตติหระ

๑๒) ปฏิกิจสมุปบาทใด อินทรีย์และขันธเหล่าใด ธาตุและอายตนะเหล่าใด แบบแห่งการอธิบายที่จัดอรรถแห่งสุดตะคือพระพุทธพจน์เข้าด้วยปฏิกิจสมุปบาท อินทรีย์ ขันธ ธาตุและอายตนะเหล่านี้ ชื่อว่า โอตถนหระ

^{๖๗} อ่างแล้ว, มุลนิจิภูมิพโลภิกขุ, เนตติปกรณ์ (บาลี-ไทย), หน้า ๑-๒.

๑๓) คาลาที่ถามโดยปรารถนาระงับที่สุดคือพระพุทธรูปนั้น ปัญหาที่ยกขึ้นในคาลาที่วิสันา (ให้คำตอบ) ไว้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุพิจารณาการตรวจสอบแล้วและยังไม่ได้ตรวจสอบแห่งอรรถแห่งที่สุดคือพระพุทธรูปนั้น ชื่อว่า โสณหาระ

๑๔) ธรรมทั้งหลายเหล่าใดที่แสดงโดยความเหมือนกันและที่แสดงโดยความต่างกัน แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุให้ไม่พึงแยกธรรมเหล่านั้นนี้ ชื่อว่า อธิฐานหาระ

๑๕) ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมยังธรรมใดให้เกิด โดยความเป็นปัจจัย โดยสืบต่อกันมา แบบแห่งการอธิบายที่ชักเอาเหตุแห่งผลแห่งธรรมเหล่านั้นมาขยายความนี้ ชื่อว่า ปริกขารหาระ

๑๖) ธรรมทั้งหลายเหล่าใดเป็นมูลแห่งธรรมใด และธรรมเหล่าใดที่พระพุทธรูปเจ้าทรงประกาศไว้ว่ามีอรรถเป็นอย่างเดียวกัน แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุจากธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ซึ่งท่านยกขึ้นโดยความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) และโดยความเป็นไพบูลย์นี้ ชื่อว่า สมารโปนหาระ^{๖๘}

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเนื้อความโดยย่อของหระทั้ง ๑๖ โดยยังมีอีก ๕ ประการอันจะเป็นประโยชน์ในการทำความเข้าใจอรรถหรือความหมายโดยย่อ คือ

๑) แบบแห่งการอธิบายใด ย่อมนำไปทั้งค้นหาและอธิบาย ด้วยสมณะและวิปัสสนา นำไปประกอบด้วยสัจจะทั้ง ๔ นี้ชื่อว่า นันทิยาวัฏฏนัย

๒) แบบแห่งการอธิบายใด ย่อมนำไปซึ่งอภิสัทธรรมด้วยมูลของตน (คือ โลกะ โมหะ โทสะ) และซึ่งอภิสัทธรรมด้วยอภิสัทธรรม (คือ อโลกะ อโทสะ อโมหะ) ย่อมนำไปซึ่งอภิสัทและอภิสัทที่เป็นจริงแท้ ไม่แปรผัน ท่านเรียกแบบการอธิบายนั้นว่า ติปุกขลนัย

๓) แบบแห่งการอธิบายใด ย่อมนำไปซึ่งกิเลสด้วยวิปัสสนาทั้งหลาย และนำสัทธรรมทั้งหลายไปด้วยอินทรีย์ทั้งหลาย ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวนัยนี้ว่า สัทวิกิพินิตนัย

๔) อภิสัทธรรมและอภิสัทธรรมเหล่าใด ที่กล่าวไว้ในคำตอบในที่นั้น ๆ ท่านย่อมตรวจสอบดูด้วยใจ ซึ่งอภิสัทธรรมและอภิสัทธรรมเหล่านั้น ท่านกล่าวการตรวจสอบนั้นว่า ทิสาลอจนนัย

๕) ท่านตรวจสอบดูอภิสัทธรรมและอภิสัทธรรมทั้งปวง ด้วยทิสาลอจนนัย แล้วยกขึ้นนำมาใช้อันใด นัยนี้ชื่อว่า อังกุสนนัย

ลำดับการใช้โดยให้ประกอบหระ ๑๖ ก่อน พึงตรวจสอบดูธรรมที่เป็นทิสด้วยทิสาลอจนนัย แล้วประมวลรวมด้วยอังกุสนนัย ขยายความที่สุดคือพระพุทธรูปด้วยนัย ๓ ประการ คือ นันทิยาวัฏฏนัย ติปุกขลนัย สัทวิกิพินิตนัย^{๖๙}

๒.๕ แนวคิดระบบฐานข้อมูล

๒.๕.๑ ระบบฐานข้อมูล

ปัจจุบันฐานข้อมูล (Databass) ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผู้คนในยุคที่เทคโนโลยีต่างๆ พัฒนาไปอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยีทางด้านฮาร์ดแวร์ ซอฟต์แวร์ หรือแม้แต่เทคโนโลยีทางด้านเครือข่าย ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ดังจะพบเห็นได้จากงานใดๆ ก็ตามที่มีการประมวลผลทางคอมพิวเตอร์ ย่อมเกี่ยวข้องกับฐานข้อมูลแทบทั้งสิ้นและด้วยอัตราการใช้คอมพิวเตอร์ที่เพิ่มขึ้น

^{๖๘} อ่างแล้ว, มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, เนติพิภรณ์ (บาลี-ไทย), หน้า ๘-๑๒.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓-๑๕.

ประกอบกับการมีอุปกรณ์พกพาที่สามารถเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ตได้อย่างง่ายดาย เช่น สมาร์ทโฟนหรือแท็บเล็ต ซึ่งช่วยเพิ่มความสะดวกให้แก่ผู้ใช้ในการเข้าถึงและแบ่งปันข้อมูลต่างๆ บนเว็บได้ง่ายขึ้น จึงเป็นที่มาของฐานข้อมูลในรูปแบบต่างๆ มากมาย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อเทคโนโลยีฐานข้อมูลที่ต้องได้รับการพัฒนาเพื่อรองรับกับข้อมูลอันหลากหลายเหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็นฐานข้อมูลภายในองค์กร และฐานข้อมูลบนเว็บ นอกจากนี้ด้านขอบเขตการใช้ฐานข้อมูลที่ครอบคลุมแทบทุกภาคส่วนขององค์กรทำให้ทั้งหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนต่างตื่นตัวในการพัฒนาระบบฐานข้อมูลขึ้นมาเพื่อใช้งาน ไม่ว่าจะเป็นจุดประสงค์เพื่อใช้งานภายในองค์กร การเชื่อมต่อระหว่างองค์กรหรือเพื่อบริการแก่ลูกค้า รวมถึงการแสดงศักยภาพทางเทคโนโลยีสารสนเทศ ผ่านการพัฒนาเทคโนโลยีฐานข้อมูลขั้นสูงเพื่อประจักษ์แก่คู่แข่งซึ่งถือเป็นการชิงความได้เปรียบในทางธุรกิจ และด้วยผู้คนรุ่นใหม่ซึ่งต่างมีความรู้และมีศักยภาพในการใช้เทคโนโลยีเป็นอย่างดีจึงทำให้พวกเขามีโอกาสเลือกบริโภคสินค้าหรือเลือกใช้บริการต่างๆ ได้หลากหลายช่องทางมากขึ้น โดยเฉพาะการบริการผ่านช่องทางของเทคโนโลยีเครือข่ายที่มุ่งเน้นความสะดวกและรวดเร็ว ดังนั้นองค์กรต่างๆ จึงพยายามหันมาปรับปรุงรูปแบบการดำเนินธุรกิจของตนให้ทันกับเทคโนโลยีจึงก่อให้เกิดเทคโนโลยีต่างๆ เช่น การเปลี่ยนรูปแบบการซื้อขายสินค้าและบริการต่างๆ ให้อยู่ในลักษณะของการค้าแบบอิเล็กทรอนิกส์ หรือ อีคอมเมิร์ซ ที่หลังไหลเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้คนในยุคนี้มากขึ้นจนทำให้เทคโนโลยีฐานข้อมูลกลายเป็นสิ่งสำคัญในการใช้ติดต่อเพื่อทำธุรกรรมเพื่อการเข้าถึงและเรียกดูข้อมูลที่ต้องการได้ทันที^{๗๐}

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๖.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

พุทธธรรม^{๗๑} กล่าวถึงวิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือ พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถ หรือหลักการกับความหมาย เป็นความคิดที่มีความสำคัญมากในเมื่อจะลงมือปฏิบัติธรรม หรือทำการตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมาย วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์นี้ สอดคล้องกับคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งเป็นผลงานแนวอรรถธรรมของพระสารีบุตรเถระ อัครสาวกฝ่ายขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เนื้อหากล่าวถึงวิธีการให้บรรลุถึงปฏิสัมภิทา ๔ ซึ่งจะเกิดมีเฉพาะพระอริยบุคคลระดับพระอรหันต์เท่านั้น และเกิดพร้อมกับการได้บรรลุอรหัตผล ความสัมพันธ์ของปฏิสัมภิทา ๔ จัดอรรถปฏิสัมภิทาญาณ คือ ญาณแตกฉานในอรรถหรือสภาวะแห่งผล และธัมมปฏิสัมภิทาญาณ คือ ญาณแตกฉานในธรรมหรือสภาวะแห่งเหตุ เป็นหลักตั้งต้น และใช้นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ คือ ญาณแตกฉานในภาษาแห่งอรรถและธรรม ถ่ายทอดความหมายของอรรถและธรรมเพื่อสื่อสารให้ผู้อื่นเข้าใจความหมายได้อย่างถูกต้อง โดยมีปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ คือ ญาณแตกฉานในปฏิภาณ มีความคล่องแคล่วว่องไว

^{๗๐}โอภาส เอี่ยมสิริวงศ์. ระบบฐานข้อมูล Database Systems, (กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๕๘), หน้า ๓๖.

^{๗๑}พระพุทฺธโมชาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), สมเด็จพระสังฆราช, พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เพ็ญแอนดริว, ๒๕๖๑), หน้า ๖๓๖.

ในการใช้ปฏิสัมพันธ์ทั้ง ๓ ข้อแรก สื่อสารอรรถ ธรรมตามหลักของภาษาให้เข้าใจถูกต้องอย่างแจ่มแจ้ง

พระไตรปิฎกวิเคราะห์^{๗๒} กล่าวถึงคัมภีร์กถาวัตถุ เป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นในราวหลังพุทธเจ้าปรินิพพาน ๒๐๐ ปี เกิดการแตกแยกนิกายเป็น ๑๘ นิกาย จึงเป็นเหตุให้พระเจ้าอโศกมหาราชและพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ประสงค์การทาสังคายนาพระธรรมวินัย และพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ภิชิตคัมภีร์กถาวัตถุขึ้น เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่คลุมเครือให้แจ่มแจ้งโดยได้ตั้งคำถามและคำตอบตามมติการเรื่องบุคคลกถาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตั้งเป็นแบบไว้เรียกว่า “อัฐมุข” คัมภีร์นี้ว่าด้วยการโต้วาทะเพื่อชี้แจงแสดงเหตุผลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างจิต เจตสิก รูป นิพพาน บัญญัติวิภวาทกถา มีจำนวน ๒๒๖ กถา ซึ่งผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากพระพุทธรูปดั้งเดิมที่ภิกษุฝ่ายเถรวาทยึดถือปฏิบัติอยู่ และเป็นวิธีการโต้วาทะที่สมบูรณ์แบบที่สุด

คัมภีร์มิลินทปัญหาภาษาไทย^{๗๓} มิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงมาก เป็นที่รู้จักและได้รับการยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าอย่างยิ่งในด้านเนื้อหาสาระที่สอดคล้องตามบาลีพระไตรปิฎกและด้านอรรถรสแห่งวรรณคดี สำหรับคุณค่าของคัมภีร์นี้ ไม่ว่าจะมองในแง่ของวรรณกรรม หรือในแง่ของปรัชญา ก็ย่อมเป็นคัมภีร์ที่น่ามาซึ่งความภาคภูมิใจต่อพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะชาวพุทธนิกายเถรวาทเป็นอย่างยิ่ง นักปราชญ์ตะวันตก ได้ให้ความสำคัญกับมิลินทปัญหานี้มาก และยกย่องว่ามิลินทปัญหาเป็นคัมภีร์อธิบายพุทธปรัชญาที่มีลีลาการดำเนินเรื่องชวนติดตามเช่นเดียวกับการสนทนาของเพลโต (Dialogues of Plato) นักปราชญ์ชาวกรีกผู้โด่งดังในยุคโบราณ

จุดประสงค์หลักของการแต่งคัมภีร์มิลินทปัญหา เพื่อชี้แจงข้อธรรมะและวินัยในพระพุทธศาสนาที่เป็นปัญหาให้แจ่มแจ้งพ้นข้อสงสัย โดยท่านผู้แต่งไม่ว่าจะเป็นพระนาคเสนหรือว่าพระติปิฎกจูฬภิกษุเถระ ได้ยกเอาเรื่องการสนทนาถาม-ตอบปัญหากันระหว่างพระเจ้ามิลินทะกับพระนาคเสน อันเป็นเรื่องที่มีมูลความจริงอยู่มาตั้งเค้าโครงเรื่องเป็นตัวละครแล้วแต่งอธิบายธรรมะประกอบ นับเป็นความฉลาดของผู้แต่งคัมภีร์อย่างมาก เพราะนอกจากจะเป็นการยกย่องในความรู้และความสามารถทางพระพุทธศาสนาของพระนาคเสนในฐานะเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในยุคก่อนอรรถกถาแล้ว ยังเป็นการให้ความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับพระธรรมวินัย แก่ความสงสัยของผู้คนในสมัยนั้นด้วย เป็นผู้รอบรู้และเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกเพราะสามารถอ้างอิงข้อความในคัมภีร์มาสนับสนุนการแก้ปัญหาได้ทุกคัมภีร์ ฉลาดในการวินิจฉัยและกระบวนการตอบแก้ข้อสงสัยในพระธรรมวินัยของพระเจ้ามิลินทะให้เข้าใจได้ด้วยข้อเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยได้ดีเยี่ยม

ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก^{๗๔} วิชาวิธี (Dialectic) อันเป็นวิธีการของโสกราตีสที่ใช้ประทับประคองการสนทนาให้ดำเนินไปสู่คำตอบของปัญหาที่กำลังอภิปราย ข้อมูลภาษาวิธีของโสกราตีสศึกษาได้จากผลงานเรื่องบทสนทนา (Dialogue) ของพลาโตซึ่งเป็นการบันทึก

^{๗๒} ณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกวิเคราะห์ (Tipitaka Analysis)**, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๔๘๗.

^{๗๓} พระติปิฎกจูฬภิกษุเถระ วจนา, **คัมภีร์มิลินทปัญหาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๓ - ๑๕.

^{๗๔} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมจิตโต), **ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

ชีวประวัติของโสกราตีสและเป็นตัวละครหลักในบทสนทนา โดยวิภาษวิธีประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๕ ประการ คือ ๑. สักสย (Sceptical) เริ่มต้นการสนทนาด้วยการยกย่องคู่สนทนาว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องที่ตนต้องการรู้, ๒. สนทนา (Conversational) ตั้งปัญหาให้คู่สนทนาหาคำจำกัดความของหัวข้อที่สนทนากัน และหาข้อบกพร่องของคำจำกัดความที่ได้ระหว่างการสนทนา จนกว่าทั้งสองฝ่ายจะได้คำจำกัดความที่น่าพอใจ, ๓. หาคำจำกัดความ (Definitional) จุดมุ่งหมายของการสนทนาอยู่ที่การหาคำจำกัดความที่ถูกต้อง เพราะโสกราตีสเชื่อว่า ถ้าเราพบคำจำกัดความที่ถูกต้องของสิ่งใด แสดงว่าเราพบความจริงแท้เกี่ยวกับสิ่งนั้น, ๔. อุปนัย (Inductive) การสร้างคำจำกัดความเริ่มจากสิ่งเฉพาะไปสู่สิ่งสากล เช่น ความดีจากทัศนะของคู่สนทนาไปสู่ความดีในสังคมภาพรวม แล้วดึงเอาลักษณะที่เป็นแก่นหรือที่เป็นสากลมาสร้างเป็นคำนิยาม, ๕. นิรนัย (Deductive) คำจำกัดที่คู่สนทนาเสนอจะถูกพิสูจน์โดยการนำไปเป็นมาตรการหรือสิ่งสากล เพื่อวัดสิ่งเฉพาะทั้งหลายว่ามีลักษณะร่วมกับลักษณะที่ระบุไว้ในคำจำกัดความนั้นหรือไม่

พระพุทธศาสนายาน^{๗๕} วิภาษวิธี (Dialectics) ของนาคคารุณ มีโครงการสร้างงานเขียนที่ชี้ให้เห็นถึงข้อกล่าวอ้างของบุคคลอื่นมีจุดบกพร่องยังไม่สมบูรณ์ เพื่อสืบค้นหาเหตุผลจนทำให้ผู้ที่ยืนยันนั้นจนด้วยเหตุผล เป็นการสร้างทรรศนะที่ถูกต้องจัดความไม่แน่ใจออกไปและต้องแม่นยำในหลักธรรมของตน โดยมีหลักเน้นอยู่ที่ศูนย์ตาซึ่งมีอยู่ ๓ ประการ คือ ๑. ขจัดความเห็นผิด คือ ชี้ให้เห็นถึงการใช้หลักเหตุผลไม่ถูกต้อง ๒. สร้างทรรศนะที่ถูกต้อง คือ ทำความผิดให้กระจ่าง ๓. ขจัดความไม่แน่ใจในทรรศนะที่ถูกต้องและต้องแม่นยำในหลักการของตนเอง

นิกายมหายานิกใช้วิภาษวิธีโต้ตอบลัทธิอื่นทั้งที่เป็นนิกายในพระพุทธศาสนาด้วยกันและที่เป็นลัทธินอกศาสนา ใช้หลักการของวิภาษวิธีคือตรรกวิภาษในปัจจัยการให้อยู่ในขอบเขตของปรากฏการณ์ธรรมชาติดีได้เปลี่ยนแปลงทุกสิ่งเป็นอนัตตา เป็นความพยายามที่จะชี้ให้เห็นถึงความไม่สมบูรณ์ของลัทธิอื่นที่อธิบายปัจจัยการทั้งหลายอย่างไม่ถูกต้องเพราะมีการยึดถือหรือยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยมีทัศนะว่าความจริงที่แท้จริงนั้นไม่อาจวัดกันได้โดยการอนุมานเพราะสิ่งที่ปรากฏเป็นสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น การจะเข้าถึงความมีอยู่แห่งศูนย์ตาได้ก็โดยปัญญาหรือญาณไม่ใช่ด้วยความคิดทางตรรกะ

การโต้ตอบแบบตรรกวิภาษนี้ยังมีอยู่ในธิเบต โดยมีวิธีการใช้มือซ้ายยื่นไปให้ผู้ถามและมือขวายกขึ้นเหนือระดับไหล่ เมื่อสิ้นคำถามจะตบมือขวาลงบนฝ่ามือซ้ายแล้วชักมือกลับ เสร็จแล้วยกมือขวาระดับบ่า ฝ่ามือหงายขึ้นแล้ววางฝ่ามือซ้ายลงบนฝ่ามือขวา การถามก็เพื่อย้ำให้เห็นถึงความเข้าใจที่ถูกต้อง การถามกลับไปกลับมาเพื่อชักให้ผู้ตอบมั่นใจในคำตอบของตนไม่หลงประเด็น นี่คือวิภาษวิธีที่ยืนยันหลักการของตนแล้วชี้ให้เห็นสิ่งที่ผิดของลัทธิอื่น

๒.๖.๒ สมมติฐานงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ภาคภูมิ ศรีถาวร ได้ศึกษา “การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์มารค : มิติไตรสิกขา”^{๗๖} กล่าวถึงปฏิสัมพันธ์มารคว่า ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ความรู้แตกฉาน มี ๔ ประการ คือ ๑) อรรถปฏิสัมพันธ์ญาณ (อรรถปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในอรรถ ๒) ธรรมปฏิสัมพันธ์ญาณ (ธรรม

^{๗๕} สุวิญ รักษัตย์, ผศ.ดร., **พระพุทธศาสนายาน**, หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

^{๗๖} ภาคภูมิ ศรีถาวร, “การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์มารค : มิติไตรสิกขา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขาสตรคดีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๔๙ - ๕๑.

ปฏิสมภิทา) ความรู้แตกฉานในธรรม ๓) นิรุตติปฏิสมภิทาญาณ (นิรุตติปฏิสมภิทา) ความรู้แตกฉานใน
นิรุตติ ๔) ปฏิภาณปฏิสมภิทาญาณ (ปฏิภาณปฏิสมภิทา) ความรู้แตกฉานในปฏิภาณ

ด้านการปฏิบัติกัมมัฏฐานถือกันว่า คัมภีร์ปฏิสมภิทามรรคเป็นคัมภีร์คู่มือผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน
เล่มแรก และเป็นต้นแบบของคัมภีร์ทางด้านนี้ในสมัยต่อมา เช่น คัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุบาสกเถระ
คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสเถระ เพราะทั้งคัมภีร์วิมุตติมรรค และวิสุทธิมรรค ต่างใช้
วิธีดำเนินการแบบเดียวกับปฏิสมภิทามรรค คือ ยกพระพุทธภาษิต เถรภาษิต หรือธรรมภาษิตที่เกี่ยวกับ
ไตรสิกขา และหลักปฏิบัติกัมมัฏฐานมาตั้งเป็นบทอุเทศแล้วอธิบายขยายความตามความเห็นของตน
โดยมีพระพุทธภาษิต เถรภาษิต หรือธรรมภาษิตอื่น ๆ รับรองความถูกต้อง ในวิมุตติมรรค ท่านผู้รจนา
อธิบายไว้อย่างกะทัดรัด แต่ในวิสุทธิมรรคท่านผู้รจนาอธิบายไว้อย่างวิจิตรพิสดาร ในวิมุตติมรรค ผู้รจนา
ได้ยกหลักธรรมจำนวนมากจากปฏิสมภิทามรรคมานำตั้งแล้วอธิบายขยายความบ้าง ยกมานับสนุน
คำอธิบายของตนบ้าง แต่ไม่ได้อ้างไว้โดยตรง ซึ่งต่างกับท่านผู้รจนาวิสุทธิมรรคที่กล่าวอ้างไว้ทุกตอน

ประพันธ์ ศุภสร ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่อง
กรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”^{๗๗} ได้พบองค์ความรู้ใหม่อีกหลายอย่าง คือ ๑)
ความสัมพันธ์ ความสอดคล้องในการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาทั้ง ๓ สมัยคือสมัยพุทธกาล สมัย
หลังพุทธกาลคือยุคอรรถกถา และสมัยภิกษา โดยทั้ง ๓ สมัยใช้ชั้น ๕ เป็นหลักสำหรับตอบปัญหา
จำแนกตามหลักไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท โยงเข้าหาวิสุทธิ ๗ เสมอ ๒) สมัยพุทธกาลถือว่าเป็นยุค
บุกเบิกและปักหลักสร้างฐานพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง ปัญหาในช่วงนี้เป็นการถามด้วยความไม่
เข้าใจ สงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และเป็นการตอบเพื่อให้เข้าใจให้หายสงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และ
เป็นการตอบเพื่อให้เข้าใจหายสงสัยหลักกรรมกับอนัตตาแนวการตอบที่มีอิทธิพลต่อยุคหลังพุทธกาล
นอกจากแนวของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีวิธีการอธิบายธรรมของพระสาวกที่ในปฏิสมภิทามรรคมหา
นิเทศและจุฬินิเทศ และพระสูตรอื่น ๆ ส่วนยุคอรรถกถาเป็นยุคที่พระพุทธศาสนามีการเคลื่อนไหว
และปรับตัวต่อบริบทสังคมมากตั้งแต่ตติยสังคายนาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (พ.ศ. ๓๐๐-๔๐๐) โดย
ยุคนี้มีความพยายามตอบปัญหาเรื่องอัตตา อนัตตามากที่สุด จนเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งของการแตกแนวคิด
และนิกายถึง ๑๘ นิกาย พระอรรถกถาจารย์ผู้โดดเด่นในยุคมี พระโมคคัลลิตฺตฺร โดดเด่นด้านตรรกนัย
พระนาคเสนโดดเด่นด้านธัมมสันตติ และพระพุทธโฆษาจารย์โดดเด่นด้านปฏิจจสมุปบาทแบบภวจักร
ส่วนสมัยภิกษามีการพัฒนาทางภาษาศาสตร์โดยขยายความชั้น ๕ ออกอย่างละเอียดทำให้เกิดมรดก
ธรรมคือคัมภีร์ฎีกาอนุฎีกาและไวยากรณ์ต่าง ๆ ทางสายพระอภิธรรมมากมาย

๑) วิธีการตอบ มีการตอบแบบวิภาษวาที่เป็นพื้น โดยแยกให้เห็นองค์ประกอบของชั้น ๕
แต่ละชั้น ที่อาศัยเหตุปัจจัยในการเกิดต่อย่างต่อเนื่องเป็นสันตติ โดยในสมัยพุทธกาลอธิบายอยู่ใน
กรอบชั้น ๕ และอธิบายรูปชั้นก่อนชั้นอื่น แล้วโยงเข้าหาหลักไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ส่วน
ในสมัยหลังพุทธกาลคืออรรถกถาฎีกาแยกชั้น ๕ ได้ละเอียดตามแนวอภิธรรม ภายใต้กรอบปรมัตถ

^{๗๗} ประพันธ์ ศุภสร, “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาใน
พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

ธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยอธิบายจิตก่อน จากนั้นจึงอธิบายและจำแนกเจตสิก รูปและนิพพาน

๒) พัฒนาการแห่งการตอบปัญหา มีพัฒนาการ ๒ ด้าน คือ (๑) ทางด้านภาษาศาสตร์มีการนิยามความหมายของชั้น ๕ กรรม และอนัตตา อย่างรัดกุมและสอดคล้องกับไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔ มีการพัฒนาศัพท์ใหม่ เช่น ฉัมมสันตติ ภวจักร มีการนำรูปแบบนัย ๔ มาอธิบายเสริมและรูปแบบจากเนตติคัมภีร์มาใช้อธิบายธรรม (๒) ด้านวิธีการหรือด้านศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์กล่าวคือพัฒนาเทคนิควิธีการถามตอบซับซ้อนมากขึ้น เช่น ในกถาวัตถุและมิลินทปัญหา

๓) พลังแห่งการตอบปัญหาทั้ง ๓ ยุค คือพลังแห่งปัญญา ใช้ปัญญาจำแนกธรรมสภาวธรรมทั้งหลายได้ละเอียดสุขุมคมกริภาพ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้า พระสารีบุตร พระอานนท์ พระโมคคัลลีบุตร พระนาคเสน และพระพุทธโฆษาจารย์ ล้วนเกิดในวาระกษัตริย์และพราหมณ์ แดกฉานด้านศาสตร์ภายนอก (พระเวท) และปริยัติและปฏิบัติในพระพุทธศาสนา งานปฏิสัมภิทา ๔ คือ อตถปฏิสัมภิทา แดกฉานในอรรถ นิรุติปฏิสัมภิทา แดกฉานในภาษา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา แดกฉานในเรื่องปฏิภาณ ซึ่งมีคัมภีร์นิเทศและปฏิสัมภิทามรรคเป็นเครื่องยืนยัน และตำแหน่งพระธรรมเสนาบตี

ผศ.รท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ได้ศึกษา “ปัญญาในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร : ชื่อเรียกและพัฒนาการ”^{๗๘} กล่าวถึงเนื้อหาในปฏิสัมภิทามรรคเป็นแบบอัมมจริยฐานหรือยกธรรมเป็นที่ตั้ง ไม่มีบุคคลหรือเหตุการณ์เกี่ยวข้อง โดยนำเสนอแบบเป็นขั้นตอน เริ่มจากปัญญาที่เกิดจากการศึกษาไปหาปัญญาที่เกิดจากการรักษาศีล และปัญญาที่เกิดจากการฝึกอบรมจิตด้วยวิธีการเจริญสมณะและวิปัสสนาตามลำดับไปจนถึงปัญญาชั้นบรรลุมรรคและผล และปัญญาอื่นๆ ที่เกิดเกี่ยวเนื่องกับการบรรลุมรรคและผล

คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้รับอิทธิพลจากปฏิสัมภิทามรรค ทำให้มีพัฒนาการในตอนปัญญานิทเทศจากมรรคญาณ ๗๓ สรุปลหือญาณ ๑๖, และมีการนำเสนอแบบมีอุปมาอุปไมยประกอบแทนบุคคลจริยฐานหรือยกบุคคลเป็นที่ตั้ง เพื่อทำธรรมะหรือสภาวธรรมให้เข้าใจง่ายขึ้น

ดร.วีรชาติ นิมอนงค์ ได้ศึกษา “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”^{๗๙} กล่าวถึงหลักอรรถปริวรรตศาสตร์หรือการตีความในคัมภีร์มิลินทปัญหาเห็นว่าคัมภีร์มิลินทปัญหามีลักษณะพิเศษ คือ ความสามารถในการวินิจฉัยและกระบวนการวิชันนาพระธรรมวินัยให้เข้าใจด้วยวิธีการยกอุปมาอุปไมย

ภิกขุปีสาละ (Bhikkhu Pesala) ให้ทัศนะว่า ลีลาการตอบปัญหาในคัมภีร์มิลินทปัญหาคลายกับตำราสนทนาของเพลโต (Platonic Dialogue) พระนาคเสนแสดงบทบาทเช่นเดียวกับโสเครตีสและมีชัยชนะเหนือพระยามิลินท์ ด้วยเหตุผลอันหลักแหลมผ่านอุปมาอันเหมาะสมของท่านในการแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนา

^{๗๘}บรรจบ บรรณรุจิ, ผศ.รท.ดร., “ปัญญาในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร : ชื่อเรียกและพัฒนาการ”, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๖.

^{๗๙}วีรชาติ นิมอนงค์, “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔๕ - ๒๔๘.

พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม ได้ศึกษา “ลักษณะของอุปมานิทัศน์” โดยการศึกษาจากงานวงศ์ตฤสาสน์ คือ คำสอนของพระศาสดามหามงค ๙ ประกอบด้วย

๑. สูตร ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปรีวาร พระสูตรในสูตรนิบาต และพุทธวจนะอื่นๆ ที่มีชื่อว่าสูตระ หรือ สูตรตันตะ กล่าวง่ายคือ วินัยปิฎก คัมภีร์นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย

๒. เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

๓. ไวยากรณ์ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึงพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ

๔. คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายถึงอา ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสูตรนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

๕. อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสทรรคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร ๘๒ สูตร

๖. อิติวุตตะกะ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตต์ เหนือ ภควตา

๗. ชาตก ได้แก่ ชาตก ๕๕๐ เรื่อง มีอภินนทชาตก เป็นต้น

๘. อพภูตธมม (อพภูตธรรม หรือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมี ทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ในอนันท์” ดังนี้ เป็นต้น

๙. เวทลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ ถามต่อๆ ไป เช่น จุฬเวทลสูตร มหาเวทลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น^{๕๐}

สรุปความเข้าใจเป็นลักษณะอุปมานิทัศน์ว่า คือ เรื่องที่ถุณนำมาเล่าประกอบการบรรยายต่าง ๆ ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้คือ ๑) เป็นเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทาน ๒) มีการสื่อความหมายสองนัย และ ๓) เป็นการสั่งสอนศาสนา ศีลธรรม หรือการเมือง^{๕๑}

สรุป จากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี โดยวิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์เป็นการพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถหรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย สอดคล้องกับความสัมพันธ์ของปฏิสัมพันธ์ ๔ ความแตกฉานในอรรถหรือสภาวะแห่งผล ความแตกฉานในธรรมหรือสภาวะแห่งเหตุ ใช้ความแตกฉานในภาษาถ่ายทอดความหมายของอรรถและธรรมเพื่อสื่อสารให้ผู้อื่นเข้าใจความหมายได้อย่างถูกต้อง โดยมีปฏิภาณความคล่องแคล่วว่องไวในการใช้ทั้ง ๓ ข้อแรก สื่อสารอรรถ ธรรมตามหลักของภาษาให้เข้าใจถูกต้องอย่างแจ่มแจ้ง มีการอธิบายความหมายของธรรมะที่เป็นนามธรรมให้เข้าใจเป็นรูปธรรมด้วยวิธียกอุปมาอุปไมยให้เข้าใจชัดเป็นต้น ซึ่งวิธีการตอบปัญหาในกถาวัตถุและมิลินทปัญหาก็มีรูปแบบจากปฏิสัมพันธ์ ๔ เช่นเดียวกัน และลักษณะการอธิบายหลักธรรมในทาง

^{๕๐}พระพุทโธชาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), สมเด็จพระญาณนุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม, ๒๕๖๑), หน้า ๒๒๑.

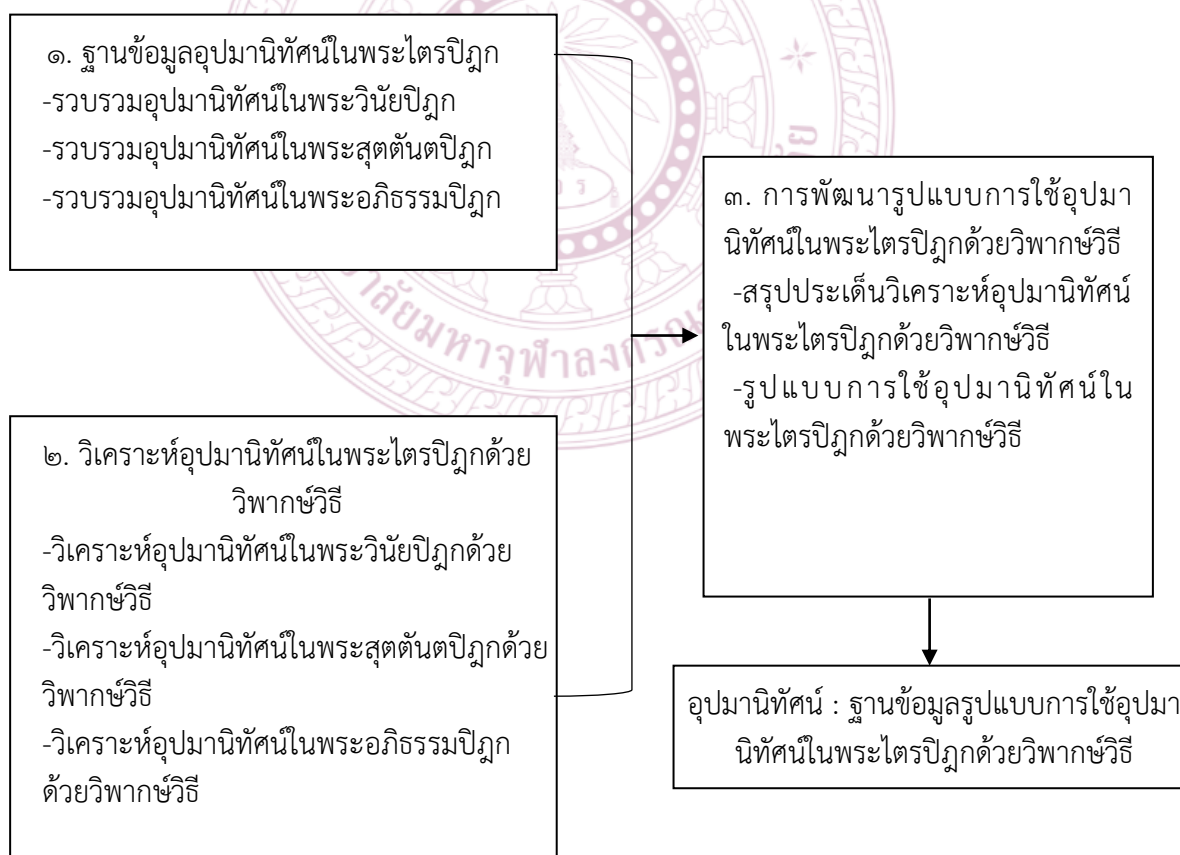
^{๕๑}พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม, “ลักษณะของอุปมานิทัศน์”, หน้า ๑-๘.

พระพุทธศาสนาเป็นแบบวิภาษวิทยาหรือวิภาษวิธี สามารถเทียบเคียงได้กับวิภาษวิธีของของเพลโต และของทอมนาคาร์ซอน เพื่อนำมาสรุปจัดทำเป็นฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วย วิภาษวิธีและพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิภาษวิธีต่อไปได้

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

โครงการวิจัย “อุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิภาษวิธี” มีเป้าหมายเพื่อจัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎก แล้วนำมาวิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วย วิภาษวิธี และพัฒนารูปแบบการนำอุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิภาษวิธีมาเป็นแนวทางในการใช้ประกอบการอธิบายธรรมและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ใช้วิธีในการศึกษาโดยการเก็บข้อมูลอุปมานิทัศน์หรืออุปมาอุปไมยจากพระไตรปิฎก นำมาวิเคราะห์เรียบเรียงประเด็นอุปมานิทัศน์จากพระไตรปิฎกด้วยวิภาษวิธี และประชุมผู้เชี่ยวชาญสรุปประเด็นวิเคราะห์อุปมานิทัศน์จากพระไตรปิฎกด้วยวิภาษวิธี เพื่อดำเนินการ พัฒนาแนวทางการใช้อุปมานิทัศน์ด้วยวิภาษวิธี

กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย

แผนภาพที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นหลัก โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวบรวมข้อมูล นำมาวิเคราะห์และจัดทำเป็นฐานข้อมูล ดำเนินการสัมภาษณ์ โดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

๓.๒ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นหลัก โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) รวบรวมข้อมูล นำมาวิเคราะห์และจัดทำเป็นฐานข้อมูล ดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากบุคคลซึ่งเป็นผู้รอบรู้และมีประสบการณ์ในประเด็นที่สัมภาษณ์ หรือเป็นบุคคลที่รู้รายละเอียดในประเด็นที่สัมภาษณ์ สามารถให้รายละเอียดข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงคือเป็น (Key Informants) เพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงให้ได้อย่างลึกซึ้ง เพื่อหาคำยืนยันผลการวิจัยเชิงคุณภาพตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนด

๓.๒ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์ จำนวน ๑๓ รูป/คน กำหนดกลุ่มเป้าหมายโดยวิธีเจาะจง (Purposive sampling) จำนวน ๓ กลุ่ม คือ ๑) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาศาสตร์ จำนวน ๒ รูป/คน ๒) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านพระพุทธศาสนา จำนวน ๖ คน ๓) ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษากับการสื่อสาร จำนวน ๕ รูป/คน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย

๓.๓.๑ แบบสัมภาษณ์

๑) ศึกษาวิธีการสร้างแบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูลจากเอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบความคิดในการสร้างแบบสัมภาษณ์

๒) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและเอกสารการวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยพิจารณาถึงรายละเอียดต่างๆ เพื่อให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้

๓) สร้างแบบสัมภาษณ์ให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) เพื่อนำมาวิเคราะห์

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๔.๑ การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)

สำรวจข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary sources) คือ ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลอุปมาอุปไมยหรืออุปมาอุปไมยจากพระไตรปิฎก ดังนี้

๑) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลอุปมาอุปไมยในพระวินัยปิฎก ซึ่งว่าด้วยหมวดสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นมีอุปมาอุปไมยตัวอย่างจำนวน ๑๘ แห่ง

๒) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลอุปมาอุปไมยในพระสุตตันตปิฎก ซึ่งมีอุปมาอุปไมยมากที่สุดเพราะเกี่ยวข้องกับหลักธรรมและเทศนาที่ทรงแสดงแก่บุคคลหลากหลายลักษณะ จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นมีอุปมาอุปไมยจำนวน ๖๖ แห่ง

๓) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลอุปมาอุปไมยในพระอภิธรรมปิฎก จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นมีอุปมาอุปไมยจำนวน ๑๓ แห่ง ซึ่งมีอุปมาอุปไมยน้อยที่สุด เพราะส่วนมากเกี่ยวข้องกับหลักปรมัตถธรรม

๔) รวบรวมจัดทำฐานข้อมูลอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก จำนวน ๙๗ แห่ง

๓.๔.๒ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลมีขั้นตอน ดังนี้

๑) ออกหนังสือจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถึงผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการให้สัมภาษณ์

๒) ทำการนัดวัน เวลา และสถานที่กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) เพื่อสัมภาษณ์ตามที่กำหนดไว้

๓) ดำเนินการสัมภาษณ์ตามวัน เวลาและสถานที่ที่กำหนดไว้ จนครบทุกประเด็น โดยขออนุญาตใช้วิธีการจดบันทึกและการบันทึกเสียงประกอบการสัมภาษณ์

๔) นำข้อมูลดิบที่ได้มารวบรวมเพื่อวิเคราะห์โดยวิธีการที่เหมาะสมและนำเสนอต่อไป

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๕.๑ การวิเคราะห์ข้อมูลจากฐานข้อมูลอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก

๑) ดำเนินการวิเคราะห์ประเด็นอุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี โดยวิเคราะห์พระวินัยปิฎก ตัวอย่างจำนวน ๑๘ แห่ง พระสุตตันตปิฎก ตัวอย่างจำนวน ๖๖ แห่ง และพระอภิธรรมปิฎก ตัวอย่างจำนวน ๑๓ แห่ง

๒) รวบรวมจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์ประเด็นอุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วย
วิพากษ์วิธี จำนวน ๙๗ ประเด็น

๓) นำเสนอรูปแบบการใช้อุปมานิทัศน์ด้วยวิพากษ์วิธี

๓.๕.๒ การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์โดยวิธีการดังนี้

๑) นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาถอดเสียงและบันทึกเป็นข้อความ

๒) นำข้อความจากการสัมภาษณ์และการจดบันทึกมาจำแนกเป็นประเด็นและ
เรียบเรียงเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

๓) วิเคราะห์คำให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยใช้
เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis Technique) ประกอบบริบท (Context)

๔) สังเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัยในการเสนอรูปแบบการใช้อุปมา
นิทัศน์ด้วยวิพากษ์วิธีและนำเสนอต่อไป

๓.๖ สรุปกระบวนการวิจัย

แผนภาพที่ ๓.๑ สรุปกระบวนการวิจัย

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

การวิจัยเรื่อง “อุปมานิทศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี” ผู้วิจัยได้ศึกษาอุปมาในพระไตรปิฎก และได้ผลการศึกษาวิจัยดังต่อไปนี้

๔.๑ ฐานข้อมูลอุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎก

๔.๒ ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

๔.๓ การพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ ฐานข้อมูลอุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎก

พระวินยปิฎกกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่างในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงสนทนากับเวรัญชพราหมณ์ ทรงอุปมาด้วยลูกไก่ว่า

๑. “ดูกรพราหมณ์ เปรียบเหมือนฟองไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ฟองไก่เหล่านั้น อันแม่ไก่ฟังกดีแล้ว อบดีแล้ว ฟักดีแล้ว บรรดาลูกไก่เหล่านั้น ลูกไก่ตัวใดทำลาย กะเปาะฟอง ด้วยปลายเล็บเท้า หรือด้วยจะงอยปาก ออกมาได้โดยสวัสดิ์ดีกว่าเขา ลูกไก่ ตัวนั้นควรเรียกว่ากระไร จะเรียกว่าพี่หรือน้อง”^๑ พราหมณ์ตอบว่าควรเรียกว่าพี่ เพราะมันแก่กว่าเขา จึงทรงตรัสว่า “เราก้เหมือนอย่างนั้นแล พราหมณ์ เมื่อประชาชนผู้ตกอยู่ในอวิชชา เกิดในฟอง อันกะเปาะฟองหุ้มห่อไว้ ผู้เดียวเท่านั้นในโลก ได้ทำลายกะเปาะฟอง คือ อวิชชา แล้วได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม เรานั้นเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุดของโลก เพราะความเพียรของเราที่ปรารถนาแล้วแล”

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าทรงเจริญจุดตกฏมาน ได้ทรงน้อมจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรงระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก ความชำแรกออกครั้งที่หนึ่งของพระพุทธองค์นี้ได้เป็นเหมือนการ ทำลายออกจากกะเปาะฟองแห่งลูกไก่ฉะนั้น ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณเครื่องรู้จติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย ความชำแรกออกครั้งที่สองของพระพุทธองค์นี้ได้เป็นเหมือนการทำลายออกจากกะเปาะฟองแห่งลูกไก่ ฉะนั้น ทรงบรรลุอาสวกขณญาณ ได้รู้ชัดตามเป็นจริงว่านี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความชำแรกออกครั้งที่สามของพระพุทธองค์นี้ได้เป็นเหมือนการทำลายออกจากกะเปาะฟองแห่งลูกไก่ ฉะนั้น^๒

๒. พระสารีบุตรตรัสถามพระพุทธองค์เรื่องศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดอยู่ได้นาน และเพราะเหตุไร พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าศาสนาของพระพุทธเจ้าที่ทรงอยู่ไม่ได้นานเพราะไม่ทรงแสดงสุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ပุตตรม เวทลละ สิกขาบทและ

^๑วิ.ม. (ไทย) ๑/๓/๔.

^๒วิ.ม. (ไทย) ๑/๓/๔-๖.

ปาติโมกข์ไว้ และทรงตรัสอุปมาว่า ดอกไม้ต่างพรรณที่เขากองไว้บนพื้น กระจาด ยังไม่ได้ร้อยด้วยด้าย ลมย่อมกระจาย ขจัด กำจัด ซึ่งดอกไม้เหล่านั้นได้ ซ้อนั้น เพราะเหตุอะไร เพราะเขาไม่ได้ร้อยด้วยด้าย ฉนั้นใด เพราะอันตรธานแห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเหล่านั้น เพราะอันตรธานแห่งสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทเจ้าเหล่านั้น สาวกชั้นหลังที่ต่างชื่อกันต่างโคตรกัน ต่างชาติกัน ออกบวชจากตระกูลต่างกัน จึงยังพระศาสนานั้นให้อันตรธานโดยฉับพลัน ฉนั้น^๓

๓. พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าศาสนาของพระพุทธเจ้าที่ทรงอยู่ได้นานเพราะทรงแสดงสุตตะเคยยะ เวยยาकरणะ คาลา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ပุตตรัม เวทลละ สิกขาบทและปาติโมกข์ไว้ และทรงตรัสอุปมาว่า “ดอกไม้ต่างพรรณที่เขากองไว้บน พื้นกระจาด ร้อยดีแล้วด้วยด้าย ลมย่อมกระจายไม่ได้ ขจัดไม่ได้ กำจัดไม่ได้ซึ่งดอกไม้เหล่านั้น ซ้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาร้อยดีแล้วด้วยด้าย ฉนั้นใด เพราะอันตรธานแห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเหล่านั้น เพราะอันตรธานแห่งสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทเจ้าเหล่านั้น สาวกชั้นหลังที่ต่างชื่อกัน ต่างโคตรกัน ต่างชาติกัน ออกบวชจากตระกูลต่างกัน จึงดำรงพระศาสนานั้นไว้ได้ตลอดระยะเวลาช้านาน ฉนั้น”^๔

๔. ดุรภิกษุทั้งหลาย มหาโจรบางคนในโลกนี้ ย่อมปรารถนาอย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอ เราจักเป็นผู้อันบุรุษร้อยหนึ่ง หรือพันหนึ่งแวดล้อมแล้ว ท่องเที่ยวไปในคามนิคมและราชธานี เบียดเบียนเอง ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ตัดเอง ให้ผู้อื่นตัด เฝ้ามลยาญเอง ให้ผู้อื่นเฝ้ามลยาญ สมัยต่อมา เขาเป็นผู้อันบุรุษร้อยหนึ่ง หรือพันหนึ่ง แวดล้อมแล้วเที่ยวไปในคามนิคมและราชธานี เบียดเบียนเอง ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ตัดเอง ให้ผู้อื่นตัด เฝ้ามลยาญเอง ให้ผู้อื่นเฝ้ามลยาญฉนั้นใด ดุรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เลวทรามบางรูปในธรรมวินัยนี้ ก็ฉนั้นเหมือนกันแล ย่อมปรารถนาอย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอ เราจึงจักเป็นผู้อันภิกษุร้อยหนึ่ง หรือพันหนึ่งแวดล้อมแล้ว เที่ยวจาริกไปในคามนิคมและราชธานี อันคฤหัสถ์และบรรชิต สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร สมัยต่อมา เธอเป็นผู้อันภิกษุร้อยหนึ่ง หรือพันหนึ่งแวดล้อมแล้ว เที่ยวจาริกไปในคามนิคมและราชธานี อันคฤหัสถ์และบรรพชิตสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรงแล้ว ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารทั้งหลาย ดุรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมหาโจรจำพวกที่ ๑ มีปรากฏอยู่ในโลก

ดุรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุผู้เลวทรามบางรูปในธรรมวินัยนี้ เล่าเรียน ธรรมวินัยอันตถาคตประกาศแล้ว ย่อมยกตนขึ้น ดุรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมหาโจรจำพวกที่ ๒ มีปรากฏอยู่ในโลก

ดุรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุผู้เลวทรามบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมตามกำจัดเพื่อนพรหมจารี ผู้หมตจต ผู้ประพฤติพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์อยู่ด้วยธรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์อันหาธุลีได้ ดุรภิกษุทั้งหลาย นี่เป็นมหาโจรจำพวกที่ ๓ มีปรากฏอยู่ในโลก

ดุรภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุผู้เลวทรามบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมสงเคราะห์เกลี้ยกล่อมคฤหัสถ์ทั้งหลาย ด้วยครุภัณฑ์ ครุบริขาร ของสงฆ์ คือ อาราม พื้นที่พักผ่อน วิหาร พื้นที่พักผ่อน เติง ตั้ง พูก หมอน หม้อโลหะ อ่างโลหะ กะถางโลหะ กะทะโลหะ มีด ขวาน ผึ่ง จอบ ส่วน

^๓วิ.ม. (ไทย) ๑/๗/๙.

^๔วิ.ม. (ไทย) ๑/๗/๑๐.

เถาว์ลัย ไม้ไผ่ หญ้ามุงกะต่าย หญ้าปล้อง หญ้าสามัญ ดินเหนียว เครื่องไม้ เครื่องดิน ดุกริกษุทั้งหลาย นี่เป็นมหาโจรจำพวกที่ ๔ มีปรากฏอยู่ในโลก

ดุกริกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้กล่าวอวดอุตริมนุสสธรรม อันไม่มีอยู่ อันไม่เป็นจริง นี้จัดเป็นยอดมหาโจร ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ซ่อนนั้น เพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้น ฉันทกอนข้าวของชาวแว่นแคว้น ด้วยอาการแห่งคนขโมย^๕

๕. ภิกษุใด ประกาศตนอันมีอยู่โดยการอื่น ด้วยอาการอย่างอื่น โภชนะนั้น อันภิกษุนั้นฉันทแล้ว ด้วยอาการแห่งคนขโมย ดุจพราหมณ์กลวงจับนก ฉะนั้น^๖

๖. เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดการและเสนาเสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัยทำอากาศให้สว่าง ฉะนั้น^๗

๗. เมื่อก่อนธรรมไม่บริสุทธิ์อันคนมีมลทินทั้งหลายคิดแล้วได้ปรากฏในนครชนบท ขอพระองค์ได้โปรดทรงเปิดประตูแห่งอมตธรรมนี้ ขอสัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้หมดมลทินตรัสรู้แล้วตามลำดับ เปรียบเหมือนบุรุษมีจักขุยืนอยู่บนยอดภูเขา ซึ่งลั่นแล้วด้วยศิลา ฟังเห็นชุมชนได้โดยรอบฉันทใด ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาดี มีพระปัญญาจักรอบคอบ ขอพระองค์ผู้ปราศจากความโศกจงเสด็จขึ้นสู่ปราสาท อันสำเร็จด้วยธรรม แล้วทรงพิจารณาชุมชน ผู้เกลือกกล่นด้วยความโศก ผู้อันชาติและชราครอบงำแล้ว มีอุปมัยฉันทนั้นเกิด^๘

๘. อุปมาเหมือนดอกอุบลในกออุบล ดอกปทุมในกอปทุม หรือดอกบุณฑริกในกอบุณฑริกที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ งอกงามแล้วในน้ำ บางเหล่ายังจมในน้ำ อันน้ำเลี้ยงไว้ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่พ้นน้ำ อันน้ำไม่ติดแล้ว^๙

๙. พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยายอย่างนี้ เปรียบเหมือนบุคลลหายของที่คว่ำเปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปดังนี้^{๑๐}

๑๐. ดวงตาเห็นธรรม ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับเป็นธรรมดาได้เกิดแก่พวกเขา ณ ที่นั้นนั้นแล ดุจผ้าที่สะอาดปราศจากมลทิน ควรได้รับน้ำย้อมเป็นอย่างดี ฉะนั้น^{๑๑}

๑๑. สัตว์ทั้งหลาย จำพวกที่มีจุลีสือกิละในจักขุน้อย มีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี^{๑๒}

^๕วิ.ม. (ไทย) ๑/๒๓๐/๓๓๒-๓๓๓.

^๖วิ.ม. (ไทย) ๑/๒๓๐/๓๓๓.

^๗วิ.ม. (ไทย) ๔/๓/๕.

^๘วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๑๐.

^๙วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๑.

^{๑๐}วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๒๖.

^{๑๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๑/๓๑.

๑๒. เรากล่าวว่า ร้อน เพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ^{๑๓}

๑๓. ด้วยวิธีอย่างไรๆ เราจึงจะรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว อันบุคคลที่ยังครองเรือนอยู่ จะประพฤติพรหมจรรย์นี้ให้บริบูรณ์โดยส่วนเดียว ให้บริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ดุจสังข์ที่ขัดแล้ว^{๑๔}

๑๔. พระผู้มีพระภาคทรงทราบความปริวิตกแห่งจิตของท่านด้วยพระทัยแล้ว จึงทรงอันตรธานที่คิณกฎกัปปะ มาปรากฏพระองค์ ณ ป่าสัตวัน เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น^{๑๕}

๑๕. แม้หากลมฝนอย่างแรง พัดมาแต่ทิศใด ก็ยังภูเขานั้นให้หวั่นไหว สะเทือนสะท้านไม่ได้เลย แม้ฉันทใด, แม้หากอุปารมณที่หยาบ ซึ่งจะพึงทราบชัดด้วยจักขุ ผ่านมาสู่คลองจักขุของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วโดยชอบอย่างนี้ ก็ย่อมไม่ครอบงำจิตของภิกษุนั้นได้เลย จิตของภิกษุนั้นอันอารมณ์ไม่ทำให้เจือติดอยู่ได้ เป็นธรรมชาติตั้งมั่นไม่หวั่นไหว และภิกษุนั้นย่อมพิจารณาเห็นความเกิดและความดับของจิตนั้น^{๑๖}

๑๖. งบน้ำอ้อยที่ตกลงในน้ำนั้น เตือดพลุ่ง ส่งเสียงดังจิกิจิกิ ฟ่นไอฟ่นควั่นทันทึ เปรียบเหมือนผาลที่ร้อนโซนตลอดวันอันบุคคลจุ่มลงในน้ำ ย่อมเตือดพลุ่ง ส่งเสียงดังจิกิจิกิ ฟ่นไอฟ่นควั่นอยู่ แม้ฉันท งบน้ำอ้อยที่ตกลงในน้ำนั้น ย่อมเตือดพล่าน ส่งเสียงดังจิกิจิกิ ฟ่นไอฟ่นควั่นอยู่ ฉันทนั้นเหมือนกัน^{๑๗}

๑๗. ยัญทั้งหลายมีการบูชาไฟเป็นหัวหน้า สาวิตติฉันท์เป็นยอดของฉันทศาสตร์ พระมหाराชเจ้าเป็นประมุขของมนุษย์นิกร สมุทราครเป็นประธานของแม่น้ำทั้งหลาย ดวงจันทร์ใหญ่กว่าดวงดาวนักษัตรในอากาศ ดวงภาณุมาศใหญ่กว่าบรรดาสิ่งของที่มีแสงร้อนทั้งหลาย ฉันทใด พระสงฆ์ ย่อมเป็นใหญ่สำหรับทายกผู้หวังบุญบำเพ็ญทานอยู่ ฉันทนั้น^{๑๘}

๑๘. ถ้าบุคคลพึงได้สหายมีปัญญา เทียวไปด้วยกัน เป็นนักปราชญ์คอยช่วยเหลือกัน เขาคอบำงาอันตรายทั้งปวงเสียได้ พึงพอใจ มีสติเทียวไปกับสหายนั้น ถ้าไม่ได้สหายมีปัญญา เทียวไปด้วยกัน เป็นนักปราชญ์คอยช่วยเหลือกัน พึงเทียวไปคนเดียว ดุจพระราชาทรงสละแวนแคว้น คือราชอาณาจักร และดุจช้างมาตังคะ ละฝูงเทียวไปในป่า ฉะนั้น การเทียวไปคนเดียวดีกว่า เพราะคุณเครื่องเป็นสหายไม่มีในคนพาล พึงเทียวไปคนเดียว และไม่พึงทำบาป ดุจช้างมาตังคะ มีความชวนขวายน้อย เทียวไปในป่าแต่ลำพัง ฉันทนั้น^{๑๙}

^{๑๒}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๓๒/๓๒.

^{๑๓}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๕๕/๔๙.

^{๑๔}วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒/๔.

^{๑๕}วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒/๔.

^{๑๖}วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓/๙.

^{๑๗}วิ.มหา. (ไทย) ๕/๖๕/๖๘.

^{๑๘}วิ.มหา. (ไทย) ๕/๘๗/๙๙.

^{๑๙}วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒๔๗/๒๖๓.

พระสุตตันตปิฎกกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่างในพรหมชาลสูตรว่า

๑. ทรงตรัสถึงสมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดถูกทิวา ๖๒ อย่างเหล่านี้แหละเป็นดุจขำยกปากลุ่มไว้ อยู่ในขำยกนี้เอง เมื่อผุดก็ผุดอยู่ในขำยกนี้ติดอยู่ในขำยกนี้ถูกขำยกปากลุ่มไว้ เมื่อผุดก็ผุดอยู่ในขำยกนี้ เปรียบเหมือนชาวประมงหรือลูกมือชาวประมงผู้ฉลาด ใช้แหตาถี่ทอดลงยังหนองน้ำอันเล็ก เขาคิดอย่างนี้ว่า บรรดาสัตว์ตัวใหญ่ๆ ในหนองนี้ทั้งหมด ถูกแหครอบไว้ อยู่ในแห เมื่อผุดก็ผุดอยู่ในแห ติดอยู่ในแห ถูกแหครอบไว้ เมื่อผุดก็ผุดอยู่ในแห^{๒๐}

๒. ดุกรภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคต มีต้นหาอันจะนำไปสู่สภาพแล้วยังดำรงอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักเห็นตถาคตชั่วเวลาที่กายของตถาคตยังดำรงอยู่ เมื่อกายแตกสิ้นชีพแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคต เปรียบเหมือนพวงมะม่วง เมื่อขาดจากขั้วแล้วผลใดผลหนึ่งติดขั้วอยู่ ย่อมติดขั้วไป^{๒๑}

๓. ดุกรมhabพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงรู้หน้ไปประกอบการงาน การงานของเขาจะพึงสำเร็จผล เขาจะพึงใช้หน้ที่เป็นต้นทุนเดิมให้หมดสิ้น และทรัพย์ที่เป็นกำไรของเขาจะพึงมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภริยา เขาพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรารู้หน้ไปประกอบการงาน บัดนี้ การงานของเราสำเร็จผลแล้ว เราได้ใช้หน้ที่เป็นต้นทุนเดิมให้หมดสิ้นแล้ว และทรัพย์ที่เป็นกำไรของเรายังมีเหลืออยู่สำหรับเลี้ยงภริยา ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีความไม่มีหน้เป็นเหตุ ฉนใด^{๒๒}

๔. ดุกรมhabพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงเป็นผู้มีอาพาธถึงความลำบาก เจ็บหนักบริโภคอาหารไม่ได้ และไม่มีกำลังกาย สมัยต่อมา เขาพึงหายจากอาพาธนั้น บริโภคอาหารได้และมีกำลังกาย เขาจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นผู้มีอาพาธถึงความลำบาก เจ็บหนักบริโภคอาหารไม่ได้ และไม่มีกำลังกาย บัดนี้ เราหายจากอาพาธนั้นแล้ว บริโภคอาหารได้และมีกำลังกายเป็นปกติ ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีความไม่มีโรคนั้นเป็นเหตุ ฉนใด^{๒๓}

๕. ดุกรมhabพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงถูกจำอยู่ในเรือนจำ สมัยต่อมา เขาพึงพ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดิ์ไม่มีภัย ไม่ต้องเสียทรัพย์อะไรๆ เลย เขาจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราถูกจองจำอยู่ในเรือนจำ บัดนี้ เราพ้นจากเรือนจำนั้นโดยสวัสดิ์ไม่มีภัยแล้ว และเราไม่ต้องเสียทรัพย์อะไรๆ เลย ดังนี้ เขาจะพึงได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีการพ้นจากเรือนจำนั้นเป็นเหตุ ฉนใด^{๒๔}

๖. ดุกรมhabพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงเป็นทาส ไม่ได้พึงตัวเอง พึ่งผู้อื่น ไปไหนตามความพอใจไม่ได้ สมัยต่อมา เขาพึงพ้นจากความเป็นทาสนั้น พึ่งตัวเอง ไม่ต้องพึ่งผู้อื่นเป็นไทยแก่ตัวไปไหนได้ตามความพอใจ เขาจะพึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นทาสพึ่งตัวเองไม่ได้ ต้อง

^{๒๐}ที.ส. (ไทย) ๙/๙๐/๔๓-๔๔.

^{๒๑}ที.ส. (ไทย) ๙/๙๐/๔๔.

^{๒๒}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๒๖/๖๘-๖๙.

^{๒๓}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๒๖/๖๙.

^{๒๔}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๒๖/๖๙.

ฟังผู้อื่น ไปไหนตามความพอใจไม่ได้ บัดนี้ เราพ้นจากความเป็นทาสนั้นแล้ว ฟังตัวเอง ไม่ต้องฟังผู้อื่น เป็นไทยแก่ตัว ไปไหนได้ตามความพอใจ ดังนี้ เขาจะฟังได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีความเป็นไทยแก่ตัวนั้นเป็นเหตุ ฉันทไค^{๒๕}

๗. ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษ มีทรัพย์ มีโภคสมบัติ ฟังเดินทางไกลกันดารหาอาหารไต่ยาก มีภัยเฉพาะหน้า สมัยต่อมา เขาฟังข้ามพ้นทางกันดารนั้นได้ บรรลุถึงหมู่บ้านอันเกษมปลอดภัยโดยสวัสดิ์ เขาจะฟังมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรามีทรัพย์ มีโภคสมบัติเดินทางไกลกันดาร หาอาหารไต่ยาก มีภัยเฉพาะหน้า บัดนี้ เราข้ามพ้นทางกันดารนั้นบรรลุถึงหมู่บ้านอันเกษมปลอดภัยโดยสวัสดิ์แล้ว ดังนี้ เขาจะฟังได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส มีภูมิสถานอันเกษมนั้นเป็นเหตุ ฉันทไค^{๒๖}

๘. ดูกรมหาบพิตร ภิกษุพิจารณาเห็นนิรวณ ๕ ประการเหล่านี้ที่ยังละไม่ได้ในตนเหมือนหมี เหมือนโรค เหมือนเรือนจำ เหมือนความเป็นทาส เหมือนทางไกลกันดาร และเธอพิจารณาเห็นนิรวณ ๕ ประการที่ละได้แล้วในตน เหมือนความไม่มีหมี เหมือนความไม่มีโรค เหมือนการพ้นจากเรือนจำ เหมือนความเป็นไทยแก่ตน เหมือนภูมิสถานอันเกษม ฉันทไค^{๒๗}

๙. ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนพนักงานสงกราน หรือลูกมือพนักงานสงกรานผู้ฉลาด จะฟังใส่จรรณีสัตว์ลงในภาชนะสำริด แล้วพรมด้วยน้ำ หมักไว้ ตกเวลาเย็นก่อนจรรณีสัตว์ซึ่งย่างชิมไปจับติดกันทั่วทั้งหมด ย่อมไม่กระจายออก ฉันทไค ภิกษุก็ฉันทไคนี้แล ทำกายนี้แหละให้ชุ่มชื้นเอิบอัมซาบซ่านด้วยปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง^{๒๘}

๑๐. ดูกรมหาบพิตร อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุหุตยนิมิตมีความผ่องใสแห่งจิตในภายในเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตก วิจาร์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอทำกายนี้แหละ ให้ชุ่มชื้นเอิบอัมซาบซ่าน ด้วยปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ปีติและสุขเกิดแต่สมาธิจะไม่ถูกต้อง. ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกมีน้ำปั่นป่วน ไม่มีทางที่น้ำจะไหลมาได้ ทั้งในด้านตะวันออก ด้านใต้ ด้านตะวันตก ด้านเหนือ ทั้งฝนก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล แต่สายน้ำเย็นพุ่งขึ้นจากห้วงน้ำนั้นแล้ว จะฟังทำห้วงน้ำนั้นแหละให้ชุ่มชื้นเอิบอัมซาบซ่านด้วยน้ำเย็น ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งห้วงน้ำนั้นทั้งหมด ที่น้ำเย็นจะไม่ฟังถูกต้องฉันทไค^{๒๙}

๑๑. ดูกรมหาบพิตร อีกประการหนึ่ง ภิกษุมือเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุหุตยนิมิต ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้มานี้ เป็นผู้มือเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื้นเอิบอัมซาบซ่านด้วยสุขอันปราศจากปีติไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่สุขปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนในกอบัวซาบ ใน

^{๒๕}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๒๖/๖๙.

^{๒๖}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๒๖/๖๙-๗๐.

^{๒๗}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๒๖/๗๐.

^{๒๘}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๒๗/๗๐.

^{๒๙}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๒๘/๗๐-๗๑.

กอบัวหลวง หรือในกอบัวขาว ดอกบัวขาว ดอกบัวหลวงหรือดอกบัวขาว บางเหล่าซึ่งเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้น ชุ่มชื้นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตลอดยอด ตลอดเงา ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งดอกบัวขาว ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว ทุกส่วนที่น้ำเย็นจะไม่พึงถูกต้อง ฉันทไ^{๓๐}

๑๒. ดูกรมหาบพิตร อีกประการหนึ่ง ภิกษุบรรลุตตถุสสญาณ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ เธอนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้แหละ ด้วยใจอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัว ที่ใจอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วจะไม่ถูกต้อง ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงนั่งคลุมตัวตลอดศีรษะด้วยผ้าขาว ไม่มีเอกเทศไหนๆ แห่งกายทุกๆ ส่วนของเขาที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้อง ฉันทไ^{๓๑}

๑๓. ภิกษุนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อญาณทัสนะ เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า กายของเราี้แล มีรูปประกอบด้วยมหาภูต ๔ เกิดแต่มารดาบิดา เติบโตขึ้นด้วยข้าวสุกและขนมสดไม่เที่ยง ต้องอบ ต้องนวดพื้น มีอันทำลายและกระจัดกระจายเป็นธรรมดาและวิญญานของเราี้ ก็อาศัยอยู่ในกายนี้ เนีงอยู่ในกายนี้ ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์อันงาม เกิดเองอย่างบริสุทธิ์แปดเหลี่ยม นายช่างเจียรไนดีแล้ว สุกใสแวววาวสมส่วนทุกอย่าง มีด้ายเขียวเหลืองแดงขาวหรือนวลร้อยอยู่ในนั้น บุรุษมีจักขุจะพึงหยิบแก้วไพฑูรย์นั้นวางไว้ในมือแล้วพิจารณาเห็นว่า แก้วไพฑูรย์นี้งามเกิดเองอย่างบริสุทธิ์แปดเหลี่ยม นายช่างเจียรไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีด้ายเขียวเหลืองแดงขาวหรือนวลร้อยอยู่ในแก้วไพฑูรย์นั้น ฉันทไ^{๓๒}

๑๔. ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลสอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อนิรมิต รูปอันเกิดแต่ใจ คือนิรมิตกายอื่นจากกายนี้ มีรูปเกิดแต่ใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงชักไส้ออกจากหญาปล้อง เขาจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า นี่หญาปล้อง นี่ไส้ หญาปล้องอย่างหนึ่ง ไส้อย่างหนึ่ง ก็แต่ไส้ชักออกจากหญาปล้องนั่นเอง อีกนัยหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษจะพึงชักดาบออกจากฝัก เขาจะพึงคิดเห็นอย่างนี้ว่า นี่ดาบ นี่ฝัก ดาบอย่างหนึ่ง ฝักอย่างหนึ่ง ก็แต่ดาบชักออกจากฝักนั่นเอง^{๓๓}

๑๕. ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่ออิทธิวิธี เธอบรรลุอิทธิวิธีหลายประการ คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายก็ได้ ทะลุผากำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลง แม้ในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ดูกรมหาบพิตร

^{๓๐}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๒๙/๗๑.

^{๓๑}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๓๐/๗๑.

^{๓๒}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๓๑/๗๒.

^{๓๓}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๓๒/๗๒-๗๓.

เปรียบเหมือนช่างหม้อหรือลูกมือของช่างหม้อผู้ฉลาด เมื่อนวดดินดีแล้ว ต้องการภาชนะชนิดใดๆ พึงทำภาชนะชนิดนั้นๆ ให้สำเร็จได้^{๓๔}

๑๖. ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มมน้อมจิตไปเพื่อทิพยโสตธาตุ เธอย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยทิพยโสตธาตุ อันบริสุทธิ์ล่งใสของมนุษย์ ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล เขาจะฟังได้ยินเสียงกลองบ้าง เสียงตะโพนบ้าง เสียงสังข์บ้าง เสียงบันฑฑะวบ้าง เสียงเปิงมางบ้าง เขาจะฟังเข้าใจว่า เสียงกลองดังนี้บ้าง เสียงตะโพนดังนี้บ้าง เสียงสังข์ดังนี้บ้าง เสียงบันฑฑะวดังนี้บ้าง เสียงเปิงมางดังนี้บ้าง ฉนใด^{๓๕}

๑๗. ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มมน้อมจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ เธอย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ คือจิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ ก็รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหตฺถุ ก็รู้ว่าจิตหตฺถุ หรือจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมรรคต ก็รู้ว่าจิตเป็นมรรคต หรือจิตไม่เป็นมรรคต จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนหญิงสาวชายหนุ่มที่ชอบการแต่งตัว เมื่อส่องดูเงาหน้าของตน ในกระจกอันบริสุทธิ์สะอาด หรือในภาชนะน้ำอันใส หน้ามีไฟ ก็จะมีรูปร่างหน้ามีไฟ หรือหน้าไม่มีไฟ ก็จะมีรูปร่างหน้าไม่มีไฟ ฉนใด^{๓๖}

๑๘. ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มมน้อมจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เธอย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้วได้ไปเกิดในภพนี้ เธอ่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษจะฟังจากบ้านตนไปบ้านอื่น แล้วจากบ้านนั้นไปยังบ้านอื่นอีก จากบ้านนั้นกลับมาสู่บ้านของตนตามเดิม เขาจะฟังระลึกได้อย่างนี้ว่า เราได้จากบ้านของเราไปบ้านโน้น ในบ้านนั้น เราได้ยินอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น เราได้จากบ้านแม่นั้นไปยังบ้านโน้น แม้นบ้าน

^{๓๔}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๓๓/๗๓.

^{๓๕}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๓๔/๗๔.

^{๓๖}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๓๕/๗๕-๗๕.

นั่นเราก็ได้ยินอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น ได้พูดอย่างนั้น ได้นั่งอย่างนั้น แล้วเรากลับจากบ้านนั้น มาสู่บ้านของตนตามเดิม ดังนี้ ฉันทไ^{๓๗}

๑๙. ภิกษุหนึ่งเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ครอบงำการงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อรู้จุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เธอเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วง จักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ เธอเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้ เปรียบเหมือนปราสาทตั้งอยู่ ณ ทาง ๓ แพร่งท่ามกลางพระนคร บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนปราสาทนั้น จะพึงเห็นหมู่ชนกำลังเข้าไปสู่เรือนบ้าง กำลังออกจากเรือนบ้าง กำลังสัญจรเป็นแถวอยู่ในถนนบ้าง นั่งอยู่ที่ทาง ๓ แพร่งท่ามกลางพระนครบ้าง เขาจะพึงรู้ว่า คนเหล่านี้เข้าไปสู่เรือน เหล่านี้ออกจากเรือนเหล่านี้สัญจรเป็นแถวอยู่ในถนน เหล่านี้นั่งอยู่ที่ทาง ๓ แพร่งท่ามกลางพระนคร ฉันทไ^{๓๘}

๒๐. ภิกษุหนึ่งเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ครอบงำการงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเธอรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี. ดูกรมหาบพิตร เปรียบเหมือนสระน้ำบนยอดเขาใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนขอบสระนั้น จะพึงเห็นหอยโข่งและหอยกาบต่างๆ บ้าง ก้อนกรวดและก้อนหินบ้าง ฝูงปลาบ้าง กำลังว่ายอยู่บ้าง หยุดอยู่บ้าง ในสระน้ำ เขาจะพึงคิดอย่างนี้ว่าสระน้ำนี้ใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว หอยโข่งและหอยกาบต่างๆ บ้าง ก้อนกรวดและก้อนหินบ้าง ฝูงปลาบ้าง เหล่านี้กำลังว่ายอยู่บ้าง กำลังหยุดอยู่บ้าง ในสระน้ำนั้น ดังนี้ ฉันทไ^{๓๙}

๒๑. ดูรกัสสป ภิกษุสมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสพภัยแต่ไหนๆ เลย เพราะศีลสังวรนั้น เปรียบเหมือนกษัตริย์ผู้ได้มรธาภิเษก กำจัดราชศัตรูได้แล้ว ย่อมไม่ประสพภัยแต่ไหนๆ เพราะราชศัตรูนั้น ดูรกัสสป ภิกษุก็ฉันทนั้น สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้แล้ว ย่อมไม่ประสพภัยแต่ไหนๆ เพราะศีลสังวรนั้น^{๔๐}

^{๓๗}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๓๖/๗๕-๗๖.

^{๓๘}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๓๗/๗๖-๗๗.

^{๓๙}ที.ส. (ไทย) ๙/๑๓๘/๗๗-๗๘.

^{๔๐}ที.ส. (ไทย) ๙/๒๓๐/๒๔๓.

๒๒. ดุรกรัสสป อย่างไร ฤๅษีชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ ดุรกรัสสป ฤๅษีในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้อง เธอจะไปทางทิศภาคใดๆ ก็ถือไปได้เอง ดุรกรัสสป นกมีปีกจะบินไปทางทิศภาคใดๆ ก็มีแต่ปีกของตัวเป็นภาระบินไป ฉนฺได^{๔๑}

๒๓. ดุรกรจิตตะ เหมือนอย่างว่า นมสตกจากแม่โค นมส้มนจากนมสตก เนยข้นจากนมส้มน เนยใสจากเนยข้น หัวเนยใสจากเนยใส สมัยใดเป็นนมสตก สมัยนั้น ไม่นับว่านมสตก เนยข้น เนยใส หัวเนยใส นับว่านมสตกอย่างเดียวกันเท่านั้น สมัยใดเป็นนมส้มน สมัยนั้น ไม่นับว่านมสตก เนยข้น เนยใส หัวเนยใส นับว่าเป็นนมส้มนอย่างเดียวกันเท่านั้น สมัยใดเป็นเนยข้น สมัยนั้น ไม่นับว่านมสตก นมส้มน เนยใส หัวเนยใส นับว่าเป็นเนยข้นอย่างเดียวกันเท่านั้น สมัยใดเป็น เนยใส สมัยนั้นไม่นับว่านมสตก นมส้มน เนยข้น หัวเนยใส นับว่าเป็นเนยใสอย่างเดียวกันเท่านั้น สมัยใดเป็นหัวเนยใส สมัยนั้น ไม่นับว่านมสตก นมส้มน เนยข้น เนยใส นับว่าเป็นหัวเนยใส อย่างเดียวกันเท่านั้น ฉนฺได ดุรกรจิตตะ ฉนฺดนั้นเหมือนกัน สมัยใดมีการได้อัตตาที่หยาบ สมัยนั้นไม่นับว่าได้อัตตาที่สำเร็จด้วยใจ ไม่นับว่าได้อัตตาที่หารูปมิได้ นับว่าได้อัตตาที่หยาบอย่างเดียวกันเท่านั้น สมัยใดมีการได้อัตตาที่สำเร็จด้วยใจ สมัยนั้น ไม่นับว่าได้อัตตาที่หยาบ ไม่นับว่าได้อัตตาที่หารูปมิได้ นับว่าได้อัตตาที่สำเร็จด้วยใจอย่างเดียวกันเท่านั้น สมัยใดมีการได้อัตตาที่หารูปมิได้ สมัยนั้น ไม่นับว่าได้อัตตาที่หยาบ ไม่นับว่าได้อัตตาที่สำเร็จด้วยใจ นับว่าได้อัตตาที่หารูปมิได้ อย่างเดียวกันเท่านั้น^{๔๒}

๒๔. ดีละ วาเสฏฐะ ก็พราหมณ์ผู้ได้ไตรวิชา ไม่รู้จักพรหม ไม่เห็นพรหม จักแสดงหนทางเพื่อความเย็นสหายแห่งพรหมนั้นว่า ทางนี้แหละ เป็นมรรคตรง เป็นทางตรง เป็นทางนำออก นำผู้ดำเนินไปตามทางนั้นให้เป็นสหายแห่งพรหม ข้อนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้...ดูกรวาเสฏฐะ เหมือนอย่างว่า บุรุษพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราปรารถนารักใคร่นางชนบทกัลยาณีในชนบทนี้ ชนทั้งหลายฟังถามเขาอย่างนี้ว่า ดูกรบุรุษผู้เจริญ นางชนบทกัลยาณีที่ท่านปรารถนารักใคร่นั้น ท่านรู้จักหรือว่าเป็นนางกษัตริย์ นางพราหมณ์ นางแพथย์ หรือนางศูทร เมื่อเขาถูกถามดังนี้แล้ว เขาพึงตอบว่า หามิได้^{๔๓}

๒๕. ดูกรวาเสฏฐะ เหมือนอย่างว่า บุรุษพึงทำพะองขึ้นปราสาทในหนทางใหญ่สี่แพร่ง ชนทั้งหลายฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ดูกรบุรุษผู้เจริญ ท่านทำพะองขึ้นปราสาทใด ท่านรู้จักปราสาทนั้นหรือว่าอยู่ในทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ สูง ต่ำ หรือพอบานกลาง เมื่อเขาถูกถามดังนี้แล้ว เขาพึงตอบว่า หามิได้^{๔๔}

๒๖. ดูกรวาเสฏฐะ เปรียบเหมือนแม่น้ำอจิรวดีนี้ น้ำเต็มเปี่ยมเสมอฝั่ง กาดั้มกินได้ ครั่งนั้น บุรุษผู้ต้องการฝั่ง แสงหาฝั่ง ไปยังฝั่ง ประสงค์จะข้ามฝั่งไป เขายืนที่ฝั่งนี้ ร้องเรียกฝั่งโน้นว่า ฝั่งโน้นจงมาฝั่งนี้ ฝั่งโน้นจงมาฝั่งนี้ ดูกรวาเสฏฐะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฝั่งโน้นของแม่น้ำอ

^{๔๑}ที.ส. (ไทย) ๙/๒๗๐/๒๔๔.

^{๔๒}ที.ส. (ไทย) ๙/๓๑๒/๒๘๑.

^{๔๓}ที.ส. (ไทย) ๙/๓๗๓-๓๗๔/๓๖๓-๓๖๔.

^{๔๔}ที.ส. (ไทย) ๙/๓๗๕/๓๖๕.

จิรวดีจะฟังมาสู่ฝั่งนี้ เพราะเหตุร้องเรียก เพราะเหตุอ่อนวอน เพราะเหตุปรารถนา หรือเพราะเหตุ ยินดีของบุรุษนั้นหรือหนอ? ^{๔๕}

๒๗. ผู้ที่ยืนอยู่ยอดภูเขาสิลาถ้วน พึงเห็นประชุมชน ได้โดยรอบ ฉันทใด ท่านผู้มีเมธาดีมี จักช้โดยรอบก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จแล้วด้วย ธรรม เป็นผู้ปราศจากความเศร้าโศก ทรงพิจารณา เห็นประชุมชนผู้เกลื่อนกล่นไปด้วยความเศร้าโศกถูกชาติและชราครอบงำแล้ว ข้าแต่ พระองค์ผู้กล้าผู้ชนะสงครามแล้ว เป็นนายพวก ปราศจากหนี้ ขอพระองค์จงเสด็จลุกขึ้น เปิดเผยโลก ขอผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรม ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ ยังจักมี ฯ ^{๔๖}

๒๘. เรื่องปายาสีราชัญญสูตร เจ้าปายาสีผู้มีความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุด เกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี ได้เข้าพบพระกุมารกัสสปะสนทนาเกี่ยวกับ ความเห็นของตนถามตอบกันไปมา ดังนี้ พระกุมารกัสสปะเริ่มถามว่า พระจันทร์ และพระอาทิตย์นี้ อยู่ในโลกนี้หรือในโลกหน้า เป็นเทวดาหรือมนุษย์...ตอบว่า อยู่ในโลกนี้ เป็นเทวดา พระกุมารกัสสปะ จึงสรุปว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่ว มีอยู่ แต่เจ้าปายาสียังคงมีความเห็นเช่นเดิม ^{๔๗}

๒๙. พระกุมารกัสสปะถามต่อว่าความเห็นของเจ้าปายาสีเปรียบได้เหมือนกับอะไร ตอบ ว่า มีญาติที่ละเมียดศีล ถ้าตายไปต้องลงนรก ทราบว่าป่วยหนัก จึงไปเยี่ยมและขอคำสัญญาว่าเมื่อตาย ไปแล้วให้มาบอกหรือส่งคนมาบอกด้วยว่า โลกหน้ามีอยู่ ผลกรรมมีอยู่ แต่ก็ไม่มีใครมาส่งข่าว จึงมี ความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี สัตว์ผุดเกิดไม่มี ผลวิบากกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี พระกุมารกัสสปะย้อนถาม ว่า ถ้ามีโจรที่ทำความผิดร้ายแรงถูกจับได้มีโทษประหารชีวิตกำลังถูกลงโทษ โจรนั้นร้องขอเพชฌฆาต ขอไป บอกแก่ญาติของตนก่อน จะได้รับอนุญาตหรือไม่ ตอบว่า ไม่ได้รับ อธิบายต่อว่า เมื่อโจรไม่ได้รับ อนุญาต แม้ญาติของเจ้าปายาสีก็เช่นเดียวกัน เมื่อตายไปตถกนกร้องขอนายนิรยบาลจะมาแจ้งข่าวแก่ พระองค์ก็ไม่ได้รับอนุญาต

๓๐. เจ้าปายาสีบอกว่าแม้ญาติที่รักษาศีลทำความดี ควรได้รับผลกรรมดีไปเกิดในสวรรค์ เมื่อตายไปแล้วก็ไม่ได้กลับมาบอกเช่นเดียวกัน, พระกุมารกัสสปะอธิบายโดยยกอุปมาว่า ถ้ามีบุรุษตก ไปในหลุมคูถแล้วพระองค์ช่วยเขาขึ้นมาให้อาบน้ำชำระร่างกายประทีนของหอมประดับตกแต่งด้วย เสื้อผ้าอาภรณ์ราคาแพงอย่างดี เขาจะมีความประสงค์ลงไปในหลุมคูถอีกบ้างหรือไม่ ตอบว่า ไม่ ประสงค์ เพราะหลุมคูถนั้นทั้งน่าเกลียด ทั้งปฏิกูล อธิบายต่อว่า อย่างนั้นแหละ บพิตฺร พวกมนุษย์เป็นผู้ไม่สะอาด ทั้งนับว่าไม่สะอาด ทั้งปฏิกูล ทั้งนับว่าปฏิกูลของพวกเทวดา ญาติสาโลหิตของพระองค์ เมื่อไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์แล้วจึงไม่ได้กลับมาบอกแจ้งข่าวแก่พระองค์

๓๑. เจ้าปายาสีบอกว่าแม้ญาติที่รักษาศีลทำความดี ควรได้รับผลกรรมดีไปเกิดในสวรรค์ ขึ้นดาวดึงส์ เมื่อตายไปแล้วก็ไม่กลับมาบอกข่าว, พระกุมารกัสสปะอธิบายว่า ร้อยปีมนุษย์เป็นหนึ่งวัน

^{๔๕}ที.ส. (ไทย) ๙/๓๗๖/๓๖๕.

^{๔๖}ที.ส. (ไทย) ๑๐/๔๕/๓๒.

^{๔๗}ที.ส. (ไทย) ๑๐/๓๑๐-๓๓๓/๒๗๘-๓๐๙.

ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ เมื่อเขาไปเกิดเป็นเทวดาในชั้นนั้น ถ้าเขาคิดว่าจะเสวยความสุขในสวรรค์สัก ๒-๓ วันก่อนแล้วจะไปทูลเจ้าปายาสี เวลาที่จะล่วงเลยไปไม่ได้มาแจ้งข่าวแก่พระองค์

๓๒. เจ้าปายาสีถามว่า ข้าพเจ้าได้เห็นสมณพราหมณ์ในโลกนี้ ซึ่งเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม ยังประสงค์จะมีชีวิตอยู่ ไม่ประสงค์จะตาย ถ้าท่านเหล่านั้นรู้ว่าตายไปแล้วจะได้รับผลของกรรมดี ทำไมจึงไม่ฆ่าตัวตายเพื่อไปรับผลของกรรมดีเล่า, พระกุมารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า ถ้าครอบครัวหนึ่งพราหมณ์ผู้สามีมีภรรยาสองคน ภรรยาคนแรกมีลูกชายประมาณ ๑๐-๑๒ ปี ภรรยาคนที่สองกำลังตั้งครรภ์ยังไม่คลอดแต่พราหมณ์ผู้สามีก็มาตายก่อน ลูกชายของภรรยาคนแรกมาบอกภรรยาคนที่สองว่าจะแบ่งสมบัติ นางบอกให้รอก่อน ถ้าเด็กในครรภ์เป็นผู้ชายจะมีส่วนในทรัพย์สมบัติ ถ้าเป็นผู้หญิงจะมอบให้เป็นคู่ครองกัน แต่นางก็ถูกถามบ่อยครั้ง จึงตัดสินใจฆ่าทิ้งเพื่อดูว่าเด็กในท้องเป็นเพศอะไร แต่ก็ทำให้เสียชีวิตลงทั้งแม่และเด็ก จึงสรุปว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่ฉลาด แสวงหาโลกหน้าด้วยอุบายไม่แยบคาย จักถึงความพินาศสูญเสียทั้งชีวิตและผลกรรมดีที่จะพึงได้ในโลกหน้า

๓๓. เจ้าปายาสียกกรณีที่ทรงเคยพิสูจน์ให้ฟังว่า ทรงให้คบลงโทษโจรที่จับมาได้ด้วยการพอกดินทั้งตัวแล้วดื่มเสียชีวิต ให้ยกลงแล้วคอยดูว่าชีวะจะออกไปทางไหน แต่ก็ไม่สามารถเห็นได้, พระกุมารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า พระองค์ทรงเคยบรรทมหลับตอนกลางวันและฝันเห็นสวนอันน่ารื่นรมย์ บ้างหรือไม่ ตอบว่า เคย ถามต่อว่า แล้วนางสนมที่คอยรับใช้ได้เห็นชีวะของพระองค์ออกไปทางไหนบ้างหรือไม่ ตอบว่า ไม่เห็น

๓๔. เจ้าปายาสีอธิบายเรื่องที่เคยพิสูจน์กรณีอื่นต่อว่า พระองค์ให้คนชั่งน้ำหนักโจรก่อน แล้วลงโทษประหารชีวิต เมื่อโจรตายแล้วให้ชั่งน้ำหนักอีกครั้ง น้ำหนักตอนมีชีวิตอยู่มิหนักเบาว่า ตอนตายแล้ว จึงทรงสรุปว่า โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผดุงเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี, พระกุมารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า ระหว่างเหล็กที่เผาไฟกับเหล็กอันเดียวกันที่เย็นสนิทแล้ว อย่างไหนมีน้ำหนักกว่ากัน ตอบว่า เหล็กที่เย็นสนิทแล้วมีน้ำหนักกว่า อธิบายต่อไปว่า กายนี้เมื่อประกอบด้วยอายุ ใ่อุ่นและวิญญาณ ย่อมมีน้ำหนักที่เบาว่า เมื่อไม่ประกอบด้วยอายุ ใ่อุ่นและวิญญาณ ย่อมมีน้ำหนักที่มากกว่า

๓๕. เจ้าปายาสียกกรณีอื่นต่อไปว่า ทรงให้ลงโทษประหารโจรโดยไม่ให้ร่างกายบอบช้ำมาก แล้วเฝ้าดูว่าชีวะจะออกไปทางส่วนไหน แต่ก็ไม่เห็น, พระกุมารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า เคยมีคนเป่าสังข์ ไปในชนบทแห่งหนึ่งเป่าสังข์ด้วยเสียงไพเราะแล้ววางสังข์ไว้ คนในชนบทมาดูถาม แล้วรู้ว่าเป็นเสียงของสังข์ จึงทักทายถามสังข์ที่วางไว้ให้ส่งเสียง แต่ก็ไม่ได้ยินเสียงอะไร คนเป่าสังข์จึงอธิบายว่า ต้องประกอบด้วยคน ความพยายามและลมจึงจะมี ฉะนั้น ร่างกายมนุษย์นี้ก็เหมือนกันต้องประกอบด้วยอายุ ใ่อุ่นและวิญญาณจึงจะเคลื่อนไหวและรับรู้ได้

๓๖. เจ้าปายาสียกกรณีอื่นต่อไปว่า ทรงให้ลงโทษโจรโดยให้เชือดหนัง ฉีกเนื้อ ตัดเอ็น ตัดกระดูก ตัดเยื่อในกระดูกจนตายก็ไม่เห็นชีวะออกมาจากส่วนไหนเลย, พระกุมารกัสสปะยกอุปมาอธิบายตอบว่า เคยมีขลุ่ยผู้บ้าเรอไฟผู้หนึ่งนำเด็กกำพร้ามาเลี้ยงไว้ วันหนึ่งไปทำธุระที่อื่นสั่งบอกเด็กให้ดูแลไฟอย่าให้ดับ เมื่อเด็กนั้นมัวแต่เล่นอยู่ไม่ดูแลไฟจนไฟดับลง เด็กจึงหาวิธีให้ไฟติดขึ้นมาใหม่โดยไม่ถูกวิธีมีการผ่าไม้สไฟออกเป็นชิ้นเล็ก ตาจนละเอียดก็ไม่เกิดไฟขึ้นมาได้ จนขลุ่ยกลับมาจึงสอนวิธีจุดไฟอย่างถูกวิธีให้ เด็กนั้นแสวงหาไฟโดยไม่ถูกทาง บพิตรกัณฐะนั้นเหมือนกัน ยังทรงเขลา ไม่เฉียบ

แหลม ทรงแสวงหาปรโลกโดยไม่ถูกทาง ขอบพิตรจงทรงสละคืน ปล่อยวางทิฐิอันลามกนั้นเสียเถิด ทิฐิอันลามกนั้นอย่าได้บังเกิดมีแก่บพิตร เพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์ สิ้นกาลนานเลย

๓๗. เรื่องสังคาลสูตร พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนสังคาลกคฤหบดีบุตร ผู้ยกมือไหว้ทิศทั้ง ๖ ว่า วินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อมทิศ ๖ กันอย่างนี้ สังคาลกะกราบทูลถาม พระบรมศาสดา ทรงแสดงทิศ ๖ คือ ๑) ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อมารดาบิดา ๒) ทิศเบื้องขวา ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ๓) ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อบุตรภรรยา ๔) ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อมิตรสหาย ๕) ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อคนรับใช้และคนงาน ๖) ทิศเบื้องบน ได้แก่ วิธีปฏิบัติต่อสมณพราหมณ์^{๔๘}

๓๘. เรื่องวัตถุปมสูตร ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า ทรงตรัสผ้าที่เศร้าหมองมลทินจับ ช่างย้อมนำไปย้อมด้วยสีต่าง ๆ จะทำให้ได้สีที่เขาชอบไม่ได้ มีสีมัวหมอง เพราะผ้าเป็นของไม่บริสุทธิ์ ฉันทิ ทรงอุปมาว่าเมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุกติเป็นอันหวังได้ ฉันทิ นั้น, ส่วนผ้าที่บริสุทธิ์สะอาด ช่างย้อมนำไปย้อมแล้วจะได้ผ้าอย่างดี มีสีสด เพราะผ้าเป็นของบริสุทธิ์ ฉันทิ เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุขติเป็นอันหวังได้ ฉันทิ นั้น^{๔๙}

๓๙. เรื่องอลคัณฑปมสูตร ในประเด็นทรงอุปมาธรรมเหมือนแพว่า ทรงแสดงธรรมมีอุปมาด้วยแพ เพื่อต้องการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อต้องการยึดถือ ดังนั้น เธอทั้งหลายรู้ถึงธรรมมีอุปมาด้วยแพที่เราแสดงแล้ว พึงละแม้ซึ่งธรรมทั้งหลาย จะป่วยกล่าวไปถึงอธรรมเล่า^{๕๐}

๔๐. เรื่องวมิกสูตร เทวดาได้มาถามปัญหากับพระกุมารกัสสปะว่า มีจอมปลวก พันควัน ในเวลากลางคืน ลูกโพล่งในกลางวัน พราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงเอาศาตราชุดดู, สุเมธะเอาศาตราชุดลงไป ได้เห็นลิ่มสลัก เห็นอึ่ง เห็นหาง 2 แพร่ง เห็นหม้อกรองน้ำต่าง เห็นเต่า เห็นเขียงหันเนื้อ เห็นชิ้นเนื้อ เห็นนาค จึงเรียนว่า นาคขอรับ, พราหมณ์กล่าวว่า นาคจงอยู่เถิด เจ้าจงอย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมต่อนาค^{๕๑}

๔๑. เรื่องมหาหัตถิปโทปมสูตร พระสารีบุตรได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกย่อมกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นของใหญ่ แม้ฉันทิ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในอริยสัจสี่ ฉันทิ นั้นเห็นเหมือนกัน^{๕๒}

๔๒. เรื่องจุฬสังกสูตร สังกนิครนถ์ทูลถามว่าพระพุทธองค์มีปกติตรัสแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างไร ทรงตรัสว่า คำสั่งสอนของเรามีส่วนอย่างนี้ ที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลายว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่ตน เวทนาไม่ใช่ตน สัญญาไม่ใช่ตน สังขารทั้งหลายไม่ใช่ตน วิญญาณไม่ใช่ตน สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตน ธรรม

^{๔๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘-๒๐๖/๑๖๙-๑๗๓.

^{๔๙}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๔๘.

^{๕๐}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๐/๑๘๘.

^{๕๑}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๙/๑๙๗.

^{๕๒}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๐/๒๔๕.

ทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตน สัจจนิกรณ์ทูลว่า ท่านพระโคตม ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นตนของเรา เวทนาเป็นตนของเรา สัญญาเป็นตนของเรา สังขารทั้งหลายเป็นตนของเรา วิญญาณเป็นตนของเรา, ทรงตรัสถามว่า ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน อำนาจของพระราชามหากษัตริย์ ผู้ได้มรรฐาภิเชกแล้ว เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศล หรือพระเจ้ามคธอชาตศัตรูเวเทหิบุตร อาจฆ่าคนที่ควรฆ่า ธิราชบาตรคนที่ควรธิ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศพึงให้เป็นไปได้ ในพระราชอาณาเขตของพระองค์มิใช่หรือ, ทรงตรัสถามต่อไปว่า ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ข้อที่ท่านกล่าวว่า รูปเป็นตนของเรา อำนาจของท่านเป็นไปในรูปร่างว่า รูปของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิด อย่างได้เป็นอย่างนี้เลย ดังนี้หรือ, สัจจนิกรณ์เป็นผู้หนึ่งไม่ตอบพระพุทธองค์ จึงสุดท้ายยอมรับตามความเห็นที่พระพุทธองค์ทรงสอนว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง เป็นต้นดังกล่าวแล้วข้างต้น^{๕๓}

๔๓. เรื่องอุบาลีวาสุตฺต อุบาลีคฤหบดีเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาทูลถามปัญหาโดยตนถือตามลัทธินิครนถ์ว่ากายกรรมมีผลมากกว่ามโนกรรม พระพุทธองค์จึงทรงตรัสถามว่า ถ้าหานิครนถ์นาฏบุตรถึงกาลมรณะ จะไปเกิดที่ไหน ตอบว่า จะไปเกิดเป็นพวกเทวดาชื่อว่าโนสสัตว์ เพราะนิครนถ์ผู้นั้นเป็นผู้มีใจเกาะเกี่ยวท่ากาสะ, พระพุทธองค์ถามทบทวนว่า ท่านจงพิจารณาให้ดีในความเห็นที่กล่าวก่อนหน้านี้ แต่อุบาลีคฤหบดีก็ยังยืนยันความเห็นเดิมว่ากายกรรมมีผลมากกว่ามโนกรรม, ทรงตรัสถามต่อไปว่า ถ้านิครนถ์ฆ่าสัตว์เล็ก ๆ โดยไม่ตั้งใจจะรับผลกรรมอย่างไร, ตอบว่า ถ้าไม่เจตนาไม่เป็นกรรม แต่ถ้ามีเจตนาจะเกิดผลกรรม, ตรัสถามว่า เจตนาจัดเป็นกรรมประเภทไหน, ตอบว่า เป็นมโนกรรม, แต่อุบาลีคฤหบดีก็ยังยืนยันความเห็นเดิมว่ากายกรรมมีผลมากกว่ามโนกรรม, ตรัสถามว่า ถ้ามีบุรุษคนหนึ่งถือดาบมาบอกว่าจะทำลายหมู่บ้าน สามารถทำความเสียหายได้มากเพียงใด, ตอบว่า ไม่เสียหายมากเท่าไร, ทรงตรัสว่า ถ้ามีสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ กำหนดจิตทำลายหมู่บ้าน จะสามารถทำลายได้หรือไม่, ตอบว่า ทำลายให้เกิดความเสียหายได้มาก, แต่อุบาลีคฤหบดีก็ยังยืนยันความเห็นเดิมว่ากายกรรมมีผลมากกว่ามโนกรรม, ทรงตรัสถามว่า ป่าทั้งหลายมีป่าทันทก ป่ากาลิงคะ ป่าเมฆมะ ป่ามาตังคะ เกิดเป็นป่าไปเพราะเหตุอะไร, ตอบว่า เพราะพวกเทวดาเนรมิตทำเพื่อฤๅษี, พระพุทธองค์ถามทบทวนว่า ท่านจงพิจารณาให้ดีในความเห็นที่กล่าวก่อนหน้านี้, อุบาลีคฤหบดีกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าชื่นชมยินดีต่อพระผู้มีพระภาคด้วยข้ออุปมาข้อแรก แต่ข้าพระพุทธเจ้าปรารถนาจะฟังปฏิภาณการพยากรณ์ปัญหาอันวิจิตร ของพระผู้มีพระภาคนี้ ฉะนั้น จึงแสดงตนเป็นอุบาสก^{๕๔}

๔๔. เรื่องอังคุลิมาลสูตร พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดองคุลิมาลโจร องคุลิมาลเห็นพระบรมศาสดาเสด็จไปข้างหน้าจึงวิ่งตามเพื่อปรนึ่งพระชนม์ แต่ก็วิ่งไม่ทัน จึงตะโกนบอกให้ทรงหยุดว่า จงหยุดก่อนสมณะ จงหยุดก่อนสมณะ, พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่าจึงหยุดเกิด, องคุลิมาลเกิดความสงสัยคิดว่าสมณะศากยบุตรมักเป็นคนพูดจริง จึงถามด้วยความสงสัย, ทรงอธิบายว่า เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นเราจึงหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด, องคุลิมาลทูลว่า ท่านอันทวนตามนุษย์บูชาแล้ว แสงหา

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๖/๓๒๐.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๙-๗๑/๕๑-๕๔.

คุณอันยิ่งใหญ่ มาถึงป่าใหญ่เพื่อจะสงเคราะห์ข้าพเจ้าสิ้นกาลนานหนอ ข้าพเจ้านั้นจักประพடுத்தละบาป เพราะฟังคำถ้อยอันประกอบด้วยธรรมของท่าน^{๕๕}

๔๕. เรื่องเกี่ยวกับเทวดาทูลถามปัญหา เรื่องโฆมตรณสูตรที่ ๑ เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระองค์ข้ามโอชะได้อย่างไร, ตรัสตอบว่า เราไม่พักอยู่ ไม่เพียรอยู่ ข้ามโอชะได้แล้ว, ทรงอธิบายว่า เมื่อใด เรายังพักอยู่ เมื่อนั้น เรายังจมอยู่ในกามสุขัลลิกานุโยคโดยแท้ เมื่อใดเรายังเพียรอยู่ในอตฺตกิลมณานุโยค เมื่อนั้น เรายังลอยอยู่โดยแท้^{๕๖}

๔๖. เรื่องนิโมกขสูตรที่ ๒ เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระองค์ยอมทรงทราบมรรคเป็นทางหลักพัน ผลเป็นความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สัจจ ของสัตว์ทั้งหลายหรือหนอ, ตรัสตอบว่า เรา รู้จักมรรคเป็นทางหลักพัน ผลเป็นความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สัจจ ของสัตว์ทั้งหลายโดยแท้จริง, ทรงอธิบายว่า เพราะความสิ้นภพอันมีความเพละเป็นมูล เพราะความสิ้นแห่งสัญญาและวิญญูณ เพราะความดับ เพราะความสงบแห่งเวทนาทั้งหลาย เราย่อมรู้จักมรรคเป็นทางหลักพัน ผลเป็นความหลุดพ้น นิพพานเป็นที่สัจจ ของสัตว์ทั้งหลายอย่างนี้^{๕๗}

๔๗. เรื่องอุปเนยยสูตรที่ ๓ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคำถ้อยว่า ชีวิตคืออายุมีประมาณน้อย ถูกต้อนเข้าไปเรื่อย เมื่อบุคคลถูกขราต้อนเข้าไปแล้ว ย่อมไม่มีผู้ป้องกัน บุคคลเมื่อเห็นภยันต์ในมรณะ พึงทำบุญทั้งหลายที่นำความสุขมาให้, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ชีวิตคืออายุมีประมาณน้อย ถูกต้อนเข้าไปเรื่อย เมื่อบุคคลถูกขราต้อนเข้าไปแล้ว ย่อมไม่มีผู้ป้องกัน บุคคลเมื่อเห็นภยันต์ในมรณะ พึงละอาภิสในโลกเสีย มุ่งสันติเกิด^{๕๘}

๔๘. เรื่องอจฺเจนติสูตรที่ ๔ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคำถ้อยว่า กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรีทั้งหลายย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับไป บุคคลเมื่อเห็นภยันต์ในมรณะ พึงทำบุญทั้งหลายที่นำความสุขมาให้, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กาลทั้งหลายย่อมล่วงไป ราตรีทั้งหลายย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละลำดับไป บุคคลเมื่อเห็นภยันต์ในมรณะ พึงละอาภิสในโลกเสีย มุ่งสันติเกิด^{๕๙}

๔๙. เรื่องกตฺติณิสูตรที่ ๕ เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า บุคคลควรตัดเท่าไร ควรละเท่าไร ควรบำเพ็ญคุณอันยิ่งเท่าไร ภิกษุล่วงธรรมเครื่องข้องเท่าไร พระองค์จึงตรัสว่าเป็นผู้ข้ามโอชะแล้ว, ตรัสตอบว่า บุคคลควรตัดสังโยชน์เป็นส่วนเบื้องต้น ๕ อย่าง ควรละสังโยชน์เป็นส่วนเบื้องบน ๕ อย่าง ควรบำเพ็ญอินทรีย์อันยิ่ง ๕ อย่าง ภิกษุล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะมานะ ทิณฺณิ เรากล่าวว่าเป็นผู้ข้ามโอชะแล้ว^{๖๐}

๕๐. เรื่องชาครสูตรที่ ๖ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคำถ้อยว่า เมื่อธรรมทั้งหลายตื่นอยู่ ธรรมประเภทไหนนับว่าหลับ เมื่อธรรมทั้งหลายหลับ ธรรมประเภทไหนนับว่าตื่น

^{๕๕}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๒๔-๕๒๕/๓๕๙-๓๖๐.

^{๕๖}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑-๒/๑-๒.

^{๕๗}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔-๖/๒-๓.

^{๕๘}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗-๘/๓.

^{๕๙}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๙-๑๐/๓-๔.

^{๖๐}ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑-๑๒/๔.

บุคคลหมักหมมธุลีเพราะธรรมประเภทไหน บุคคลบริสุทธิ์เพราะธรรมประเภทไหน, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เมื่ออินทรีย์ ๕ อย่างตื่นอยู่ นิรวณ ๕ อย่างนับว่าหลับ เมื่อนิรวณ ๕ อย่างหลับ อินทรีย์ ๕ อย่างนับว่าตื่น บุคคลหมักหมมธุลีเพราะนิรวณ ๕ อย่าง บุคคลบริสุทธิ์เพราะอินทรีย์ ๕ อย่าง^{๖๑}

๕๑. เรื่องมานกามสูตรที่ ๙ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคำนี้ว่า ทมeyer่อมไม่มีแก่บุคคลที่ปรารณามานะ ความรู้ย่อมไม่มีแก่บุคคลที่มีจิตไม่ตั้งมั่น บุคคลผู้เดียว เมื่ออยู่ในป่าประมาทแล้ว ไม่พึงข้ามพินผิงแห่งเตภูมิกวัญอันเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุได้, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บุคคลละมานะแล้ว มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว มีจิตดี พ้นในธรรมทั้งปวงแล้ว เป็นผู้เดียว เมื่ออยู่ในป่า ไม่ประมาทแล้ว บุคคลนั้นพึงข้ามพินผิงแห่งเตภูมิกวัญเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุได้^{๖๒}

๕๒. เรื่องอรัญญสูตรที่ ๑๐ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคำนี้ว่า วรณของภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในป่า ฉันทอยู่คนเดียว เป็นสัตบุรุษผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ ย่อมผ่องใสด้วยเหตุอะไร, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายไม่เศร้าโศกถึงปัจจัยที่ล่วงแล้ว ไม่ปรารณาปัจจัยที่ยังมาไม่ถึง เลี้ยงตนด้วยปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า วรณของภิกษุทั้งหลายนั้น ย่อมผ่องใสด้วยเหตุนี้ เพราะความปรารณาถึงปัจจัยที่ยังไม่มาถึง และความโศกถึงปัจจัยที่ล่วงแล้ว พวกพาลภิกษุจึงชูปชิต เหมือนต้นอ้อสดที่ถูกถอนเสียแล้ว^{๖๓}

๕๓. เรื่องนันทิสสูตรที่ ๒ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคำนี้ว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตรทั้งหลาย คนมีโค ย่อมยินดีเพราะโคทั้งหลายเหมือนกันฉะนั้น เพราะอุปธิเป็นความดีของคน บุคคลใดไม่มีอุปธิ บุคคลนั้นไม่มียินดีเลย, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บุคคลมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตรทั้งหลาย บุคคลมีโคย่อมเศร้าโศกเพราะโคทั้งหลายเหมือนกันฉะนั้น เพราะอุปธิเป็นความเศร้าโศกของคน บุคคลใดไม่มีอุปธิ บุคคลนั้นไม่เศร้าโศกเลย^{๖๔}

๕๔. เรื่องนตติปัตตสมสูตรที่ ๓ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคำนี้ว่า ความรักเสมอด้วยความรักบุตรไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยโคย่อมไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยดวงอาทิตย์ย่อมไม่มี สรรพทั้งหลายมีทะเลเป็นอย่างยิ่ง, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ความรักเสมอด้วยความรักตนไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือกย่อมไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาย่อมไม่มี ฝนต่างหากเป็นสหายอดเยี่ยม^{๖๕}

๕๕. เรื่องขัตติยสูตรที่ ๔ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคำนี้ว่า กษัตริย์ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า โคประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๔ เท้า ภรรยาที่เป็นนางกุมารีประเสริฐสุดกว่าภรรยาทั้งหลาย บุตรใดเป็นผู้เกิดก่อน บุตรนั้นประเสริฐสุดกว่าบุตรทั้งหลาย, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พระสัมพุทธเจ้าประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๒ เท้า สัตว์อาชาไนยประเสริฐสุดกว่าสัตว์ ๔ เท้า ภรรยาที่

^{๖๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓-๑๔/๔-๕.

^{๖๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙-๒๐/๖.

^{๖๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑-๒๒/๖.

^{๖๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖-๒๗/๘-๙.

^{๖๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๘-๒๙/๙.

ปรณนิบัติดี ประเสริฐสุดกว่าภรรยาทั้งหลาย บุตรใดเป็นผู้เชื่อฟัง บุตรนั้นประเสริฐสุดกว่าบุตรทั้งหลาย^{๖๖}

๕๖. เรื่องสัตตสูตรที่ ๑ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคาถานี้ว่า ภิกษุพึงมีสติ เว้นรอบเพื่อละกามราคะ เหมือนบุรุษที่ถูกประหารด้วยหอก มุ่งถอนเสีย และเหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะ มุ่งดับไฟ ฉะนั้น, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุพึงมีสติ เว้นรอบเพื่ออันละสักกายทิฏฐิ เหมือนบุรุษถูกประหารด้วยหอก และเหมือนบุรุษที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะ^{๖๗}

๕๗. เรื่องชฎาสสูตรที่ ๓ เทวดาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวคาถานี้ว่า หมูสัตว์รกทั้งภายใน รกทั้งภายนอก ถูกรกขี้หมื่นห่อแล้ว ข้าแต่พระโคตม เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ขอถามพระองค์ว่า ใครพึงถางรกขี้นี้ได้, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า นรชนผู้มีปัญญา ตั้งมั่นแล้วในศีล อบรมจิตและปัญญาให้เจริญอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีปัญญารักษาตนรอด ภิกษุนั้นพึงถางรกขี้นี้ได้ รากะก็ดี โทสะก็ดี อวิชชาที่ดี บุคคลทั้งหลายใด กำจัดเสียแล้ว บุคคลทั้งหลายนั้น เป็นผู้มิอาสวะสิ้นแล้ว เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตัณหาเป็นเครื่องยุ่ง อันบุคคลทั้งหลายนั้นสงายเสียแล้ว นามก็ดี รูปก็ดี ปฏิขันธ์สัญญา และรูปสัญญาก็ดี ย่อมดับหมดในทีใด ตัณหาเป็นเครื่องยุ่งนั้น ย่อมขาดไปในทีนั้น^{๖๘}

๕๘. เรื่องกีนทสูตรที่ ๒ เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า บุคคลให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้กำลัง ให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้วรรณะ ให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้ความสุข ให้สิ่งอะไรชื่อว่าให้จักขุ และบุคคลเช่นไรชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ข้าพระองค์ทูลถามพระองค์ ขอพระองค์ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด, ตรัสตอบว่า บุคคลให้อาหารชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปโคมไฟชื่อว่าให้จักขุและผู้ให้ที่พักพิวอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่พร่ำสอนธรรมชื่อว่าให้อมฤตธรรม^{๖๙}

๕๙. เรื่องขราสูตรที่ ๑ เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อะไรหนอยังประโยชน์ให้สำเร็จ จนกระทั่งขรา อะไรหนอตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรหนอเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย อะไรหนอโจรลักไปได้ยาก, ตรัสตอบว่า ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จจนกระทั่งขรา ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย บุญอันโจรลักไปได้ยาก^{๗๐}

๖๐. เรื่องหุติยสูตรที่ ๙ เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อะไรหนอเป็นเพื่อนของคน อะไรหนอย่อมปกครองคนนั้น และสัตว์ยินดีในอะไรจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้, ตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นเพื่อนของคน ปัญญาเย่อมปกครองคนนั้น สัตว์ยินดีในพระนิพพานจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^{๗๑}

๖๑. เรื่องสีสปาสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สีสพาวน ทรงถือใบประคู้ลาย 2-3 ใบด้วยฝ่าพระหัตถ์ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประคู้ลาย 2-3 ใบที่เราถือด้วยฝ่ามือกับใบที่บนต้นไทรจะมากกว่ากัน, ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าบนต้นมีมากกว่า, จึงทรงตรัสว่า อย่างนั้นเหมือนกัน

^{๖๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๐-๓๑/๙-๑๐.

^{๖๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๖-๕๗/๑๘.

^{๖๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๐-๖๑/๑๘-๑๙.

^{๖๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๗-๑๓๘/๔๒.

^{๗๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๘-๑๕๙/๔๙.

^{๗๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๔-๑๗๕/๕๒.

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เราารู้แล้วมิได้บอกเธอทั้งหลายมีมาก เพราะไม่เป็นประโยชน์เพื่อความตรัสรู้ เพื่อ
นิพพาน สิ่งที่เราารู้แล้วบอกประกอบด้วยประโยชน์ เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ อริยสัจ^{๗๒}

๖๒. ปัญญามาณพศิษย์พราหมณ์พาวรี เรื่องอชิตปัญหาที่ ๑ อชิตมาณพพุลถามปัญหาว่า
โลกคือหมู่มสัตว์อันอะไรหุ้มห่อไว้ โลกย่อมไม่แจ่มแจ้งเพราะอะไร พระองค์ตรัสอะไรว่า เป็นเครื่องฉาบ
ทาโลกไว้ อะไรเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น, พระผู้มีพระภาคตรัสพยากรณ์ว่า โลกอันอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลก
ไม่แจ่มแจ้งเพราะความตระหนี่ (เพราะความประมาท) เรากล่าวค้นหา ว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้
ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น^{๗๓}

๖๓. เรื่องติสสเมตเตยยปัญหาที่ ๒ ติสสเมตเตยยมาณพพุลถามปัญหาว่า ใครชื่อว่าผู้ยินดี
ในโลกนี้ ความหวั่นไหวทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ใคร ใครรู้ส่วนทั้งสอง (คืออดีตกับอนาคต) แล้วไม่ติดอยู่ใน
ส่วนท่ามกลาง (ปัจจุบัน) ด้วยปัญญา พระองค์ตรัสสรรเสริญใครว่า เป็นมหาบุรุษ ใครล่วงค้นหา
เครื่องร้อยรัดในโลกนี้ได้, พระผู้มีพระภาคตรัสพยากรณ์ว่า ภิกษุเห็นโทษในกามทั้งหลายแล้วประพฤติ
พรหมจรรย์ มีตัณหาปราศไปแล้ว มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นธรรมแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชื่อว่าผู้ยินดีใน
โลกนี้ ความหวั่นไหวทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุนั้นรู้ซึ่งส่วนทั้งสองแล้วไม่ติดอยู่ในส่วน
ท่ามกลางด้วยปัญญา เรากล่าวสรรเสริญภิกษุนั้นว่าเป็นมหาบุรุษ ภิกษุนั้นล่วงค้นหาเครื่องร้อยรัดใน
โลกนี้เสียได้^{๗๔}

๖๔. เรื่องปุนณกปัญหาที่ ๓ ปุนณกมาณพพุลถามปัญหาว่า สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดเป็นมนุษย์
ในโลกนี้ คือ ฤๅษี กษัตริย์ พราหมณ์ เป็นอันมาก อาศัยอะไร จึงบูชาัญญแก่เทวดาทั้งหลาย, พระผู้มี
พระภาคตรัสพยากรณ์ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดเป็นมนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นอันมากในโลกนี้ คือ ฤๅษี
กษัตริย์ พราหมณ์ ประราธนาความเป็นมนุษย์เป็นต้น อาศัยของมีชรา จึงบูชาัญญแก่เทวดาทั้งหลาย^{๗๕}

๖๕. เรื่องโมฆราชปัญหาที่ ๑๕ โมฆราชมาณพพุลถามปัญหาว่า บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลก
อย่างไร มัจจุราชจึงจะไม่เห็น, พระผู้มีพระภาคตรัสพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อ พิจารณา
เห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่าเกิด จงถอนความตามเห็นว่าเป็นตัวตนเสียแล้ว พึงเป็นผู้ข้ามพ้น
มัจจุราชได้ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่เห็น^{๗๖}

๖๖. พุทธาปทานที่ ๑ พระอนนทได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ได้ทราบมาว่า พระ
สัพพัญญูพุทธเจ้ามีจริงหรือ เพราะเหตุไรจึงได้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าผู้เป็นนักปราชญ์, ทรงตรัสว่า
ชนเหล่าใดสร้างสมกุศลสมภารในพระพุทธานุภาพพระองค์ ยังไม่ได้โมกขธรรมในศาสนาของพระชิน
เจ้า ชนเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์โดยมุข คือ การตรัสรู้นั้นแล แม้มีอภัยอาศัย มีกำลังมาก มีปัญญาแก่กล้า
ย่อมได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูด้วยเหตุแห่งปัญญา แม้เราเป็นธรรมราชาผู้สมบูรณ์ด้วยบารมี 30
ทัศ ประราธนาเป็นพระพุทธานุภาพ ในพระพุทธานุภาพองค์ก่อนๆ นับไม่ถ้วน^{๗๗}

^{๗๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๙/๑๗๑๒-๑๗๑๓/๔๓๔.

^{๗๓} ข.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๕๒/๔๗๔-๔๗๕.

^{๗๔} ข.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๒๖/๔๗๖.

^{๗๕} ข.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๒๗/๔๗๖-๔๗๗.

^{๗๖} ข.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๓๙/๔๙๒.

^{๗๗} ข.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๙๔/๔๖-๔๗.

พระอภิธรรมปิฎกกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง

๑. จิตตวงที่ ๑ บทภาษณีย์ ธรรมเป็นกุศล เป็นโณน, กามาวจรกุศลจิต สหระคด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ หรือ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัททาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปฺพละ อโลภ อโทสะ อโมหะ อนภิขมา อพฺยาปาหะ (สัมมาทิฏฐิ หิริ โอตตปฺพะ) กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมฺหุตา จิตตมฺหุตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายชุกตา จิตตชุกตา สติ สัมปชฺฌัญญะ สมณะ วิปัสสนา ปัคคาหะ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น หรือนามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีอยู่ในสมัยนั้น, สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า ธรรมเป็นกุศล^{๗๘}

๒. บุคคลถา นิคหะ ที่ ๑, อนุโลมปัญจกะ สกวาที หมายถึง พระเถระนิกายเถรวาท ถาถามว่า ท่านยังเห็นบุคคล หมายถึง อัตตา สัตตะหรือชีวะ โดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด หรือ, ปรวาที หมายถึง ภิกษุในนิกายอื่นนอกจากนิกายเถรวาท ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาทีถามว่า สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมัตถะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ท่านยังเห็นบุคคลนั้น ตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด หรือ, ปรวาทีตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, สกวาทีอธิบายต่อไปว่า ท่านจงรับรู้นิคหะ หมายถึง ความผิดอันเกิดจากคำพูดที่ขัดแย้งกันเอง หากว่า ท่านยังเห็นบุคคลโดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด ด้วยเหตุนี้ท่านจึงต้องกล่าวว่า สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมัตถะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลนั้น ตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด, ที่ท่านกล่าวในปัญหานี้ว่า พึงกล่าวได้ว่า ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลโดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด แต่ไม่พึงกล่าวว่า สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมัตถะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลนั้น ตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด ดังนี้ ผิด, แต่ถ้าไม่พึงกล่าวว่า สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมัตถะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลนั้น ตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด ก็ต้องไม่กล่าวว่า ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลโดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด, ที่ท่านกล่าวในปัญหานี้ว่า พึงกล่าวได้ว่า ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคล โดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด แต่ไม่พึงกล่าวว่า สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมัตถะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ข้าพเจ้ายังเห็นบุคคลนั้น ตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด ดังนี้ ผิด^{๗๙}

๓. ปฏิกัมมจตุกกะ ปรวาทีถามว่า ท่านไม่ยังเห็นบุคคล โดยสังจิกัตถปรมัตถ์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด หรือ, สกวาทีตอบว่า ถูกแล้ว, ปรวาทีถามว่า สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมัตถะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ท่านไม่ยังเห็นบุคคลนั้น ตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถ

^{๗๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๖/๒๘.

^{๗๙} อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๑/๑-๒.

ปรมาตม์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น, พรวาที่กล่าวว่ ท่านจงรับรู้ปฏิกรรม หมายถึง การกระทำคืบคือปดไม่รับนิคกรรม, หากว่ ท่านไม่หยั่งเห็นบุคคล โดยสังจิกัตถปรมาตม์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด ด้วยเหตุั้นนะท่านจึงต้องกล่าวว่ สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมาตมะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ข้าพเจ้าไม่หยั่งเห็นบุคคลนั้น ตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถปรมาตม์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด, ที่ท่านกล่าวในปัญหานั้นว่ ฟังกล่าวได้ว่ ข้าพเจ้าไม่หยั่งเห็นบุคคล โดยสังจิกัตถปรมาตม์ แต่ไม่ฟังกล่าวว่ สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมาตมะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ข้าพเจ้าไม่หยั่งเห็นบุคคลนั้น ตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถปรมาตม์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด ดังนี้ ผิด, แต่ถ้าไม่ฟังกล่าวว่ สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมาตมะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ข้าพเจ้าไม่หยั่งเห็นบุคคลนั้นตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถปรมาตม์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด, ก็ต้องไม่กล่าวว่ ข้าพเจ้าไม่หยั่งเห็นบุคคล โดยสังจิกัตถปรมาตม์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด, ที่ท่านกล่าวในปัญหานั้นว่ ฟังกล่าวได้ว่ ข้าพเจ้าไม่หยั่งเห็นบุคคล โดยสังจิกัตถปรมาตม์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด แต่ไม่ฟังกล่าวว่ สภาวะใด เป็นสังจิกัตถะหรือสภาวะที่แท้จริง เป็นปรมาตมะหรือสภาวะขั้นสูงสุด ข้าพเจ้าไม่หยั่งเห็นบุคคลนั้น ตามสภาวะนั้น โดยสังจิกัตถปรมาตม์หรือความจริงแท้ขั้นสูงสุด ดังนี้ ผิด^{๕๐}

๔. อัญญาณกถา สกวาที่ถามว่ ความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่ หรือ, พรวาที่ตอบว่ ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่ อวิชชา โหฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐานคืออวิชชา สัญโญชนคืออวิชชา นิวรรณคืออวิชชา ของพระอรหันต์มีอยู่ หรือ, พรวาที่ตอบว่ ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่ถามว่ อวิชชา โหฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐานคืออวิชชา สัญโญชนคืออวิชชา นิวรรณคืออวิชชา ไม่มีแก่พระอรหันต์หรือ, พรวาที่ตอบว่ ถูกแล้ว, สกวาที่อธิบายว่ หากว่ อวิชชา โหฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐานคืออวิชชา สัญโญชนคืออวิชชา นิวรรณคืออวิชชา ไม่มีแก่พระอรหันต์ ก็ต้องไม่กล่าวว่ ความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่^{๕๑}

๕. พรวาที่ถามว่ ไม่ฟังกล่าวว่ ความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่ หรือ, สกวาที่ตอบว่ ถูกแล้ว, พรวาที่ถามว่ พระอรหันต์อาจไม่รู้นามและโคตรของสตรีและบุรุษทั้งหลาย อาจไม่รู้ทางและมีไช้ทาง อาจไม่รู้ชื่อของหญ้า ไม้ ต้นไม้เจ้าป่าทั้งหลายก็ได้ มีไช้หรือ, สกวาที่ตอบว่ ถูกแล้ว, พรวาที่ถามว่ หากว่ พระอรหันต์อาจไม่รู้นามและโคตรของสตรีและบุรุษทั้งหลาย อาจไม่รู้ทางและมีไช้ทาง อาจไม่รู้ชื่อของหญ้า ไม้และไม้เจ้าป่าก็ได้ ด้วยเหตุั้นนะท่านจึงต้องกล่าวว่ ความไม่รู้ของพระอรหันต์ มีอยู่, สกวาที่กล่าวว่ เพราะพระอรหันต์อาจไม่รู้นามและโคตรของสตรีและบุรุษทั้งหลาย อาจไม่รู้ทางและมีไช้ทาง อาจไม่รู้จักชื่อของหญ้า ไม้และไม้เจ้าป่าก็ได้ ฉะนั้น ความไม่รู้ของพระอรหันต์ จึงมีอยู่ หรือ, พรวาที่ตอบว่ ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่ พระอรหันต์ อาจไม่รู้โสตาปัตติผล หรือสกทาคามิผล หรืออนาคามิผลก็ได้หรือ, พรวาที่ตอบว่ ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น^{๕๒}

๖. สังวรกถา สกวาที่ถามว่ ความสำรวมมีอยู่ในหมู่เทวดา หรือ, พรวาที่ตอบว่ ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่ ความไม่สำรวมก็มีอยู่ในหมู่เทวดา หรือ, พรวาที่ตอบว่ ไม่ฟังกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่

^{๕๐} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๒/๒-๓.

^{๕๑} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๙๐-๔๙๑/๒๓๔.

^{๕๒} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๒๑/๒๔๔.

ถามว่า ความไม่สำรวมไม่มีในหมู่เทวดา หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า ความสำรวมก็มีในหมู่เทวดา หรือ, ประวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่ถามว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวม มิใช่หรือ ความสำรวมมีอยู่ในหมู่เทวดา หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวมใด ความไม่สำรวมนั้น ก็มีอยู่ในหมู่เทวดา หรือ, ประวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่อธิบายว่า ท่านจงรับรู้ในคหะ, หากว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวม ความสำรวมมีอยู่ในหมู่เทวดา ด้วยเหตุนี้ท่านจึงต้องกล่าวว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวมใด ความไม่สำรวมนั้นก็มิอยู่ในหมู่เทวดา, ที่ท่านกล่าวในปัญหานี้ว่า พึงกล่าวได้ว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวม ความสำรวมมีอยู่ในหมู่เทวดา แต่ไม่พึงกล่าวว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวมใด ความไม่สำรวมนั้นก็มิอยู่ในหมู่เทวดา ดังนี้ ผิด, แต่ถ้าไม่พึงกล่าวว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวมใด ความไม่สำรวมนั้นก็มิอยู่ในหมู่เทวดา ก็ต้องไม่กล่าวว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวม ความสำรวมมีอยู่ในหมู่เทวดา ที่ท่านกล่าวในปัญหานี้ว่า พึงกล่าวได้ว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวม ความสำรวมมีอยู่ในหมู่เทวดา แต่ไม่พึงกล่าวว่า ศีล คือความสำรวมจากความไม่สำรวมใด ความไม่สำรวมนั้นก็มิอยู่ในหมู่เทวดา ดังนี้ ผิด^{๘๓}

๗. ประวาที่ถามว่า ความสำรวมไม่มีในหมู่เทวดา หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ประวาที่ถามว่า เทวดาทั้งปวง เป็นผู้ผลาญชีวิต เป็นผู้ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เป็นผู้ประพฤติดิฉินในกาม เป็นผู้พูดเท็จ เป็นผู้ตั้งอยู่ในความประมาท คือ ตึมน้ำเมาแล้วคือสุราและเมรัย หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, ประวาที่กล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ความสำรวมก็มีอยู่ในหมู่เทวดา นะสิ^{๘๔}

๘. อาภาสกา สกวาที่ถามว่า อากาศเป็นอสังขตะหรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า เป็นนิพพาน เป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึง เป็นที่หมาย เป็นฐานะอันไม่เคลื่อน เป็นอมตะ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่ถามว่า อากาศเป็นอสังขตะ นิพพานเป็นอสังขตะ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า อสังขตะ เป็น ๒ อย่าง หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า ที่ต้านทาน เป็น ๒ อย่าง ฯลฯ มีระหว่างชั้นแห่งนิพพาน ๒ อย่างนั้น หรือ, ประวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่ถามว่า อากาศเป็นอสังขตะ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า มีชนบางพวกทำอนาคาสให้เป็นอากาศได้ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ...สกวาที่ถามว่า เมื่อถมบ่อเปล่าอยู่ ยังฉางเปล่าให้เต็มอยู่ ยังหม้อเปล่าให้เต็มอยู่ อากาศอันตรธานไปได้ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า อสังขตะ ก็อันตรธานไปได้ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ประวาที่ถามว่า ไม่พึงกล่าวว่า อากาศเป็นอสังขตะ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ประวาที่ถามว่า อากาศเป็นอสังขตะ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, ประวาที่กล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น อากาศก็เป็นอสังขตะ นะสิ^{๘๕}

ทานกถา สกวาที่ถามว่า ไม่พึงกล่าวว่า ทาน คือ เทพยธรรม หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมให้ข้าว ให้น้ำ ให้ผ้า ให้น้ำ ให้

^{๘๓} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๒๘-๘๓๐/๓๔๗-๓๔๘.

^{๘๔} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๒๑/๒๔๔.

^{๘๕} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๑๐๔-๑๑๑๒/๔๔๘-๔๕๐.

ดอกไม้ ให้ของหอม ให้เครื่องลูบไล้ ให้ที่นอน ให้ที่พัก ให้เครื่องประทีป ดังนี้ เป็นสูตรมียู่จริง มิใช่หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า ถ้าอย่างนั้น ทาน คือ เทยยธรรมนะสิ

ประวาที่ถามว่า ทาน คือ เทยยธรรม หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ประวาที่ถามว่า เทยยธรรม มีผลนำปรารภนา มีผลนำใคร มีผลเป็นที่พอใจ มีผลไม่แสดง มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, ประวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า ทานมีผลนำปรารภนา (และ) ทาน ก็คือ จีวร หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ประวาที่ถามว่า จีวร มีผลนำปรารภนา มีผลนำใคร มีผลเป็นที่พอใจ มีผลไม่แสดง มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, ประวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า ทานมีผลนำปรารภนา (และ) ทานก็คือ บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ประวาที่ถามว่า คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร มีผลนำปรารภนา มีผลนำใคร มีผลเป็นที่พอใจ มีผลไม่แสดง มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, ประวาที่กล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ก็ไม่พึงกล่าวว่า ทาน คือ เทยยธรรม^{๘๖}

๙. ฉคตีกถา สกวาที่ถามว่า คติมี ๖ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคตไว้ ๕ คือ นรก กำเนิดดิรัจฉาน ปิตติวิสัย มนุษย์ เทวดา มิใช่หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า หากว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคตไว้ ๕ คือ นรก กำเนิดดิรัจฉาน ปิตติวิสัย มนุษย์ เทวดา ก็ต้องไม่กล่าวว่า คติมี ๖^{๘๗}

๑๐. ...ประวาที่ถามว่า ไม่พึงกล่าวว่า คติมี ๖ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ประวาที่ถามว่า มื้อสุรกาย มิใช่หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่กล่าวว่า หากว่ามื้อสุรกาย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงต้องกล่าวว่า คติมี ๖^{๘๘}

๑๑. สมาธิกถา สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติ (ความสืบท่อแห่งจิต) เป็นสมาธิ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติที่เป็นอดีต เป็นสมาธิ หรือ, ประวาที่ถามว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติ เป็นสมาธิ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติที่เป็นอนาคต เป็นสมาธิ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่ถามว่า จิตตสันตติ เป็นสมาธิ หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า อดีตก็ดับไปแล้ว อนาคตก็ยังไม่เกิด มิใช่หรือ, ประวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า หากว่า อดีตก็ดับไปแล้ว อนาคตก็ยังไม่เกิด ก็ต้องไม่กล่าวว่า จิตตสันตติเป็นสมาธิ

ประวาที่ถามว่า สมาธิเป็นไปในจิตตขณะอันหนึ่ง หรือ, ถูกแล้ว, ประวาที่ถามว่า บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยจักขุวิญญาณ ชื่อว่าผู้เข้าสมาบัติ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น, ประวาที่ถามว่า บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยโสตวิญญาณ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยขานวิญญาณ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยชีวหาวิญญาณ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยกายวิญญาณ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยอกุศลจิต ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยจิตสหคตด้วยราคะ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยจิตสหคตด้วยโทสะ ฯลฯ ผู้พร้อม

^{๘๖} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๑๔๓-๑๑๔๔/๔๖๖-๔๖๗.

^{๘๗} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๑๔๓/๔๘๗.

^{๘๘} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๑๔๗/๔๘๘-๔๘๙.

เพรียงด้วยจิตสหระคด้วยโมหะ ฯลฯ ผู้พร้อมเพรียงด้วยจิตสหระคด้วยอนัตตูปปะ ชื่อว่า ผู้เข้าสมาบัติ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น^{๘๙}

๑๒. มนุสสโลกกถา สกวาที่ถามว่า ไม่พึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคได้ดำรงอยู่แล้วในมนุษยโลก หรือ, พรวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า ดุกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่งเราพักอยู่ ณ ควงไม้สาละใหญ่ ในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐะ ดุกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราแรกได้ตรัสรู้ พักอยู่ที่ต้นไม้อชปาลนิโครธ ตำบลอุรุเวลา ดุกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราพักอยู่ ณ เวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้นครราชคฤห์ ดุกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราพักอยู่ ณ เซตวันอารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ใกล้นครสาวัตถี ดุกรภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราพักอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาปามหาวัน ใกล้นครเวสาลี ดังนี้ เป็นสูตรมีอยู่จริง มิใช่หรือ, พรวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่กล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าได้ดำรงอยู่แล้วในมนุษยโลก นะสี

พรวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าได้ดำรงอยู่แล้วในมนุษยโลก หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, พรวาที่ถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงกำเนิดในโลก ทรงเจริญในโลก แต่ทรงเป็นผู้อันโลกไม่แปดเปื้อนครอบงำโลกเสด็จอยู่ มิใช่หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, พรวาที่กล่าวว่า หากว่าพระผู้มีพระภาค ทรงกำเนิดในโลก ทรงเจริญในโลก แต่ทรงเป็นผู้อันโลกไม่แปดเปื้อนครอบงำโลกเสด็จอยู่ ก็ต้องไม่กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าได้ดำรงอยู่แล้ว ในมนุษยโลก^{๙๐}

๑๓. ญาณกถา สกวาที่ถามว่า ญาณไม่มีแก่ปุถุชน หรือ, พรวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า ปุถุชนพึงเข้าปฐมฌาน หรือ, พรวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่กล่าวว่า หากว่า ปุถุชนพึงเข้าปฐมฌาน ก็ต้องไม่กล่าวว่า ญาณไม่มีแก่ปุถุชน, สกวาที่ถามว่า ปุถุชนพึงเข้าทุติยฌาน ฯลฯ ตติยฌาน ฯลฯ จตุตถฌาน ฯลฯ พึงเข้าอากาสาณัญจายตนะ วิญญูณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ปุถุชนพึงให้ทาน ฯลฯ พึงให้จีวร ฯลฯ พึงให้บิณฑบาต พึงให้เสนาสนะ ฯลฯ พึงให้คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร หรือ, พรวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่กล่าวว่า หากว่า ปุถุชนพึงให้คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ก็ต้องไม่กล่าวว่า ญาณไม่มีแก่ปุถุชน

พรวาที่ถามว่า ญาณของปุถุชนมีอยู่ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, พรวาที่ถามว่า ปุถุชนกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย กระทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ ยังมรรคให้เกิดด้วยญาณนั้น หรือ, สกวาที่ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น^{๙๑}

๔.๒ ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิต์สนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

๔.๒.๑ วิเคราะห์อุปมานิต์สนในพระวินัยปิฎก

กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่างในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงสนทนากับเวรัญชพราหมณ์ ทรงอุปมาด้วยลูกไก่ว่า

พระพุทธองค์ทรงจำแนกการทำลายกิเลสแล้วหลุดพ้นด้วยการเปรียบเทียบของการทำลายออกจากกะเปาะฟองแห่งลูกไก่ เมื่อทรงละกิเลสได้ก่อนผู้อื่นจึงควรเรียกว่าพี่และเป็นพี่เคารพ

^{๘๙} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๔๖๖-๑๔๖๗/๖๒๑-๖๒๒.

^{๙๐} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๗๓๕-๑๗๓๖/๗๕๓-๗๕๔.

^{๙๑} อภ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๘๑๕-๑๘๑๗/๘๐๒.

ของผู้ที่ละกิเลสได้ทีหลัง, เป็นลักษณะคำถามตามภาษาโลกหรือภาษาสมมติ ทรงตอบตามภาษาปรมาตม และแบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุหมุนเทศนาเข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิบัติ (ฝ่ายตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า อาวัฏฏหาระในเนตติปกรณ์^{๙๒}

พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการไม่ได้แสดงธรรมหมวดต่างๆ ไว้ของพระพุทธเจ้าบางพระองค์ เปรียบเหมือนการไม่ได้ร้อยดอกไม้ไว้เป็นพวง ดอกไม้เหล่านั้นย่อมถูกลมพัดกระจัดกระจายไปได้, การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๙๓}

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงการที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ทรงแสดงธรรมไว้เป็นหมวดต่างๆ เปรียบเหมือนกับการร้อยดอกไม้ไว้ เมื่อลมพัดก็ไม่ทำให้กระจัดกระจายไปได้, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่ง ด้วยพระบัญญัติทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุอธิบายอาการนั้น ชื่อว่า ปัญญัติติหาระ^{๙๔}

พระพุทธองค์ทรงเปรียบภิกษุผู้อาศัยลาภสักการะ การศึกษาเล่าเรียนแล้วยกตนขึ้น การกำจัดภิกษุปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ การสงเคราะห์ด้วยปัจจัยว่าเป็นภิกษุโจร และทรงตรัสว่าภิกษุผู้ทอดูตตริมนุสสรธรรมอันไม่มีอยู่ว่าเป็นยอดมหาโจร, แบบการอธิบายธรรมทั้งหลาย คือ อัสสาหะ (ความยินดี), อาทีนวะ (โทษ), นิสสรณะ (การออกจากวิภวและพ้นออกไป), ผล, อุบาย และ อาณัตติ (การแนะนำตักเตือน) ของพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า เทสนาหาระ^{๙๕}

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบภิกษุผู้ประกาศตนด้วยคุณวิเศษอันไม่มีในตน เพื่อให้ได้โภชนะบริโภคด้วยอาการแห่งขโมย เหมือนนายพรานนกใช้วิธีหลอกลวงจับนกเป็นต้น, ธรรมทั้งหลายเหล่านี้เป็นมูลแห่งธรรมใด และธรรมเหล่านี้ใดที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ว่ามีอรรถเป็นอย่างเดียวกัน แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุจากธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ซึ่งท่านยกขึ้นโดยความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) และโดยความเป็นไวพจน์ นี้ชื่อว่า สมารูปนหาระ^{๙๖}

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงผู้เพียรเพ่งธรรมทั้งหลาย ย่อมกำจัดกิเลสได้ เหมือนอาทิตย์อุทัยกำจัดความมืดทำให้อากาศให้สว่าง, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุกล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๙๗}

ท้าวสหมันตีพรหมกราบทูลว่า เมื่อก่อนคนมีมลทินกล่าวธรรมไม่บริสุทธิ์ ขอพระองค์ทรงแสดงธรรมอันหมดมลทิน เปรียบเหมือนบุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดภูเขาเห็นได้รอบฉั่นใด ขอพระองค์ผู้มีปัญญาดิทรงพิจารณาชุมชนผู้มีความโศกอันชาติและชราครอบงำแล้วเกิด, การพิจารณาคำถาม

^{๙๒} มุลนินิฎฐิมโถกิกขุ, เนตติปกรณ์ (บาลี-ไทย), หน้า ๑๐.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๙๘}

พระพุทธองค์ทรงพิจารณาสัตว์โลกเหมือนดอกบัวแต่ละชนิด บางเหล่ายังจมน้ำเปรียบเหมือนผู้มีปัญญาน้อย บางเหล่าอยู่เสมอน้ำเปรียบเหมือนผู้มีปัญญาบารมีใกล้เต็ม บางเหล่าตั้งอยู่พ้นน้ำเปรียบเหมือนผู้มีปัญญาบารมีมากเต็มเปี่ยม แต่ละระดับสามารถรับรู้พระธรรมคำสั่งสอนได้แตกต่างกัน แต่สามารถสงเคราะห์ได้, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัชฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ^{๙๙}

พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมเหมือนหงายของที่คว่ำเปิดของปิด บอกทางที่ถูกต้องแก่ผู้หลงทางหรือทรงส่องประทีปที่มีดให้สว่าง เป็นต้น, แบบการอธิบายธรรมทั้งหลาย คือ อัสสาหะ (ความยินดี), อาทีนวะ (โทษ), นิสสรณะ (การออกจากวิภวและพ้นออกไป), ผล, อุบาย และ อาณัตติ (การแนะนำตักเตือน) ของพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า เทสนาหาระ^{๑๐๐}

ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดขึ้นแก่สหายของพระยสะเหมือนผ้าสะอาดควรได้รับน้ำย้อมอย่างดี เป็นต้น, ผู้รู้สุดตะคือพระพุทธพจน์ใด ย่อมรู้คำไวพจน์เป็นอันมากที่กล่าวไว้ในสุดตะแห่งธรรมข้อหนึ่ง แบบแห่งการอธิบาย อันเป็นเหตุรู้คำไวพจน์ของผู้รู้สุดตะนั้น นี้ชื่อว่า เวจจนหาระ^{๑๐๑}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าผู้ที่มีกิเลสน้อยมีอยู่ ถ้าไม่ได้ฟังธรรมย่อมถึงความเสื่อม เมื่อสงเคราะห์ด้วยให้ฟังธรรมย่อมไม่เสื่อม, แบบการอธิบายธรรมทั้งหลาย คือ อัสสาหะ (ความยินดี), อาทีนวะ (โทษ), นิสสรณะ (การออกจากวิภวและพ้นออกไป), ผล, อุบาย และ อาณัตติ (การแนะนำตักเตือน) ของพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า เทสนาหาระ^{๑๐๒}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน จักขุเป็นของร้อน รูปทั้งหลายเป็นของร้อน วิญญาณอาศัยจักขุเป็นของร้อน สัมผัสอาศัยจักขุเป็นของร้อน เป็นต้น, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัชฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัชฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัชฐานหาระ^{๑๐๓}

เศรษฐีบุตรโสนโกฬวิริยะได้มีความปริวิตกว่าผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ดุจสังข์ที่ขัดแล้วเป็นไปไม่ได้, ผู้รู้สุดตะคือพระพุทธพจน์ใด ย่อมรู้คำไวพจน์เป็นอันมากที่กล่าวไว้ในสุดตะแห่งธรรมข้อหนึ่ง แบบแห่งการอธิบาย อันเป็นเหตุรู้คำไวพจน์ของผู้รู้สุดตะนั้น นี้ชื่อว่า เวจจนหาระ^{๑๐๔}

^{๙๘} อ่างแล้ว, มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, เนติปริภณ (บาลี-ไทย), หน้า ๘.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

พระพุทธองค์ทรงหายตัวจากเขาคิชฌกูฏมาปรากฏที่ป่าสีตวันเพียงคู่เดียวเหมือนเหยียดแขนที่คู่เข้าเท่านั้น, นิรุตติ (วิเคราะห์บท) อธิบาย (ความประสงค์) เทศนานิทาน (เหตุแห่งเทศนา) ปุพพา-ปรสนธิ (การเชื่อมต่อข้างหน้าข้างหลัง) แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุให้อรรถมนิรุตติเป็นต้นแจ่มแจ้งด้วยพยัญชนะนี้ ชื่อว่า จตฺตพฺพุทฺทหฺรหะ^{๑๐๕}

เปรียบภูเขาที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวด้วยแรงลมเหมือนจิตภิกษุผู้หลุดพ้นก็ย่อมตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในรูปเป็นต้นเช่นกัน, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทฺฐฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภคฺติหฺรหะ^{๑๐๖}

พราหมณ์เวลัฏฐกัจจანะ ทูลรับสนองพระพุทธดำรัส แล้วเทงบน้ำอ้อยนั้นลงในน้ำซึ่งปราศจากตัวสัตว์ งบน้ำอ้อยเดือดพลุ่งมีเสียงดังเหมือนผาลที่ร้อนจุ่มลงในน้ำฉะนั้น, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทฺฐฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภคฺติหฺรหะ^{๑๐๗}

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า บรรดาอณูมีการบูชาไฟเป็นหลัก สาวิตติฉันทเป็นยอดของฉันทศาสตร์ กษัตริย์เป็นประมุขของมนุษย์ สมุทสาครเป็นประธานของแม่น้ำทั้งหลาย ดวงจันทร์ใหญ่กว่าดวงดาว ดวงภาณุมาศใหญ่กว่าแสงร้อนทั้งหลาย ฉันทใด พระสงฆ์ ย่อมเป็นใหญ่สำหรับทายกผู้หวังบุญบำเพ็ญทานอยู่ ฉันทนั้น, ศัพท์อันเป็นภูมิคือพยัญชนะ และโคจรคืออรรถของสูตรอันใดแห่งหระทั้งปวง, การพิจารณาความสมควรและไม่สมควรแห่งพยัญชนะและอรรถเหล่านั้น ท่านเรียกว่า ยุตฺติหฺรหะ^{๑๐๘}

พระพุทธองค์ตรัสถึงการมีสหายที่มีปัญหาเกี่ยวไปด้วยกัน ย่อมช่วยเหลือกัน ถ้าไม่ได้สหายผู้มีปัญหาพึงเที่ยวคนเดียวดีกว่า เหมือนพระราชาทรงสละแว่นแคว้น หรือเหมือนช้างมาตัวคะละฝูงเที่ยวในป่าผู้เดียว, ผู้รู้สุดตะคือพระพุทธพจน์ใด ย่อมรู้ค่าไวพจน์เป็นอันมากที่กล่าวไว้ในสุดตะแห่งธรรมข้อหนึ่ง แบบแห่งการอธิบาย อันเป็นเหตุรู้ค่าไวพจน์ของผู้รู้สุดตะนั้น นี้ชื่อว่า เวจฺจนหฺรหะ^{๑๐๙}

สรุปีวิเคราะห์อุปมาในพระวินัยปิฎก เป็นลักษณะคำถามตามภาษาโลกหรือภาษาสมมติ ทรงตอบตามภาษาปรมาตม และแบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุหมนเทศนาเข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ฝ่ายตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า อาวฺยฺกฺกหฺรหะในเนตติปกรณ, เป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจฺยหฺรหะ, เป็นลักษณะพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่ง ด้วยพระบัญญัติทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุอธิบายอาการนั้น ชื่อว่า ปัญฺญตฺติหฺรหะ, เป็นแบบการอธิบายธรรมทั้งหลาย คือ อัสสาหะ (ความยินดี), อาทีนวะ (โทษ), นิสสรณะ (การออกจากวิภวและพ้นออกไป), ผล, อุบาย และ อาณัติติ (การแนะนำตักเตือน) ของพระพุทธเจ้า เพื่อ

^{๑๐๕} อ่างแล้ว, มุลนธิภูมิพโลกิขุ, เนตติปกรณ (บาลี-ไทย), หน้า ๑๐.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

ประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า เทสนาหาระ, เป็นธรรมทั้งหลายเหล่าใดเป็นมูลแห่งธรรมใด และธรรมเหล่าใดที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ว่ามีอรรถเป็นอย่างเดียวกัน แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุจากธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ซึ่งทำนวยกขึ้นโดยความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) และโดยความเป็นไวยาพจน์ นี้ชื่อว่า สมารอบนหาระ, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ เป็นต้น

๔.๒.๒ วิเคราะห์อุปมานิตในพระสูตรต้นปิฎก

กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่างในพรหมชาลสูตรว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงสมณพราหมณ์ผู้ถูกทมิฬ ๖๒ ปกคลุมไว้ เปรียบเหมือนลูกแหของชาวประมงปกคลุมไว้ไม่หลุดพ้นไปจากแหของชาวประมง, เมื่อท่านกล่าวธรรมอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีลักษณะเหมือนกัน ธรรมเหล่านั้นทั้งปวง ย่อมเป็นอันถูกกล่าวทั้งหมด แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุนำเอาธรรมที่ไม่ได้กล่าวไว้มากล่าวนี้ ชื่อว่า ลักษณะหาระ^{๑๑๐}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าพระองค์เองทรงละตัณหาที่จะนำไปสู่ภพอีกชาติแล้ว เปรียบเหมือนผลมะม่วง เมื่อขาดจากขั้วแล้วย่อมหลุดตกไป, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัฏฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ^{๑๑๑}

พระพุทธองค์ตรัสถึงภิกษุผู้ละนิวรณ์ เปรียบเหมือนผู้เคยกู้หนี้ ภายหลังสามารถทำกิจการงานใช้หนี้ได้หมดและยังมีกำไรเหลืออยู่ เขาย่อมมีความปราโมทย์, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ^{๑๑๒}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ภิกษุผู้ละนิวรณ์ได้ เปรียบเหมือนผู้เคยเจ็บป่วย บริโภคอาหารไม่ได้ ต่อมาเขาหายจากความเจ็บป่วย ย่อมเกิดความปราโมทย์, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ^{๑๑๓}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ภิกษุผู้ละนิวรณ์ได้ เปรียบเหมือนผู้ถูกจำอยู่ในเรือนจำ ต่อมาเขาพ้นจากเรือนจำ ย่อมเกิดความปราโมทย์, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ^{๑๑๔}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ภิกษุผู้ละนิวรณ์ได้ เปรียบเหมือนผู้เคยเป็นทาส ต่อมาเขาพ้นจากความเป็นทาส ย่อมเกิดความปราโมทย์, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควร

^{๑๑๐} อ่างแล้ว, มุลนธิภูมิพโลภิกขุ, เนติติปริณ (บาลี-ไทย), หน้า ๙.

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ^{๑๑๕}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ภิกษุผู้ละนิวรณ์ได้ เปรียบเหมือนผู้ข้ามทางกันดาร เมื่อข้ามได้แล้วย่อมเกิดความปราโมทย์, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ^{๑๑๖}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ภิกษุผู้ละนิวรณ์ได้ เปรียบเหมือนผู้ไม่เป็นหนี้ ไม่มีโรค ไม่ถูกจองจำ ไม่เป็นทาส ผู้ข้ามทางกันดารได้ ย่อมเกิดความปราโมทย์, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ^{๑๑๗}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ภิกษุผู้ละนิวรณ์ได้ย่อมเกิดปราโมทย์ เกิดปีติในใจ กายย่อมสงบ ได้เสวยสุขและจิตย่อมตั้งมั่น เปรียบเหมือนพนักงานสงสนานฟังใส่จรรณสีทำให้เป็นก้อนติดกันทั้งหมด, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ^{๑๑๘}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุตติยฌาน ละวิตกและวิจารณ์ มีกายชุ่มชื้นเอิบอิมด้วยปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกมีน้ำพุเกิดขึ้น ย่อมทำให้ห้วงน้ำนั้นชุ่มชื้นเอิบอาบด้วยน้ำเย็น, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ไฉนแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๑๙}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุตติยฌาน ละปีติมีอุเบกขาและสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายอยู่เป็นสุข เปรียบเหมือนกอบัวชุ่มชื้นเอิบอาบซาบซึ่มด้วยน้ำเย็น, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ไฉนแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๒๐}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุดุจตุตถฌาน มีอุเบกขาให้สติบริบูรณ์ด้วยใจอันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว เปรียบเหมือนผู้นั่งคลุมศีรษะด้วยผ้าขาวที่ถูกต้องร่างกายทุกส่วน, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ไฉนแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๒๑}

^{๑๑๕} อ่างแล้ว, มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, เนติปริทัศน์ (บาลี-ไทย), หน้า ๑๐.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุจตุตถฌาน ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อญาณทัสนะ จึงรู้รูปกายมีอันเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมดา เหมือนผู้เห็นแก้วไพฑูรย์ที่มีด้ายสีร้อยอยู่ข้างใน ย่อมพิจารณาเห็นชัดเจน, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๒๒}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุจตุตถฌาน ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อเนรมิตกายอื่นอันเกิดแต่ใจ เปรียบเหมือนบุรุษจะฟังชักไล่ออกจากหญ้าปล้อง, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๒๓}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุจตุตถฌาน ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่ออิทธิวิธ เปรียบเหมือนช่างหม้อสามารถปั้นภาชนะใดก็ได้ตามความต้องการ, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๒๔}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุจตุตถฌาน ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อทิพยโสตธาตุ เปรียบเหมือนผู้เดินทางไกล ย่อมได้ยินเสียงต่างๆ เป็นต้น, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๒๕}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุจตุตถฌาน ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ ย่อมรู้สภาพแห่งจิตทั้งหมด เปรียบเหมือนผู้ส่องกระจก ย่อมเห็นใบหน้าของตนอย่างละเอียด, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๒๖}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุจตุตถฌาน ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เปรียบเหมือนผู้เดินออกจากบ้านของตนไปบ้านอื่น ย่อมระลึกรู้รายละเอียดอาการของตนเองทั้งหมด, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๒๗}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุจตุตถฌาน ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่อรู้จุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนผู้ยืนอยู่บนปราสาท ย่อมเห็นเหตุการณ์ทั้งหมดที่อยู่เบื้องล่าง

^{๑๒๒} อ่างแล้ว, มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, เนติปริภณ (บาลี-ไทย), หน้า ๙.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ปราสาท, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) ไฉนแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปัทมฐานหาระ^{๑๒๘}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้บรรลุตุลฉณาน ย่อมโนมน้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ ย่อมรู้ร้อยสังขัตติเจณและทำจิตให้หลุดพ้นจากกิเลสได้, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) ไฉนแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปัทมฐานหาระ^{๑๒๙}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมไม่มีภัย เหมือนพระราชากำจัดศัตรูได้แล้วย่อมไม่ประสพภัย, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปัทมฐาน (เหตุใกล้), และภุมิ ที่เป็นสาธารณะและสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ^{๑๓๐}

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าภิกษุผู้สันโดษ สามารถจะไปทิศใดก็ได้ไม่มีสัมภาระที่หนักเหมือนนกมีแต่ปีกจะบินไปทิศใดก็ได้, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปัทมฐาน (เหตุใกล้), และภุมิ ที่เป็นสาธารณะและสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ^{๑๓๑}

พระพุทธองค์ตรัสตามกาลว่ามีการได้อัตตาอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างเดียวนั้น เปรียบเหมือนว่าน้ำมันโค เมื่อกาลเป็นนมสด ก็ไม่เป็นนมข้น เนยใส หัวเนยใสหรือเนยข้น เป็นต้น, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) ไฉนแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปัทมฐานหาระ^{๑๓๒}

พระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้ไม่รู้จักพรหมจักแสดงหนทางเพื่อเป็นสหายของพรหมได้อย่างไร เหมือนผู้ไม่รู้จักนางชนบทกัลยาณี จักพบหานางได้จากที่ไหน, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) ไฉนแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปัทมฐานหาระ^{๑๓๓}

พระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้ไม่รู้จักพรหมจักแสดงหนทางเพื่อเป็นสหายของพรหมได้อย่างไร เหมือนผู้ไม่รู้จักปราสาทจักทำพะองขึ้นปราสาทได้อย่างไร, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด ฟังขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) ไฉนแห่งธรรมนั้น ฟังขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปัทมฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปัทมฐานหาระ^{๑๓๔}

^{๑๒๘} อ่างแล้ว, มูลนิธิภูมิพลโลกิข, เนติปริกรณ์ (บาลี-ไทย), หน้า ๙.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้ไม่รู้จักพรหมจักแสดงหนทางเพื่อเป็นสหายของพรหมได้อย่างไร เหมือนการเรียกให้ฝั่งโน้นมาอยู่ฝั่งนี้ย่อมเป็นไปไม่ได้, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ไດแห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๓๕}

ท้าวมหาพรหมกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพระองค์เป็นผู้มีจักษุติ ยืนอยู่บนยอดภูเขารหรือปราสาทจะมองเห็นประชุมชนผู้มีทุกข์ทั้งหลาย ขอพระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อโปรดชนเหล่านั้น, การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๓๖}

เรื่องปายาสีราชัญญสูตร ภาพรวมเป็นลักษณะถามตอบแบบวิภาษวาท เป็นลักษณะการตอบแบบแยกประเด็นแล้วยกอุปมาอุปมัย แสดงวิธีอธิบายเรื่องพิสูจน์โลกหน้าหลากหลายวิธีในทัศนะทางพระพุทธศาสนา จัดเป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระในเนตติปกรณ และแบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัฏฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ^{๑๓๗}

สังคาลสูตรเป็นลักษณะแสดงวิธีปฏิบัติตามหน้าที่ที่ดีต่อผู้ที่เกี่ยวข้องกันในสังคม จัดเป็นแบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัฏฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ^{๑๓๘}

วัตถุปมสูตรเป็นลักษณะแสดงอุปมาด้วยธรรมชาติของผ้าเปรียบเทียบกับเรื่องจิต จัดเป็นเมื่อมีปทัฏฐาน (เหตุใกล้) อย่างหนึ่งที่ยกขึ้นสู่เทศนา ย่อมแสวงหาปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ที่เหลือ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุหมุนเทศนาเข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ฝ่ายตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า อาวัฏฏหาระ^{๑๓๙}

อลคัทพมสูตรเป็นลักษณะแสดงอุปมาการใช้แพเปรียบเทียบกับการใช้ธรรมะ จัดเข้าในธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีลักษณะเหมือนกัน ธรรมเหล่านั้นทั้งปวง ย่อมเป็นอันถูกกล่าวทั้งหมด แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุนำเอาธรรมที่ไม่ได้กล่าวไว้มากล่าวนี้ ชื่อว่า ลักขณหาระ^{๑๔๐}

วัมมิกสูตรเป็นลักษณะยกตัวอย่างเหตุการณ์มาเปรียบเทียบการปฏิบัติธรรม การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๔๑}

^{๑๓๕} อ่างแล้ว, มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, เนตติปกรณ (บาลี-ไทย), หน้า ๙.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

มหาหัตถิปโทปมสูตรเป็นลักษณะเปรียบเทียบขนาดรอยเท้ากับความสำคัญของหลักธรรม เมื่อท่านกล่าวธรรมอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีลักษณะเหมือนกัน ธรรมเหล่านั้นทั้งปวงย่อมเป็นอันถูกกล่าวทั้งหมด แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุนำเอาธรรมที่ไม่ได้กล่าวไว้มากล่าวนี้ ชื่อว่า ลักษณะหาระ^{๑๔๒}

จุฬสังกตสูตรเป็นลักษณะอธิบายเหตุผลตามความเป็นจริงพร้อมยกตัวอย่างประกอบ รับรองเหตุผลให้เห็นชัดเจน แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัฏฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ^{๑๔๓}

อุปาลิวาหสูตรเป็นลักษณะอธิบายยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นเหตุผลอย่างเหมาะสม ตามจริง การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๔๔}

อังคิลิมาสสูตรเป็นลักษณะใช้คำพูดให้บุคคลคิดประกอบกับการใช้ฤทธิ์และอธิบายทางปฏิบัติที่เหมาะสมกว่า แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ^{๑๔๕}

เรื่องปัญหาของเทวดาเป็นลักษณะถามตามความสงสัยและทรงตอบคำถามด้วยให้วิธีปฏิบัติที่เหมาะสม จัดเป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระในเนตติปกรณ หรือบางครั้งถามด้วยการแสดงวิธีปฏิบัติที่ดีและทรงตอบคำถามด้วยวิธีปฏิบัติที่ดีกว่า จัดเป็นทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ไດแห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ^{๑๔๖}

สีสปาสูตรเป็นลักษณะใช้อุปกรณ์ตามธรรมชาติตั้งเป็นคำถามแล้วอธิบายเข้าหาธรรมะ เมื่อท่านกล่าวธรรมอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีลักษณะเหมือนกัน ธรรมเหล่านั้นทั้งปวงย่อมเป็นอันถูกกล่าวทั้งหมด แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุนำเอาธรรมที่ไม่ได้กล่าวไว้มากล่าวนี้ ชื่อว่า ลักษณะหาระ^{๑๔๗}

เรื่องปัญหามานพศิษย์พราหมณ์พาวรีเป็นลักษณะถามตอบตามที่ได้รับแนะนำและทรงตอบโยงเข้าหาธรรมและการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์เป็นต้น การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๔๘}

^{๑๔๒} อ่างแล้ว, มูลนิธิภูมิพลโลกิข, เนตติปกรณ (บาลี-ไทย), หน้า ๙.

^{๑๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

พุทธานุภาพที่ ๑ เป็นลักษณะแสดงเหตุจากการบำเพ็ญบารมีที่สั่งสมมาต่อเนื่องเป็นผลให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จัดเป็นแบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัฏฐฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ^{๑๔๙}

สรุปการวิเคราะห์อุปมาในพระสูตรต้นตปิฎก เป็นลักษณะเมื่อท่านกล่าวธรรมอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีลักษณะเหมือนกัน ธรรมเหล่านั้นทั้งปวง ย่อมเป็นอันถูกกล่าวทั้งหมด แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุนำเอาธรรมที่ไม่ได้กล่าวไว้มากล่าวนี้ ชื่อว่า ลักษณะหาระ, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัฏฐฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับกุศลธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐฐาน (เหตุใกล้) ไต่แห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐฐานหาระ, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐฐาน (เหตุใกล้) ไต่แห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐฐานหาระ, จัดเป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจยหาระ เป็นต้น

๔.๒.๓ วิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระอภิธรรมปิฎก

กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง ในจิตดวงที่ ๑ บทภาษณียเป็นลักษณะตั้งเป็นคำถามขึ้นมา แล้วอธิบายตอบคำถามอย่างละเอียด ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมยังธรรมใดให้เกิด โดยความเป็นปัจจัย โดยสืบต่อกันมา แบบแห่งการอธิบายที่ชักเอาเหตุแห่งผลแห่งธรรมเหล่านั้นมาขยายความนี้ ชื่อว่า ปริกขารหาระ^{๑๕๐}

บุคคลกล่าวนิคหะ ที่ ๑ เป็นลักษณะการตั้งคำถามเฉพาะเรื่องแล้วชักถามต่อเนื่องอ้างอิงสถานะความจริง และถามย้อนกลับในเรื่องเดียวกัน ตัวอย่างวิธีการถามตอบ เช่น อนุโลมปัญจกะ ถามความเห็นเรื่องบุคคลว่าเป็นอตฺตา ถามต่อเนื่องโดยยกสถานะปรมาตฺตาในเชิงนามธรรมมาอ้างอิงถึงว่ามีอตฺตาหรือไม่ เป็นลักษณะการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจยหาระ^{๑๕๑}

ปฏิกัมมจตุกกะเป็นลักษณะถามย้อนกลับเรื่องไม่เห็นบุคคลว่าเป็นอตฺตา ถามต่อเนื่องโดยยกสถานะปรมาตฺตาในเชิงรูปธรรมมาอ้างอิงถึงว่าไม่มีบุคคลอยู่เลยหรือ จัดเป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจยหาระ^{๑๕๒}

^{๑๔๙} อ่างแล้ว, มุลนธิภูมิพโลภิกขุ, เนติติปริกขณ์ (บาลี-ไทย), หน้า ๑๐.

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๑๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อัญญาณกถาเป็นลักษณะตั้งคำถามเรื่องความไม่รู้ของพระอรหันต์ ถามต่อเนื่องจนยอมรับว่ารู้การละกิเลสและละได้ จึงไม่ควรบอกว่าไม่รู้ ถามย้อนกลับว่าความไม่รู้มีอยู่หรือ ถามต่อเนื่องจนยอมรับว่าเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับการละกิเลสก็มิไม่รู้อยู่บ้าง การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๕๓}

สังวรกถาเป็นลักษณะถามความสำรวมและไม่สำรวมของเทวดามีหรือไม่ เป็นคำถามอ้างเหตุขึ้นมาแล้วสรุปเป็นผลตามหลักตรรกะจึงทำให้ผู้ตอบต้องยอมรับ เช่น เทวดามีศีลเพื่อสำรวมจากความไม่สำรวม แล้วสรุปลงแสดงว่าเทวดามีความไม่สำรวมอยู่ เป็นต้น การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๕๔}

อากาศกถาเป็นลักษณะ ถามสภาวะอสังขตธรรมของอากาศและนิพพาน ตั้งคำถามต่อเนื่องว่าเป็นสภาวะที่ด้านทานทั้งสองอย่างหรือไม่ ตอบว่ามีนิพพานอย่างเดียวเป็นที่ด้านทาน เป็นการอ้างมุมมองที่เป็นสาระสำคัญของพระนิพพานมาหักล้าง เป็นลักษณะการสื่อภาษาที่เข้าใจยากประการหนึ่ง การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๕๕}

ทานกถาเป็นลักษณะตั้งคำถามเปรียบเทียบทานกับเทยธรรม ยกการให้ทานของฆราวาสจึงสรุปว่าเป็นเหมือนกัน ถามย้อนกลับการถามปัจจัยสี่แก่พระภิกษุจึงสรุปว่าทานไม่ใช่เทยธรรม การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๕๖}

ฉดติกถาเป็นลักษณะตั้งคำถามว่าพุทธร่องค์ตรัสศต 5 เท่านั้นไม่ควรมี 6 ย่อมถามเรื่องอสุรกายมีอยู่จึงควรมีศต 6 เป็นการอ้างข้อมูลขึ้นมาคัดค้านให้ยอมรับ การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๕๗}

สมาธิกถาถามความสืบทอดแห่งจิตว่าเป็นสมาธิ ถามต่อเนื่องว่าความสืบทอดแห่งจิตในอดีตกับอนาคตไม่เป็นสมาธิ จึงสรุปว่าแม้ในปัจจุบันก็ไม่เป็นสมาธิ ย่อมถามว่าจิตขณะหนึ่งเป็นสมาธิขณะที่เห็นรูปก็เป็นสมาธิหรือ จึงสรุปว่าไม่เป็นสมาธิ เป็นการถามตอบยกเหตุผลมาอ้างโดยใช้หลักตรรกะ การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๕๘}

^{๑๕๓}อ้างแล้ว, มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, เนตติปกรณ (บาลี-ไทย), หน้า ๘.

^{๑๕๔}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๕๕}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๕๖}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๕๗}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๕๘}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

มนุสสโลกกถา ตั้งคำถามเรื่องพระพุทธเจ้าเคยประทับในโลกมนุษย์แต่ไม่ทรงแปดเปื้อนด้วยโลกธรรม ก็ไม่ควรกล่าวว่าทรงได้ดำรงอยู่ในโลกมนุษย์ เป็นการอ้างเหตุผลและสรุปตามหลักตรรกะ การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาทะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๕๙}

ญาณกถา เรื่องญาณไม่มีแก่ปุถุชน แต่ปุถุชนทำมานสมาธิได้จึงควรบอกว่ามีญาณ ย้อนถามว่าปุถุชนรู้ริยสัจหรือไม่ ถ้าไม่รู้ก็ไม่ควรกล่าวว่ามีญาณ เป็นการอ้างข้อมูลมาสนับสนุนการให้เหตุผล การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาทะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ^{๑๖๐}

สรุปวิเคราะห์อุปมาในพระอภิธรรมปิฎกเป็นลักษณะตั้งเป็นคำถามขึ้นมา แล้วอธิบายตอบคำถามอย่างละเอียด ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมยังธรรมใดให้เกิด โดยความเป็นปัจจัย โดยสืบต่อกันมา แบบแห่งการอธิบายที่ชักเอาเหตุแห่งผลแห่งธรรมเหล่านั้นมาขยายความนี้ ชื่อว่า ปริกขารหาละในเนตติปกรณ์, เป็นลักษณะการตั้งคำถามเฉพาะเรื่องแล้วชักถามต่อเนื่องอ้างอิงสภาวะความจริงและถามย้อนกลับในเรื่องเดียวกัน ตัวอย่างวิธีการถามตอบ เช่น อนุโลมปัญจกะ ถามความเห็นเรื่องบุคคลว่าเป็นอัตตา ถามต่อเนื่องโดยยกสภาวะปรมาณะในเชิงนามธรรมมาอ้างอิงว่ามีอัตตาหรือไม่ เป็นลักษณะการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาทะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระในเนตติปกรณ์, เป็นลักษณะถามความส่ำรวมและไม่ส่ำรวมของเทวดามีหรือไม่ เป็นคำถามอ้างเหตุขึ้นมาแล้วสรุปเป็นผลตามหลักตรรกะจึงทำให้ผู้ตอบต้องยอมรับ เช่น เทวดามีศีลเพื่อส่ำรวมจากความไม่ส่ำรวม แล้วสรุปลงแสดงว่าเทวดามีความไม่ส่ำรวมอยู่ เป็นต้น การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาทะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระในเนตติปกรณ์ เป็นต้น

๔.๒.๔ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

ผู้วิจัยได้ดำเนินการตรวจสอบอุปมานิทัศน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาด้วยทฤษฎีและหลักการสากลที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน พร้อมทั้งได้ดำเนินการสัมภาษณ์ความคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิ ดังประเด็นต่อไปนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๑ ให้ความเห็นว่า คำว่า อุปมานิทัศน์ หมายถึง ภาษา อุปมาอุปไมย เป็นความแตกฉานในภาษา ให้ความเห็นว่าความแตกฉานเกิดจาก ๒ อย่าง คือ ๑) พรสวรรค์ เป็นคนที่เก่งมาตั้งแต่เกิด ในชาดกกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ที่มีความรู้ในภาษา มีความแตกฉานและความรู้ในด้านต่าง ๆ มาในอดีตชาติ เป็นความชำนาญที่สะสมมาหลายชาติ เมื่อทรงตรัสรู้ ทรงมีความแตกฉานในคำในความหมาย ในอักษร ในลักษณะการใช้อย่างไม่ติดขัด ทรงมีความรู้ในหลายภาษาอันเป็นประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นต้น ๒) พรแสวง คนที่ต้องฝึกฝนเรียนรู้เพื่อให้มีความชำนาญ แต่ก็มีขีดจำกัดอาจจะไม่เท่ากับผู้ที่พรสวรรค์

^{๑๕๙}อ้างแล้ว, มุลนธิภูมิพโลกิขุ, เนตติปกรณ์ (บาลี-ไทย), หน้า ๘.

^{๑๖๐}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๒ ให้ความเห็นว่า การใช้ภาษาให้สื่อกันได้เข้าใจ ทางพระพุทธศาสนา บอกว่าอย่าลืมภาษาท้องถิ่นของเขา เขาใช้ภาษาท้องถิ่นอย่างไรให้เผยแพร่ด้วยภาษาท้องถิ่นในที่นั้น การเผยแพร่การเทศน์ปัญหาใหญ่ของพระคือภาษาไม่พอใช้ เช่น ไม่รู้ภาษาอังกฤษ เป็นต้น แต่ภาษาอย่างหนึ่งคือภาษาใจอย่างหลวงพ่อบาไปเผยแพร่ที่ประเทศอังกฤษ เป็นต้น เป็นอีกกรณีที่น่าสนใจซึ่งยากที่จะอธิบายได้ ปัจจุบันควรนำนวัตกรรมใหม่ๆ มาประยุกต์ในการอธิบายธรรมะให้มากขึ้น

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๓ ให้ความเห็นว่า ปมาอุปัฏฐายในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็น ขุมคลังแห่งสติปัญญา ทำให้เห็นไหวพริบปฏิภาณความเป็นอัจฉริยะของผู้ปฎิภาณและวิเศษชนา เป็นแนวทางของนักเทศน์ นักประสานงาน นักการทูตต้องมีชั้นเชิง พุทธดีประเทศได้ประโยชน์ พุทธไม่ดีประเทศเสียประโยชน์

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๔ ให้ความเห็นว่า ในพระไตรปิฎกทั้งหมดเป็นการใช้ภาษาอธิบายเป็นหลัก ใช้ภาษาบันทึกข้อมูลเป็นคัมภีร์สือทอดมาจนถึงปัจจุบัน แต่ละยุคสมัยก็มีสำนวนที่แตกต่างกัน ทำให้เห็นข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ได้ด้วย

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๕ ให้ความเห็นว่า การเรียนรู้ภาษามีความสำคัญในการดำเนินชีวิตและการศึกษาความรู้ในพระพุทธศาสนา การรู้ภาษาบาลีและภาษาไทยเป็นหลักในการศึกษาคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๖ ให้ความเห็นว่า อุปมาอุปไมยจัดเข้าในปฏิสัมภิทามี ๔ อย่าง ที่เป็นคนแตกต่างกันเป็นเครื่องมือมีอยู่ ๓ อย่าง คือ อัตถปฏิสัมภิทา อัมมปฏิสัมภิทาและนิรุตติปฏิสัมภิทา แล้วใช้ทั้ง ๓ อย่างคล่องแคล่วเป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทา พระพุทธเจ้าได้เรียนรู้ศิลปะ ๑๘ อย่าง มีความรู้เรื่องภาษาด้วย ตัวอย่างในเรื่องเวรัญชพราหมณ์ ที่มาด่าว่าพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงให้ความหมายกลับกัน เป็นต้น

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๗ ให้ความเห็นว่า อุปมาอุปไมยส่วนมากมีในพระสูตร ในพระวินัยและอภิธรรมมีน้อย ในพระสูตรพูดถึงความสำคัญของภาษา มีรู้ภาษาท้องถิ่น เป็นต้น มีพูดถึงความสำคัญของการถามปัญหา ลักษณะของการตอบปัญหาและวิธีการตั้งปัญหา พระพุทธเจ้าตรัสว่าต้องตั้งปัญหาให้ถูก นำมาสู่การใช้ภาษาให้ถูกใช้ภาษาให้เป็น หรือถามไม่ถูกประเด็น ภาษาบาลีว่า น กลโล ปรโยหะ แปลว่า ตั้งปัญหายังไม่ถูก ทำให้ผู้ตอบตอบคำถามไม่ได้หรือตอบไปก็ผิด รวมไปถึงคำถามที่ควรถามและไม่ควรถามมีอภัพยาทตปัญหา เป็นต้น การตั้งปัญหาไม่ถูก แม้แต่ในปรัชญาตะวันตกก็ให้ความสำคัญ เหล่านี้จะอยู่ในกรอบของนิรุตติปฏิสัมภิทา โดยผู้ที่ตั้งปัญหาได้ถูกต้องจะต้องมีความรู้จริงหรือรู้ถูกต้องในระดับหนึ่งจึงจะตั้งปัญหาได้ถูก

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๘ ให้ความเห็นว่า อุปมาอุปไมยจัดเข้าในนิรุตติปฏิสัมภิทาเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของพระอรหันต์ แยกศัพท์เป็น นิ + อุตติ นิจฺจนฺเต นิรวเสสโต, อุตติ แปลว่า การกล่าว นิจฺจนฺเต แปลว่า จนตัดสินได้ว่าเป็นอย่างไร นิรวเสสโต แปลว่า ไม่มีส่วนเหลือ คือ กล่าวได้ชัดเจนทั้งหมด ซึ่งผู้ที่กล่าวได้อย่างนี้ต้องเป็นผู้ที่รู้สภาวะธรรม มีภาษาที่ผ่านจากการปฏิบัติ เป็นผู้ปฏิบัติจนเป็นพระอรหันต์แล้วนำมาอธิบายให้ฟังตามประสบการณ์ที่ได้ปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นภาษาทั้งปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ เป็นผู้พูดถูกกาล ถูกจริตและถูกสภาวะธรรม ไม่ใช่ภาษาสามัญทั่วไป เป็นภาษาที่เปลี่ยนคนให้เป็นพระอริยเจ้าเรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิทา

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๙ ให้ความเห็นว่า อุปมาอุปไมยเป็นความแตกฉานในการใช้ภาษา ถ้าภิกษุมีความเข้าใจในภาษาหลักอย่างภาษาบาลีก็จะเป็นประโยชน์ในการเผยแผ่การเทศน์หลักธรรมทำให้ผู้ฟังได้ประโยชน์สูงสุดและเข้าถึงตัวธรรมะได้ชัดเจน

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๑๐ ให้ความเห็นว่า อุปมาอุปไมยจัดเป็นนิรุตติปฏิสัมพันธ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือความแตกฉานในการอธิบายศัพท์ ความแตกฉานในการบัญญัติศัพท์ (การระบุพยัญชนะ) และการอ่านออกเสียงหรือพูดเป็นภาษาต่าง ๆ (นิรุตติ) ได้ มุ่งถึงความแตกฉานในการใช้ภาษาเรียกชื่อสิ่งต่าง ๆ ทางไวยากรณ์ ตามหลักภาษาศาสตร์ เช่น สามารถวิเคราะห์ศัพท์ อธิบายศัพท์ บาลีในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นพุทธพจน์ เป็นภาษาหลักของพระพุทธเจ้าได้ สามารถสื่อสาร พูดภาษามคธหรือภาษาบาลีได้ รวมทั้ง มีความรู้เรื่องการใช้ศัพท์และภาษาท้องถิ่นอื่นหรือประเทศอื่นได้หลายภาษา (ในสมัยพุทธกาลคือฉลาคในภาษามคธ และภาษาท้องถิ่นอื่น แคว้นอื่น ประเทศอื่น) ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่ามีการยกย่องพระเถระ พระเถรีหลายรูปว่ามีความแตกฉานในปฏิสัมพันธ์ 4 คือ อรรถปฏิสัมพันธ์ อัมมปฏิสัมพันธ์ นิรุตติปฏิสัมพันธ์ และปฏิภาณปฏิสัมพันธ์

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๑๑ ให้ความเห็นว่า เป็นการใช้ภาษาจากความรู้ที่แตกฉานหรือรู้แจ้งแล้วมาอธิบายธรรมะให้เข้าใจง่าย รู้จริงตามธรรมะแล้วใช้ภาษาเป็นอุปกรณ์ในการอธิบายหลักธรรม

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๑๒ ให้ความเห็นว่า อุปมาอุปไมยจัดเป็นนิรุตติปฏิสัมพันธ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ที่เป็นผลงานของพระสาวกหรือพระเถระในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรคและคัมภีร์มหานิทเทส จุฬนิทเทสแล้ว เป็นความแตกฉานในภาษาศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นความเชี่ยวชาญสมกับเป็นธรรมเสนาบดี อธิบายพุทธพจน์ศัพท์เดียวให้เห็นหลายความหมายเป็นร้อยนัย พันนัย แสดงถึงการเคารพพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างยิ่ง โดยนำพุทธพจน์มาสนับสนุนการอธิบาย การยกตัวอย่างประกอบการอธิบาย และการอุปมาอุปไมยอย่างเหมาะสม ซึ่งหากได้ศึกษาคัมภีร์เหล่านี้และพระสูตรที่พระสาวกแสดง เช่น สัมมาทิฏฐิสูตร ก็จะเห็นความลุ่มลึกและความละเอียดลึกซึ้งที่เต็มไปด้วยสารัตถธรรมมากมาย

ผู้ทรงคุณวุฒิท่านที่ ๑๓ ให้ความเห็นว่า เป็นภาษาที่อธิบายในแต่ละยุค ศัพท์ธรรมะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะมีคำอธิบายเฉพาะอยู่แล้ว ในแต่ละยุคจะอธิบายเป็นภาษาชาวบ้านเพื่อให้เข้าใจได้ชัดเจนในแต่ละสมัยอีกส่วนหนึ่ง

สรุปข้อมูลการสัมภาษณ์อุปมาอุปไมยในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะมีปรากฏอยู่ในทุกคัมภีร์ โดยเป็นการใช้ภาษาอธิบายสื่อสารตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดการแสดงธรรมหรือการสนทนาในแต่ละประเด็น หรืออาจกล่าวได้ว่าอุปมาอุปไมยมีอยู่ในทุกคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๔.๓ การพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิตในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

รูปแบบการใช้อุปมานิตในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน ซึ่งตรงกันกับวิพากษ์วิธีในเนติปริกกรม์มีปรากฏในวิจยหารวิภังค์^{๑๖๑} เป็นการพิจารณาคำถาม และการพิจารณา

^{๑๖๑} อ่างแล้ว, มุลนินิฎมิพโลกิขุ, เนติปริกกรม์ (บาลี-ไทย), หน้า ๓๓-๓๔.

คำตอบ เป็นต้น ชื่อว่า วิจัยหระ เป็นการพิจารณา บท, คำถาม, คำตอบ, คำหน้ากับคำหลัง, อัสสาหะ, อาทีนวะ, นิสสรณะ, ผลแห่งเทศนา, อุบาย, อาณัตติ, อนุคฺติ (การกล่าวโดยสมควร) และ พระสูตร ๙ ประการ มี สุตตะ เคยยะ เป็นต้นทั้งปวง

คัมภีร์เนติปกรณ์มีหระ ๑๖, นัย ๕, มุลบท ๑๘ ซึ่งช่วยให้เข้าใจปริยัติศาสนานี้ พระมหากัจจายนเถระได้แสดงไว้, หระทั้งหลายช่วยในการพิจารณาศัพท์ของสูตร, นัย ๓ อย่าง คือนันทิยาวิภูญฺญํ ติปุกขลนํ สหวิกกีฬิตนํ ช่วยในการพิจารณาอรรถของสูตร, หระ และ นัย ทั้ง ๒ อย่างนั้น สามารถนำไปใช้ในสูตรทั้งปวงได้, คัมภีร์เนติปกรณ์ที่เป็นสังวรรณนาสูตรนี้ ย่อมขยายความตามสมควรแก่สูตรที่ควรขยาย ในการศึกษาหระและนัยเป็นเครื่องช่วยให้เข้าใจอรรถแห่งนวกส์ตฤตฺศาสน์^{๑๖๒}

การมีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรม มีความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรมและมีความรู้ในเรื่องของภาษา นำมาประกอบกันเพื่อใช้ชี้แจงอธิบายให้เข้าใจชัดเจน ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมภิทา ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมภิทา ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมภิทาความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมภิทา รวมกับธรรมปฏิสัมภิทาและอรรถปฏิสัมภิทาเป็นปฏิสัมภิทา ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมัตถ์ทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิภาณปฏิสัมภิทา เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น

๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่องอุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธีรูปแบบการใช้เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมภิทา ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมภิทา ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมภิทาความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมภิทา รวมกับธรรมปฏิสัมภิทาและอรรถปฏิสัมภิทาเป็นปฏิสัมภิทา ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมัตถ์ทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิภาณปฏิสัมภิทา เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น

^{๑๖๒} อ่างแล้ว, มุลนิธิภูมิพลภิกขุ, เนติปกรณ์ (บาลี-ไทย), หน้า ๑-๒.

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “อุปมานิต์ศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี” มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดทำฐานข้อมูลอุปมานิต์ศน์ในพระไตรปิฎก เพื่อจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิต์ศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี และเพื่อพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิต์ศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี ข้อมูลที่ศึกษา คือ อุปมาอุปไมยในคัมภีร์วิพระไตรปิฎก ประชากรที่ใช้ในการวิจัยคือ พระภิกษุ นักวิชาการทางพระพุทธศาสนา รวมผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด จำนวน ๑๓ รูป/คน ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-Informant) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ สัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ฐานข้อมูลอุปมานิต์ศน์ในพระไตรปิฎก

ฐานข้อมูลอุปมานิต์ศน์ในพระวินัยปิฎกซึ่งว่าด้วยหมวดสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๑๘ แห่ง ตัวอย่างในเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงสนทนากับ เวยฺยชพรหมณ์ ทรงอุปมาด้วยลูกไก่ว่า “ดูกรพรหมณ์ เปรียบเหมือนฟองไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ฟองไก่ เหล่านั้น อันแม่ไก่ฟังกดีแล้ว อบดีแล้ว ฟักดีแล้ว บรรดาลูกไก่เหล่านั้น ลูกไก่ตัวใด ทำลาย กะเปาะฟอง ด้วยปลายเล็บเท้า หรือด้วยจะงอยปาก ออกมาได้โดยสวัสดิ์ก่อนกว่าเขา ลูกไก่ตัวนั้นควรเรียกว่าอะไร จะเรียกว่าฟิหรือน้อง”^๑ พรหมณ์ตอบว่าควรเรียกว่าฟิ เพราะมันแก่กว่าเขา จึงทรงตรัสว่า “เราก็เหมือนอย่างนั้นแล พรหมณ์ เมื่อประชาชนผู้ตกอยู่ในอวิชชา เกิดในฟอง อันกะเปาะฟองหุ้มห่อไว้ ผู้เดียวเท่านั้นในโลก ได้ทำลายกะเปาะฟอง คือ อวิชชา แล้วได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม เรานั้นเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุดของโลก เพราะความเพียรของเราที่ปรารภแล้วแล”

พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าทรงเจริญจุดตกตาม ได้ทรงโน้มจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรงระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก ความชำแรกออกครั้งที่หนึ่งของพระพุทธองค์นี้ ได้เป็นเหมือนการทำลายออกจากกะเปาะฟองแห่งลูกไก่ฉะนั้น ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณเครื่องรู้จุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย ความชำแรกออกครั้งที่สองของพระพุทธองค์นี้ ได้เป็นเหมือนการทำลายออกจากกะเปาะฟองแห่งลูกไก่ ฉะนั้น ทรงบรรลุอาสวกขยญาณ ได้รู้ชัดตามเป็นจริงว่านี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความชำแรกออกครั้งที่สามของพระพุทธองค์นี้ ได้เป็นเหมือนการทำลายออกจากกะเปาะฟองแห่งลูกไก่ ฉะนั้น^๒

^๑วิ.ม. (ไทย) ๑/๓/๔.

^๒วิ.ม. (ไทย) ๑/๓/๔-๖.

ฐานข้อมูลอุปมานิทัศน์ในพระสุตตันตปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักธรรมและเทศนาที่ทรงแสดงแก่บุคคลหลากหลายลักษณะ กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๖๖ แห่ง ตัวอย่างในพรหมชาลสูตร ทรงตรัสถึงสมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดถูกทักขิณ ๖๒ อย่างเหล่านี้แหละเป็นดุจข่ายปกคลุมไว้ อยู่ในข่ายนี้เอง เมื่อผุดก็ผุดอยู่ในข่ายนี้ติดอยู่ในข่ายนี้ถูกข่ายปกคลุมไว้ เมื่อผุดก็ผุดอยู่ในข่ายนี้ เปรียบเหมือนชาวประมงหรือลูกมือชาวประมงผู้ฉลาด ใช้แหตักทอดลงยังหนองน้ำอันเล็ก เขาคิดอย่างนี้ว่า บรรดาสัตว์ตัวใหญ่ๆ ในหนองนี้ทั้งหมด ถูกแหครอบไว้ อยู่ในแห เมื่อผุดก็ผุดอยู่ในแห ติดอยู่ในแห ถูกแหครอบไว้ เมื่อผุดก็ผุดอยู่ในแห^๓

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคต มีต้นหาอันจะนำไปสู่ภพชาติแล้วยังดำรงอยู่ เทวดา และมนุษย์ทั้งหลายจักเห็นตถาคตชั่วเวลาที่กายของตถาคตยังดำรงอยู่ เมื่อกายแตกสิ้นชีพแล้วเทวดา และมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคต เปรียบเหมือนพวงมะม่วง เมื่อขาดจากขั้วแล้วผลใดผลหนึ่งติดขั้วอยู่ ย่อมติดขั้วไป^๔

ฐานข้อมูลอุปมานิทัศน์ในพระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักปรมัตถธรรม กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๑๓ แห่ง ตัวอย่างในอัญญาณกถา สกวาที่ถามว่า ความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่ หรือ, ปราชาติตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า อวิชชา โขมะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐานคืออวิชชา สัญโญชนคืออวิชชา นิ वर्ณคืออวิชชา ของพระอรหันต์มีอยู่ หรือ, ปราชาติตอบว่า ไม่เพียงกล่าวอย่างนั้น, สกวาที่ถามว่า อวิชชา โขมะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐานคืออวิชชา สัญโญชนคืออวิชชา นิ वर्ณคืออวิชชา ไม่มีแก่พระอรหันต์หรือ, ปราชาติตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่อธิบายว่า หากว่า อวิชชา โขมะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐานคืออวิชชา สัญโญชนคืออวิชชา นิ वर्ณคืออวิชชา ไม่มีแก่พระอรหันต์ ก็ต้องไม่กล่าวว่า ความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่^๕

ปราชาติถามว่า ไม่เพียงกล่าวว่า ความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่ หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ปราชาติถามว่า พระอรหันต์อาจไม่รู้นามและโคตรของสตรีและบุรุษทั้งหลาย อาจไม่รู้ทางและมีใช่ทาง อาจไม่รู้ชื่อของหญ้า ไม้ ต้นไม้เจ้าป่าทั้งหลายก็ได้ มิใช่หรือ, สกวาที่ตอบว่า ถูกแล้ว, ปราชาติถามว่า หากว่า พระอรหันต์อาจไม่รู้นามและโคตรของสตรีและบุรุษทั้งหลาย อาจไม่รู้ทางและมีใช่ทาง อาจไม่รู้ชื่อของหญ้า ไม้และไม้เจ้าป่าก็ได้ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงต้องกล่าวว่า ความไม่รู้ของพระอรหันต์ มีอยู่, สกวาที่กล่าวว่า เพราะพระอรหันต์อาจไม่รู้นามและโคตรของสตรีและบุรุษทั้งหลาย อาจไม่รู้ทางและมีใช่ทาง อาจไม่รู้จักชื่อของหญ้า ไม้และไม้เจ้าป่าก็ได้ ฉะนั้น ความไม่รู้ของพระอรหันต์ จึงมีอยู่ หรือ, ปราชาติตอบว่า ถูกแล้ว, สกวาที่ถามว่า พระอรหันต์ อาจไม่รู้โสดาปัตติผล หรือสกทาคามีผล หรืออนาคามีผลก็ได้หรือ, ปราชาติตอบว่า ไม่เพียงกล่าวอย่างนั้น^๖

^๓ที.สี. (ไทย) ๙/๙๐/๔๓-๔๔.

^๔ที.สี. (ไทย) ๙/๙๐/๔๔.

^๕อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๙๐-๔๙๑/๒๓๔.

^๖อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๒๑/๒๔๔.

๕.๑.๒ ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระวินัยปิฎก เป็นลักษณะคำถามตามภาษาโลกหรือภาษาสมมติ ตรงตามภาษาปรมาตม และแบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุหมุนเทศนาเข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ฝ่ายตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า อาวัฏฏหาระ, เป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ, เป็นลักษณะพระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่ง ด้วยพระบัญญัติทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุอธิบายอาการนั้น ชื่อว่า ปัญญาติหาระ, เป็นแบบการอธิบายธรรมทั้งหลาย คือ อัสสาหะ (ความยินดี), อาทีนวะ (โทษ), นิสสรณะ (การออกจากวัฏฏะและพ้นออกไป), ผล, อุบาย และ อาณัติ (การแนะนำตักเตือน) ของพระพุทธรเจ้า เพื่อประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า เทสนาหาระ, เป็นธรรมทั้งหลายเหล่าใดเป็นมูลแห่งธรรมใด และธรรมเหล่าใดที่พระพุทธรเจ้าทรงประกาศไว้ว่ามีอรรถเป็นอย่างเดียวกัน แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุจากธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ซึ่งท่านยกขึ้นโดยความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) และโดยความเป็นไวยาจันท์ นี้ชื่อว่า สมารูปนหาระ, พระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ไต่แห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ เป็นต้น

ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระสุตตันตปิฎก เป็นลักษณะเมื่อท่านกล่าวธรรมอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีลักษณะเหมือนกัน ธรรมเหล่านั้นทั้งปวง ย่อมเป็นอันถูกกล่าวทั้งหมด แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุนำเอาธรรมที่ไม่ได้กล่าวไว้มากล่าวนี้ ชื่อว่า ลักขณหาระ, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัฏฐาน (เหตุใกล้), และภุมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับคุณธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนหาระ, พระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ไต่แห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ, พระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ไต่แห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอดธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ, จัดเป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ เป็นต้น

ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระอภิธรรมปิฎกเป็นลักษณะตั้งเป็นคำถามขึ้นมา แล้วอธิบายตอบคำถามอย่างละเอียด ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมยังธรรมใดให้เกิด โดยความเป็นปัจจัยโดยสืบต่อกันมา แบบแห่งการอธิบายที่ชักเอาเหตุแห่งผลแห่งธรรมเหล่านั้นมาขยายความนี้ ชื่อว่า ปริกขารหาระ, เป็นลักษณะการตั้งคำถามเฉพาะเรื่องแล้วชักถามต่อเนื่องอ้างอิงสภาวความจริง และถามย้อนกลับในเรื่องเดียวกัน ตัวอย่างวิธีการถามตอบ เช่น อนุโลมปัญจกะ ถามความเห็นเรื่องบุคคลว่าเป็นอดีตา ถามต่อเนื่องโดยยกสภาวะปรมาตมะในเชิงนามธรรมมาอ้างอิงว่ามีอดีตาหรือไม่ เป็นลักษณะการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ, เป็นลักษณะถามความสำรวม

และไม่สำรวมของเทวดามีหรือไม่ เป็นคำถามอ้างเหตุขึ้นมาแล้วสรุปเป็นผลตามหลักตรรกะจึงทำให้ผู้ตอบต้องยอมรับ เช่น เทวดามีศีลเพื่อสำรวมจากความไม่สำรวม แล้วสรุปลงแสดงว่าเทวดามีความไม่สำรวมอยู่ เป็นต้น การพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาทะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ เป็นต้น

๕.๑.๓ การพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

การพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมพันธ์ ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมพันธ์ ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมพันธ์ ความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมพันธ์ รวมกับธรรมปฏิสัมพันธ์และอรรถปฏิสัมพันธ์เป็นปฏิสัมพันธ์ ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมาตมทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิญาณปฏิสัมพันธ์ เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์ อุปมานิทศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี ผู้วิจัยสามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ฐานข้อมูลอุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎก พบว่า เมื่อย่อใจความลงจะสอดคล้องกับไตรสิกขา ผู้วิจัยจึงแบ่งเนื้อหาอุปมาอุปไมยในคัมภีร์เป็นพระวินัย พระสูตรและพระอภิธรรม โดยหลักการอธิบายเนื้อหาในพระไตรปิฎก รูปแบบเป็นการยกหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักหัวข้อธรรมตั้งต้นแล้วอธิบายขยายความหมายของหลักธรรมหรืออรรถให้เข้าใจเป็นต้น ด้วยการใช้ความรู้เรื่องภาษาสื่อสารเป็นสื่อกลางให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายที่ผู้แต่งต้องการอธิบายความ ประกอบกับการใช้ปฏิญาณสื่อสารเป็นเหตุผลเชิงตรรกะ ใช้ความรู้ในบริบทสังคมที่เข้าใจเป็นพื้นฐานตามสภาวะธรรมชาติมาประกอบการยกอุปมาอุปไมยในระดับต่างๆ ที่ละเอียดลึกซึ้ง เป็นการเรียบเรียงให้ผู้อ่านเข้าใจตั้งแต่ระดับง่ายไปหาระดับที่ยากขึ้นตามลำดับด้วยหลักไตรสิกขา สอดคล้องกับงานวิจัยของ **ภาคภูมิ ศรีถาวร**^๗ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์มรรค : มิติไตรสิกขา” พบว่า ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ความรู้แตกฉาน มี ๔ ประการ คือ ๑) อรรถปฏิสัมพันธ์ญาณ (อรรถปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในอรรถ ๒) ธรรมปฏิสัมพันธ์ญาณ (ธรรมปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในธรรม ๓) นิรุตติปฏิสัมพันธ์ญาณ (นิรุตติปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในนิรุตติ ๔) ปฏิญาณปฏิสัมพันธ์ญาณ (ปฏิญาณปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในปฏิญาณ

ด้านการปฏิบัติก็มีมาตรฐานถือกันว่า คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรคเป็นคัมภีร์คู่มือผู้ปฏิบัติที่มีมาตรฐานเล่มแรก และเป็นต้นแบบของคัมภีร์ทางด้านนี้ในสมัยต่อมา เช่น คัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุปติสสเถระ

^๗ภาคภูมิ ศรีถาวร, “การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์มรรค : มิติไตรสิกขา”, บทคัดย่อ.

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสเถระ เพราะทั้งคัมภีร์วิมุตติมรรค และวิสุทธิมรรค ต่างใช้วิธีดำเนินการแบบเดียวกับปฏิสัมพันธ์มรรค คือ ยกพระพุทธภาษิต เถรภาษิต หรือธรรมภาษิตที่เกี่ยวข้องไตรสิกขา และหลักปฏิบัติที่มีพื้นฐานมาตั้งเป็นบทอุเทศแล้วอธิบายขยายความตามความเห็นของตนโดยมีพระพุทธภาษิต เถรภาษิต หรือธรรมภาษิตอื่น ๆ รับรองความถูกต้อง ในวิมุตติมรรค ท่านผู้รจนาอธิบายไว้อย่างกะทัดรัด แต่ในวิสุทธิมรรคท่านผู้รจนาอธิบายไว้อย่างวิจิตรพิสดาร ในวิมุตติมรรค ผู้รจนาได้ยกหลักธรรมจำนวนมากจากปฏิสัมพันธ์มรรคมาตั้งแล้วอธิบายขยายความบ้าง ยกมาสนับสนุนคำอธิบายของตนบ้าง แต่ไม่ได้อ้างอิงไว้อย่างตรง ซึ่งต่างกับท่านผู้รจนาวินัยมรรคที่กล่าวอ้างไว้ทุกตอน

๕.๒.๒. ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี พบว่า การใช้อุปมาอุปไมยอธิบายหลักธรรมในคัมภีร์พระไตรปิฎก รูปแบบการนำไปใช้เริ่มด้วยการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจให้ผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมพันธ์ ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมพันธ์ ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมพันธ์ความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรนัยปฏิสัมพันธ์ รวมทั้งธรรมปฏิสัมพันธ์และอรรถปฏิสัมพันธ์เป็นปฏิสัมพันธ์ ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมาตมทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์ เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ **ประพันธ์ ศุภษร**^๕ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า องค์ความรู้ใหม่อีกหลายอย่าง คือ ๑) ความสัมพันธ์ ความสอดคล้องในการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาทั้ง ๓ สมัยคือสมัยพุทธกาล สมัยหลังพุทธกาลคือยุคอรรถกถา และสมัยสุกขา โดยทั้ง ๓ สมัยใช้ชั้น ๕ เป็นหลักสำหรับตอบปัญหา จำแนกตามหลักไตรลักษณ์และปัจจุสมุปบาท โยงเข้าหาวิสุทธิ ๗ เสมอ ๒) สมัยพุทธกาลถือว่าเป็นยุคบุกเบิกและปักหลักสร้างฐานพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง ปัญหาในช่วงนี้เป็นการถามด้วยความไม่เข้าใจ สงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และเป็นการตอบเพื่อให้เข้าใจให้หายสงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และเป็นการตอบเพื่อให้เข้าใจหายสงสัยหลักกรรมกับอนัตตาแนวการตอบที่มีอิทธิพลต่อยุคหลังพุทธกาลนอกจากแนวของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีวิธีการอธิบายธรรมของพระสารีบุตร ที่ในปฏิสัมพันธ์มรรคมาหนักเทศและจุฬินเทศ และพระสูตรอื่น ๆ ส่วนยุคอรรถกถาเป็นยุคที่พระพุทธศาสนามีการเคลื่อนไหวและปรับตัวต่อบริบทสังคมมากตั้งแต่ตติยสังคายนาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (พ.ศ. ๓๐๐-๔๐๐) โดยยุคนี้มีความพยายามตอบปัญหาเรื่องอรรถกถา อนัตตามากที่สุด จนเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งของการแตกแนวคิดและนิกายถึง ๑๘ นิกาย พระอรรถกถาจารย์ผู้โดดเด่นในยุคมี พระโมคคัลลิสบุตร โดดเด่นด้านตรรกนัย พระนาคเสนโดดเด่นด้านอรรถกถา และพระพุทธโฆษาจารย์โดดเด่นด้านปัจจุสมุปบาทแบบภวจักร ส่วนสมัยสุกขามีการพัฒนาทางภาษาศาสตร์โดยขยายความชั้น ๕ ออก

^๕ประพันธ์ ศุภษร, “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

อย่างละเอียดทำให้เกิดมรดกธรรมคือคัมภีร์ฎีกาอนุฎีกาและไวยากรณ์ต่าง ๆ ทางสายพระอภิธรรมมากมาย

๑) วิธีการตอบ มีการตอบแบบวิภาษวาทที่เป็นพื้น โดยแยกให้เห็นองค์ประกอบของชั้น ๕ แต่ละชั้น ที่อาศัยเหตุปัจจัยในการเกิดต่อย่างต่อเนื่องเป็นสันตติ โดยในสมัยพุทธกาลอธิบายอยู่ในกรอบชั้น ๕ และอธิบายรูปชั้นก่อนชั้นอื่น แล้วโยงเข้าหาหลักไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ส่วนในสมัยหลังพุทธกาลคืออรรถกถาฎีกาแยกชั้น ๕ ได้ละเอียดตามแนวอภิธรรม ภายใต้กรอบปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยอธิบายจิตก่อน จากนั้นจึงอธิบายและจำแนกเจตสิก รูปและนิพพาน

๒) พัฒนาการแห่งการตอบปัญหา มีพัฒนาการ ๒ ด้าน คือ (๑) ทางด้านภาษาศาสตร์มีการนิยามความหมายของชั้น ๕ กรรม และอนัตตา อย่างรัดกุมและสอดคล้องกับไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔ มีการพัฒนาศัพท์ใหม่ เช่น อัมมสันตติ ภวจักร มีการนำรูปแบบนัย ๔ มาอธิบายเสริมและรูปแบบจากเนตติคัมภีร์มาใช้อธิบายธรรม (๒) ด้านวิธีการหรือด้านศิลปศาสตร์และวาทศาสตร์กล่าวคือพัฒนาเทคนิควิธีการถามตอบซับซ้อนมากขึ้น เช่น ในกถาวัตถุและมิลินทปัญหา

๓) พลังแห่งการตอบปัญหาทั้ง ๓ ยุค คือพลังแห่งปัญญา ใช้ปัญญาจำแนกธรรมสภาวธรรมทั้งหลายได้ละเอียดสุขุมคัมภีร์ภาพ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้า พระสารีบุตร พระอานนท์ พระโมคคัลลีบุตร พระนาคเสน และพระพุทธโฆษาจารย์ ล้วนเกิดในวาระกษัตริย์และพราหมณ์ แดกฉานด้านศาสตร์ภายนอก (พระเวท) และปริยัติและปฏิบัติในพระพุทธศาสนา งานปฏิสัมภิทา ๔ คือ อรรถปฏิสัมภิทา แดกฉานในอรรถ นิรุตติปฏิสัมภิทา แดกฉานในภาษา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา แดกฉานในเรื่องปฏิภาณ ซึ่งมีคัมภีร์นิเทศและปฏิสัมภิทามรรคเป็นเครื่องยืนยัน และตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี

๕.๒.๓ พัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิภาษวิธี พบว่า รูปแบบการใช้เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมภิทา ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมภิทา ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมภิทาความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมภิทา รวมกับธรรมปฏิสัมภิทาและอรรถปฏิสัมภิทาเป็นปฏิสัมภิทา ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมัตถ์ทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิภาณปฏิสัมภิทา เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ **ดร.วีรชาติ นิมอนงค์**^๔ ได้ศึกษา “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” กล่าวถึงหลักอรรถปริวรรตศาสตร์หรือการตีความในคัมภีร์มิลินทปัญหา เห็นว่าคัมภีร์มิลินทปัญหามีลักษณะพิเศษ คือ ความสามารถในการวินิจฉัยและกระบวนการวิชันนาพระธรรมวินัยให้เข้าใจด้วยวิธีการยกอุปมาอุปไมย และสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระเอกสิทธิ์ มณี**

^๔ดร.วีรชาติ นิมอนงค์, “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๒๔๕ - ๒๔๘.

ศรี และประภาส เพ็งพุ่ม ได้ศึกษา “ลักษณะของอุปมานิทศน์” โดยการศึกษาจากนวัคส์ตฤสาสน์ สรุปความเข้าใจเป็นลักษณะอุปมานิทศน์ว่า คือ เรื่องที่ถูกลำเล้าประกอบกรบรยายต่าง ๆ ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้คือ ๑) เป็นเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทาน ๒) มีการสื่อความหมายสองนัย และ ๓) เป็นการสั่งสอนศาสนา ศีลธรรม หรือการเมือง^{๑๐}

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

๑) การศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก ควรศึกษามติด้านไตรสิกขาเพื่อเรียบเรียงให้เข้าใจง่าย และสอดคล้องกับแนวทางการนำไปปฏิบัติตามหลักมรรคมีองค์ ๘ ได้ เป็นต้น

๒) การศึกษาอุปมาอุปไมยในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ควรศึกษามติด้านการใช้ภาษาสื่อสารเชิงนิรุกติศาสตร์หรือนิรุกติบัญญัติสัมภิตาทางพระพุทธศาสนา จะทำให้ได้แนวทางในการสื่อสารธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้งให้เข้าใจง่ายมากขึ้น เป็นต้น

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

๑) ควรศึกษาวิเคราะห์การอธิบายเรื่องไตรสิกขาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพุทธศาสนิกชน

๒) ควรศึกษาสมถและวิปัสสนาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการฝึกปฏิบัติของผู้เริ่มต้นศึกษาวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น

^{๑๐}พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม, “ลักษณะของอุปมานิทศน์”, หน้า ๑-๘.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย:

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือภาษาไทย

คณะผู้ดำเนินการจัดสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพลโลกิย. ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา (บาลี-ไทย) ภาค ๑ (บาลี ภาค ๑ ตอนที่ ๑). พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิย, ๒๕๕๒.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: นวสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๑.

_____. พระไตรปิฎกวิเคราะห์ (Tipitaka Analysis). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

ทองล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ. เทคนิคการวิจัยทางการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น, ๒๕๕๐.

พระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), สมเด็จ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ รจนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. (Taiwan: The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, ๒๕๔๘).

พระพุทธโฆสเถระ รจนา. คัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาไทย ภาค ๑ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระราชวรมนี (ประยูร ธมมจิตโต). ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๔๔.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. แผนยุทธศาสตร์พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน พ.ศ. ๒๕๕๙. นครปฐม: สำนักงานโครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอนที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอนที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

มูลนิธิภูมิพลโลกิย. เนติปริภณ (บาลี-ไทย). โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิย, ๒๕๔๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖.

_____. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๕.

พระพุทโธษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), สมเด็จ. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๐. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม, ๒๕๖๑.

_____. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕๐. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม, ๒๕๖๑.

สุวิญ รักษ์สัตย์ ผศ.ดร.. **พระพุทธศาสนาหายาน**. กรุงเทพฯ: บางกอกบลิ๊ก, ๒๕๕๒.

อนุนานราชชน, พระยา. **นิรุกติศาสตร์ ภาค ๑**. พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, ๒๔๙๙.

โอภาส เอี่ยมสิริวงศ์. **ระบบฐานข้อมูล Database Systems**. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๕๘.

๑.๒.๒ วิทยานิพนธ์

ประพันธ์ ศุภษร. **การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ภาคภูมิ ศรีถาวร. **การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์มรรค : มิติไตรสิกขา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

๑.๒.๓ รายงานการวิจัย

บรรจบ บรรณรุจิ ผศ.รท.ดร.. **ปัญญาในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร : ชื่อเรียกและพัฒนาการ**. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **การปฏิบัติงานของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน**. รายงานการวิจัย นครปฐม: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๕๓.

วีระชาติ นิมอนงค์, ดร.. **การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท**. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

๑.๒.๔ วารสาร

พระครูปลัดบุญยัง ทูลธโร (สุนทรวิภาต) และพระมหาสมบัติ ธนปญโญ. “บทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่ยุคปัจจุบัน”. **วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๕๘): ๑๓๕-๑๓๗.

สำนักสื่อสารและประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. “พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ทิศทางการศึกษาชาติที่ควรจะเป็น”. **จุลสาร สกศ.** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ (ปกัษแรกเดือนตุลาคม ๒๕๕๘): หน้า ๔-๕.

พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม. “ลักษณะของอุปมานิทัศน์”, **การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ "ศาสตร์พระราชากับการสร้างสังคมอุดมปัญญาในยุคไทยแลนด์**

๔.๐". วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. หน้า ๑-๘.

**ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและไบนินยอม**

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๘๖/๒๕๖๖

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: อุปมานิทัศน์: จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี
(Allegory : from the Abstract to the Concrete with a Critical Approach)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS 800766042

สถาบันที่สังกัด: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

ผู้วิจัยหลัก: ผศ.ภูริทัต ศรีอร่าม

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, รศ.ดร.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๐ มีนาคม ๒๕๖๖

หมายเลขใบรับรอง: ว.๘๖/๒๕๖๖

วันที่ให้การรับรอง: ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๖

วันหมดอายุใบรับรอง: ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๗

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

ที่ อว ๘๐๐๗/ว.๘๖

๒๐ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง รับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย

เจริญพร ผศ.ภูริทัต ศรีอร่าม / นักวิจัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

ตามที่ท่านได้มีหนังสือขอใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย เพื่อทำการวิจัยในเรื่อง “อุปมานิทัศน์: จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี” มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย ได้พิจารณาข้อเสนอการวิจัยของท่านแล้ว มีความเห็นว่า ข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการนี้ มีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนด ไม่ต้องแก้ไขปรับปรุงแต่ประการใด จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

จึงเจริญพรมหาเพื่อทราบและดำเนินการต่อไป.

ขอเจริญพร

(พระมหาสมบุญ ภูตนิกร, รศ.ดร.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง อุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี

คำชี้แจง

๑. แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้ จัดทำขึ้นเพื่อใช้ประกอบการศึกษาวิจัย เรื่อง “อุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี”

๒. แบบสัมภาษณ์ แบ่งออกเป็น ๓ ตอนดังนี้

ตอนที่ ๑ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการใช้อุปมาอุปไมยอธิบายหลักธรรมในคัมภีร์ วิสุทธิมรรค

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

๓. โปรดตอบแบบสอบถามตามความเป็นจริง ให้ครบทุกข้อเพื่องานวิจัยครั้งนี้จะได้มีความสมบูรณ์และมีคุณภาพสามารถนำผลมาใช้อย่างต่อเนื่องต่อไป

ผู้วิจัยหวังว่าคงจะได้รับความอนุเคราะห์จากท่านในการตอบแบบสอบถามด้วยดีและขอขอบคุณให้ความร่วมมือ

ตอนที่ ๑ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ : ฉายา/.....นามสกุล.....

ที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....บ้าน/วัด.....ตำบล.....

อำเภอ.....จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....

Email..... ID Line

วันและเวลาที่ให้สัมภาษณ์ วัน.....ที่.....เดือน.....พ.ศ.เวลา.....

ผู้สัมภาษณ์ (ผู้วิจัย)

วิธีการสัมภาษณ์ (จดบันทึก/บันทึกเสียง)

สัมภาษณ์เมื่อวันที่.....เดือน.....พ.ศ.เวลา.....น.

สถานที่.....

ตอนที่ ๒ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการใช้อุปมาอุปไมยอธิบายหลักธรรมในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

๒.๑ ท่านมีความเห็นว่า อุปมานิทศน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร มีลักษณะการใช้ทักษะเชิงอุปมาในคัมภีร์อย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๒ ท่านมีความเห็นว่า อุปมานิทศน์ในพระวินัยปิฎกเป็นอย่างไร มีลักษณะการใช้ทักษะเชิงอุปมาอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๓ ท่านมีความเห็นว่า อุปมานิทศน์ในพระสุตตันตปิฎกเป็นอย่างไร มีลักษณะการใช้ทักษะเชิงอุปมาอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

๒.๔ ท่านมีความเห็นว่า อุปมานิทศน์ในพระอภิธรรมปิฎกเป็นอย่างไร มีลักษณะการใช้ทักษะเชิงอุปมาอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

๓.๑ ท่านมีความเห็นว่า รูปแบบการวิพากษ์วิธีอุปมาในพระวินัยปิฎกควรเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

๓.๒ ท่านมีความเห็นว่า รูปแบบการวิพากษ์วิธีอุปมาในพระสุตตันตปิฎกควรเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓.๓ ท่านมีความเห็นว่า รูปแบบการวิพากษ์วิธีอุปมาในพระอภิธรรมปิฎกควรเป็นอย่างไร ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ขอขอบคุณที่ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสัมภาษณ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูริทัต ศรีอร่าม
หัวหน้าโครงการวิจัย

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๕๘ ถนนศรีโสธร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา

จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒๔๐๐๐ โทร. ๐ ๓๘๘๒ ๐๙๑๖

โทรสาร ๐ ๓๘๘๒ ๑๑๑๙ <http://sothorn.mcu.ac.th>

๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๖

เรื่อง ขออนุญาตสัมภาษณ์เก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย

เรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วยข้าพเจ้า ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูริทัต ศรีอร่าม และคณะ อาจารย์ประจำวิทยาลัย
สงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดทำโครงการวิจัย เรื่อง “อุปมานิทัศน์ :
จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี” โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)
เป็นเครื่องมือในการทำวิจัยในหัวข้อดังกล่าว

ในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ คณะผู้วิจัยพิจารณาแล้วเห็นว่า ท่านเป็นผู้มีความรู้ความ
เชี่ยวชาญในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงใคร่ขออนุญาตจากท่านเป็นผู้ให้ข้อมูลเชิงลึก ซึ่งจะเป็น
ประโยชน์ในทางวิชาการต่อไป หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจักได้รับความอนุเคราะห์ด้วยดี และขอขอบคุณใน
ความเอื้อเฟื้อทางวิชาการมา ณ โอกาสนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ต่อไป

เรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

สุริยา ตรีอร่าม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูริทัต ศรีอร่าม)

หัวหน้าโครงการวิจัย

ติดต่อประสานงาน

ผศ.ดร.ภูริทัต ศรีอร่าม ๐๘ ๑๕๕๑ ๓๙๑๖

นายพรภิมย์ ยอดบุญ ๐๙ ๔๐๐๙ ๖๔๘๙

สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

ภาคผนวก จ

การดำเนินงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์:

- ☒ ด้านวิชาการ
☐ ด้านเศรษฐกิจ/พาณิชย์/อุตสาหกรรม
☐ ด้านสังคม/ชุมชน
☒ ด้านนโยบาย

หน่วยงานร่วมดำเนินการและการบริหารจัดการ:

ประเภท	ชื่อหน่วยงาน	โทรศัพท์	หนังสือยินยอม	จัดการ
-	-	-	-	-

ประโยชน์ที่ได้จากการร่วมมือกับภาคเอกชน:

- ☐ พัฒนาบุคลากร
☐ ถ่ายทอดองค์ความรู้
☐ แลกเปลี่ยนประสบการณ์และถ่ายทอดเทคโนโลยี
☐ อื่น ๆ (กรุณาอธิบาย)

.....

.....

.....

.....

.....

หน่วยงานที่นำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์:

๑) วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒)

๓)

๔)

รายละเอียดการใช้ประโยชน์:

๑. วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร สามารถนำกระบวนการและผลการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในสาขาวิชาสังคมศึกษา และสาขาวิชาพระพุทธศาสนาในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง นำผลการศึกษาไปสะท้อนข้อมูลในพื้นที่ศึกษา โดยเป็นการศึกษาเอกสาร คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมความรู้ตามแนวอุปมาอุปไมย

ภาคผนวก ฉ

บทความวิจัย

อุปมานิทศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี

Allegory : From the abstract to the concrete with a critical approach.

ภuritth สรือราม,

Phurithat Sri-aram,

วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Email: Phurithat2007@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อจัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎก เพื่อจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี และเพื่อพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี ศึกษาข้อมูลอุปมาอุปไมยในคัมภีร์วิพระไตรปิฎก สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ๑๓ รูป/คน ผลการศึกษาพบว่า

๑. พระวินัยปิฎกกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง ๑๘ แห่ง พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง ๖๖ แห่ง พระอภิธรรมปิฎกกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง ๑๓ แห่ง

๒. วิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระวินัยปิฎก ส่วนมากเป็นลักษณะพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่ง ด้วยพระบัญญัติทั้งหลายมีอย่างต่างๆ ชื่อว่า ปญญัตติหาระ, วิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระสุตตันตปิฎก ส่วนมากจัดเป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะเป็นต้นของสูตร ชื่อว่า วิจยหาระ, วิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระอภิธรรมปิฎก ส่วนมากเป็นลักษณะตั้งเป็นคำถามขึ้นมา แล้วอธิบายตอบคำถามอย่างละเอียด ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมยังธรรมใดให้เกิด โดยความเป็นปัจจัย โดยสืบต่อกันมา ชื่อว่า ปริกขารหาระ

๓. รูปแบบการใช้อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี เป็นการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษา มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ มีความเข้าใจในหัวข้อหลักธรรมและความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับปฏิสัมพันธ์ ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมพันธ์ ความเข้าใจในหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมพันธ์ความเข้าใจในความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาซึ่งเป็นนิรูปปฏิสัมพันธ์ รวมกับปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ ๓ ข้อ ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล

คำสำคัญ : อุปมานิทศน์, นามธรรมสู่รูปธรรม, วิพากษ์วิธี

Abstract

This research has the objective To create a database of allegories in the Tripitaka. To create a database for analyzing the allegories in the Tipitaka using critical methods. and to develop a model for using allegories in the Tripitaka through critical

methods. Study information about metaphors in the Vinaya Pitaka. Interviewed 13 experts/person. The results of the study found that

1. The Vinaya Pitaka mentions 18 examples of similes. The Suttanta Pitaka Mentions 66 examples of similes. The Abhidhamma Pitaka mentions 13 similes.

2. Analysis in the Vinaya Pitaka Most of them are in the manner of the Lord Buddha teaching one dharma. With all the commandments there are various things called Paññattihara, analyzed in the Suttantapiṭaka. Most of them are considered questions, answers, and statements that are appropriate to the question of the formula. Assatha is the origin of the sutta called Vijyahara, analyzed in the Abhidhamma Pitaka. Most of them are in the form of questions. Then explain and answer the question: Which Dhamma will cause which Dhamma to arise? It is a factor that has been passed down from generation to generation, called parikkaharaha.

3. Patterns of using allegories in the Tipiṭaka using critical methods. It is knowing how to use logical words. Have knowledge of language Have knowledge of words and their meanings Have an understanding of the topic of principles and their meaning. which corresponds to the 4 Patisambhidā, that is, there is Dhamma Patisambhidā. Understanding of principles Have an understanding of the meaning of the Dhamma principles. and having an understanding of language which is Nirutti Patisambhida Combined with the three points of Patibhānapatisambhidā and Patisambhidā, combined with knowledge of the social context to raise concrete vocabulary to be understood reasonably.

Keywords: Allegory, From the abstract to the concrete, critical approach

บทนำ

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเมืองคัมภีร์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งคือบุคคลผู้เผยแผ่พระธรรมคำสอน ซึ่งจะต้องมีคุณสมบัติของผู้เผยแผ่หรือองค์แห่งธรรมกถีกอยู่ ๕ ประการ คือ ๑) แสดงธรรมไปตามลำดับไม่ตัดลัดให้สับสน หรือขาดความ ๒) ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้ผู้ฟังเข้าใจ ๓) สอนเขาด้วยเมตตา ตั้งจิตปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ๔) ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ ๕) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น คือ ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น ประกอบกับแบบอย่างแห่งเทคนิควิธีการสอนของพระพุทธองค์ที่บุคคลผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาสามารถนำไปใช้ได้มี ๔ ประการ คือ ๑) สันทสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังงมมือไปดูเห็นกับตา ๒) สมาทปนา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือห้าทำ ก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่

จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนใจยอมรับ อายากลมมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ ๓) สมุตเตชนา เราใจให้อาจหาญ แก่กล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จ จงได้ สู้งาน ไม่หวั่นระย่อไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก ๔) สัมปหังสนา ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตให้เข้มแข็งเบิกบาน โดยใช้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้า บรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ^๒

พระบรมศาสดาทรงให้ความสำคัญกับความสามารถของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสาวกฝ่ายบรรพชิต เพราะเป็นผู้สอนหรือแสดงธรรมที่ต้องสร้างแรงจูงใจแก่ผู้ฟังธรรมให้เกิด ความสนใจใคร่สดับเนื้อหาในพระธรรม เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอน ให้เห็นคุณค่าควร แก่การนำไปปฏิบัติ มีความตั้งใจจะทำให้สำเร็จไม่ย่อท้อด้วยเห็นคุณประโยชน์และความสุขที่จะได้รับ จึงทำให้เห็นความสำคัญในการพัฒนาศักยภาพผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งในปัจจุบัน บทบาทของพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนามีอยู่หลายบทบาท ได้แก่ การเผยแผ่ ประชาสัมพันธ์ วิทยากร ครู อาจารย์ นักเทศน์ นักเขียน นักสังคมสงเคราะห์ เจ้าอาวาส พระ ธรรมทูต นักบริหาร นักวิชาการ เป็นต้น และวิธีที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในปัจจุบัน ได้แก่ ๑) การเทศนา ๒) ปาฐกถาธรรม ๓) อภิปรายธรรม ๔) สนทนาธรรม ๕) การสอนสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน ๖) การใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะ ๗) การใช้เทคโนโลยี สารสนเทศในการเผยแผ่ ในระบบสัญญาณดาวเทียมที่สามารถถ่ายทอดสดไปได้ทั่วโลก^๓

สมรรถนะของผู้สอนทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ความแตกฉานในภาษา มีความรู้ในศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติและภาษาต่างๆ มีความสามารถใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็น ตามได้ เรียกว่า นิรุติปฏิบัติสัมปทา^๔ เป็นความสามารถในการสื่อสารด้วยทักษะความรู้ด้านภาษา เพื่อ แสดงความรู้ความเข้าใจให้ความหมายหรือรื้อถอนเป็นลักษณะของผลและหลักธรรมอันเป็นลักษณะ ของเหตุ เป็นสิ่งที่น่าสนใจนำมาศึกษาเพื่อหาวิธีการสร้างหรือพัฒนาความสามารถในการสื่อสารความ เข้าใจเหตุผลที่เป็นนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ชัดเจน โดยเฉพาะการส่งเสริมทักษะแห่งศตวรรษที่ ๒๑ มีทักษะด้านการสื่อสารเป็นต้น

การอธิบายธรรมะด้วยวิธียกอุปมาอุปไมยมีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในพระ วินัยปิฎก ทรงตอบคำถามเวรัญชพราหมณ์ที่ไม่ทรงไหว้พราหมณ์ผู้แก่กว่าเพราะทรงละกิเลสได้ก่อน โดยยกอุปมาอุปไมยว่าลูกไก่ที่เกิดก่อนควรจะเรียกว่าพี่ เป็นต้น อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกมี ตัวอย่างหลากหลายรูปแบบ ซึ่งยังไม่มีกรรวบรวมมาเป็นฐานข้อมูลและวิเคราะห์ให้เข้าใจประเด็น ความหมายที่ชัดเจน เพื่อเป็นประโยชน์ให้กับผู้ต้องการนำฐานข้อมูลอุปมาอุปไมยไปใช้ประกอบการ อธิบายธรรมะที่เหมาะสมกับวิธีการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้นคณะผู้วิจัยเห็นความสำคัญในการรวบรวมอุปมาอุปไมยเพื่อ จัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทศนในพระไตรปิฎก แล้วนำมาวิเคราะห์อุปมานิทศนในพระไตรปิฎกด้วย

^๒ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๘/๑๖๑.

^๓พระครูปลัดบุญยัง ทูลโลภ (สุนทรวิภาต) และพระมหาสมบัติ ธนปณฺโณ, “บทบาทพระสงฆ์กับการ เผยแผ่ยุคปัจจุบัน”, วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๕๘): ๑๓๕-๑๓๗.

^๔ข.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒๖๘/๑๗๕.

วิพากษ์วิธี และพัฒนารูปแบบการนำอุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธีมาเป็นแนวทางในการใช้ประกอบการอธิบายธรรมะและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อจัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎก
๒. เพื่อจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี
๓. เพื่อพัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

การทบทวนวรรณกรรม

ภาคภูมิ ศรีถาวร ได้ศึกษา “การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์ทางธรรม : มิติไตรสิกขา”^๕ กล่าวถึงปฏิสัมพันธ์ทางธรรมว่า ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ความรู้แตกฉาน มี ๔ ประการ คือ ๑) อรรถปฏิสัมพันธ์ (อรรถปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในอรรถ ๒) ธรรมปฏิสัมพันธ์ (ธรรมปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในธรรม ๓) นิรุตติปฏิสัมพันธ์ (นิรุตติปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในนิรุตติ ๔) ปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์ (ปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในปฏิสัมพันธ์

ด้านการปฏิบัติก็มีฐานเดียวกันว่า คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ทางธรรมเป็นคัมภีร์คู่มือผู้ปฏิบัติมีฐานเล่มแรก และเป็นต้นแบบของคัมภีร์ทางด้านนี้ในสมัยต่อมา เช่น คัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุปัชฌาย์เถระ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสเถระ เพราะทั้งคัมภีร์วิมุตติมรรค และวิสุทธิมรรค ต่างใช้วิธีดำเนินการแบบเดียวกับปฏิสัมพันธ์ทางธรรม คือ ยกพระพุทธภาษิต เถรภาษิต หรือธรรมภาษิตที่เกี่ยวข้องไตรสิกขา และหลักปฏิบัติมีฐานมาตั้งเป็นบทเทศแล้วอธิบายขยายความตามความเห็นของตนโดยมีพระพุทธภาษิต เถรภาษิต หรือธรรมภาษิตอื่น ๆ รับรองความถูกต้อง ในวิมุตติมรรค ท่านผู้รจนาอธิบายไว้อย่างกะทัดรัด แต่ในวิสุทธิมรรคท่านผู้รจนาอธิบายไว้อย่างวิจิตรพิสดาร ในวิมุตติมรรค ผู้รจนาได้ยกหลักธรรมจำนวนมากจากปฏิสัมพันธ์ทางธรรมมาตั้งแล้วอธิบายขยายความบ้าง ยกมาสนับสนุนคำอธิบายของตนบ้าง แต่ไม่ได้อ้างไว้โดยตรง ซึ่งต่างกับท่านผู้รจนาวินิสิมมรรคที่กล่าวอ้างไว้ทุกตอน

ประพันธ์ ศุภพร ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”^๖ ได้พบองค์ความรู้ใหม่อีกหลายอย่าง คือ ๑) ความสัมพันธ์ ความสอดคล้องในการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาทั้ง ๓ สมัยคือสมัยพุทธกาล สมัยหลังพุทธกาลคือยุคอรรถกถา และสมัยสุกขา โดยทั้ง ๓ สมัยใช้ชั้น ๕ เป็นหลักสำหรับตอบปัญหาจำแนกตามหลักไตรลักษณ์และปัจจุสมุปบาท โยงเข้าหาวิสุทธิ ๗ เสมอ ๒) สมัยพุทธกาลถือว่าเป็นยุคบุกเบิกและปักหลักสร้างฐานพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง ปัญหาในช่วงนี้เป็นการถามด้วยความไม่เข้าใจ สงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และเป็นการตอบเพื่อให้เข้าใจให้หายสงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และเป็นการตอบเพื่อให้เข้าใจให้หายสงสัยหลักกรรมกับอนัตตาแนวการตอบที่มีอิทธิพลต่อยุคหลังพุทธกาล

^๕ภาคภูมิ ศรีถาวร, “การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์ทางธรรม : มิติไตรสิกขา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาพุทธศาสนศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๔๙ - ๕๑.

^๖ประพันธ์ ศุภพร, “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

นอกจากแนวของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีวิธีการอธิบายธรรมของพระสารีบุตร ที่ในปฏิสัมภิทามรรคหา นินทาสและจุฬนินทาส และพระสูตรอื่น ๆ ส่วนยุคอรรถกถาเป็นยุคที่พระพุทธศาสนามีการเคลื่อนไหว และปรับตัวต่อบริบทสังคมมาตั้งแต่ตติยสังคายนาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (พ.ศ. ๓๐๐-๔๐๐) โดยยุค นี้มีความพยายามตอบปัญหาเรื่องอิตตา อนัตตามากที่สุด จนเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งของการแตกแนวคิดและ นิกายถึง ๑๘ นิกาย พระอรรถกถาจารย์ผู้โดดเด่นในยุคมี พระโมคคัลลีบุตร โดดเด่นด้านตรรกนัย พระ นาคเสนโดดเด่นด้านธัมมสันตติ และพระพุทธโฆษาจารย์โดดเด่นด้านปฏิจจสมุปบาทแบบภวจักร ส่วน สมัยปฏิภามมีการพัฒนาทางภาษาศาสตร์โดยขยายความชั้น ๕ ออกอย่างละเอียดทำให้เกิดมรดกธรรมคือ คัมภีร์ฎีกากอนฎีกาและไวยากรณ์ต่าง ๆ ทางสายพระอภิธรรมมากมาย

๑) วิธีการตอบ มีการตอบแบบวิภาษวาทที่เป็นพื้น โดยแยกให้เห็นองค์ประกอบของชั้น ๕ แต่ละชั้น ที่อาศัยเหตุปัจจัยในการเกิดต่อย่างต่อเนื่องเป็นสันตติ โดยในสมัยพุทธกาลอธิบายอยู่ใน กรอบชั้น ๕ และอธิบายรูปชั้นก่อนชั้นอื่น แล้วโยงเข้าหาหลักไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ส่วน ในสมัยหลังพุทธกาลคืออรรถกถาฎีกาแยกชั้น ๕ ได้ละเอียดตามแนวอภิธรรม ภายใต้กรอบปรมัตถ ธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยอธิบายจิตก่อน จากนั้นจึงอธิบายและจำแนกเจตสิก รูปและ นิพพาน

๒) พัฒนาการแห่งการตอบปัญหา มีพัฒนาการ ๒ ด้าน คือ (๑) ทางด้านภาษาศาสตร์มี การนิยามความหมายของชั้น ๕ กรรม และอนัตตา อย่างรัดกุมและสอดคล้องกับไตรลักษณ์และ อริยสัจ ๔ มีการพัฒนาศัพท์ใหม่ เช่น ธัมมสันตติ ภวจักร มีการนำรูปแบบนัย ๔ มาอธิบายเสริมและ รูปแบบจากเนตติคัมภีร์มาใช้อธิบายธรรม (๒) ด้านวิธีการหรือด้านศิลปศาสตร์และวาทศาสตร์ กล่าวคือพัฒนาเทคนิควิธีการถามตอบซับซ้อนมากขึ้น เช่น ในกถาวัตถุและมิลินทปัญหา

๓) พลังแห่งการตอบปัญหาทั้ง ๓ ยุค คือพลังแห่งปัญญา ใช้ปัญญาจำแนกธรรมสภาวะธรรม ทั้งหลายได้ละเอียดสุขุมคัมภีร์ภาพ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้า พระสารีบุตร พระอานนท์ พระโมคคัลลีบุตร พระนาคเสน และพระพุทธโฆษาจารย์ ล้วนเกิดในวาระกษัตริย์และพราหมณ์ แดกฉานด้านศาสตร์ ภายนอก (พระเวท) และปริยัติและปฏิบัติในพระพุทธศาสนา งานปฏิสัมภิทา ๔ คือ อรรถปฏิสัมภิทา แดกฉานในอรรถ นิรุตติปฏิสัมภิทา แดกฉานในภาษา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา แดกฉานในเรื่องปฏิภาณ ซึ่งมีคัมภีร์นินทาสและปฏิสัมภิทามรรคเป็นเครื่องยืนยัน และตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี

ผศ.รท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ได้ศึกษา “ปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร : ชื่อเรียกและ พัฒนาการ”^๗ กล่าวถึงเนื้อหาในปฏิสัมภิทามรรคเป็นแบบธัมมาธิฐานหรือยกธรรมเป็นที่ตั้ง ไม่มี บุคคลหรือเหตุการณ์เกี่ยวข้อง โดยนำเสนอแบบเป็นขั้นตอน เริ่มจากปัญญาที่เกิดจากการศึกษาไป หาปัญญาที่เกิดจากการรักษาศีล และปัญญาที่เกิดจากการฝึกอบรมจิตด้วยวิธีการเจริญสมณะและ วิปัสสนาตามลำดับไปจนถึงปัญญาขั้นบรมมรรคและผล และปัญญาอื่นๆ ที่เกิดเกี่ยวเนื่องกับการ บรมมรรคและผล

คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้รับอิทธิพลจากปฏิสัมภิทามรรค ทำให้มีพัฒนาการในตอนปัญญา นินทาสจากมรรคญาณ ๗๓ สรุปลือญาณ ๑๖, และมีการนำเสนอแบบมีอุปมาอุปไมยประกอบแทน บุคคลาธิฐานหรือยกบุคคลเป็นที่ตั้ง เพื่อทำธรรมะหรือสภาวะธรรมให้เข้าใจง่ายขึ้น

^๗บรรจบ บรรณรุจิ, ผศ.รท.ดร., “ปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร : ชื่อเรียกและ พัฒนาการ”, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๖.

ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ ได้ศึกษา “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”^๘ กล่าวถึงหลักอรรถปริวรรตศาสตร์หรือการตีความในคัมภีร์มีลินทปัญหา เห็นว่าคัมภีร์มีลินทปัญหามีลักษณะพิเศษ คือ ความสามารถในการวินิจฉัยและกระบวนการวิชันนา พระธรรมวินัยให้เข้าใจด้วยวิธีการยกอุปมาอุปไมย

ภิกขุปีสาละ (Bhikkhu Pesala) ให้ทัศนะว่า สื่การตอบปัญหาในคัมภีร์มีลินทปัญหาคลายกับตำราสนทนาของเพลโต้ (Platonic Dialogue) พระนาเคนแสดงบทบาทเช่นเดียวกับโสเครตีสและมีชัยชนะเหนือพระยามิลินท์ ด้วยเหตุผลอันหลักแหลมผ่านอุปมาอันเหมาะสมของท่านในการแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนา

พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม ได้ศึกษา “ลักษณะของอุปมานิทศน์” โดยการศึกษาจากนวงศัตถุศาสน์ คือ คำสอนของพระศาสดามิ่งค์ ๙ ประกอบด้วย

๑. สูตร ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปริวาร พระสูตรในสูตรนิบาต และพุทธวจนะอื่นๆ ที่มีชื่อว่าสูตระ หรือ สูตรตันตะ กล่าวง่ายคือ วินัยปิฎก คัมภีร์นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย

๒. เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

๓. ไวยากรณ์ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึงพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ

๔. คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายถึง ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสูตรนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าสูตร

๕. อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสพรคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณพร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร ๘๒ สูตร

๖. อิติวุตตกะ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุตต์ เหตุ ภาควตา

๗. ขาดก ได้แก่ ขาดก ๕๕๐ เรื่อง มีอปณณกขาดก เป็นต้น

๘. อพภูตธมม (อพภูตธรรม หรือเรื่องอัศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออัศจรรย์ ไม่เคยมี ทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้ออัศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ในอนันท์” ดังนี้ เป็นต้น

๙. เวทลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ ถามต่อๆ ไป เช่น จูพเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร เป็นต้น^๙

^๘วีรชาติ นิ่มอนงค์,ดร., “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, รายงานการวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔๕ - ๒๔๘.

^๙พระพุทโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), สมเด็จ, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพทแอนด์โฮม, ๒๕๖๑), หน้า ๒๒๑.

สรุปความเข้าใจเป็นลักษณะอุปมานิทศน์ว่า คือ เรื่องที่ถูกนำมาเล่าประกอบการบรรยายต่าง ๆ ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้คือ ๑) เป็นเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทาน ๒) มีการสื่อความหมายสองนัย และ ๓) เป็นการสั่งสอนศาสนา ศีลธรรม หรือการเมือง^{๑๐}

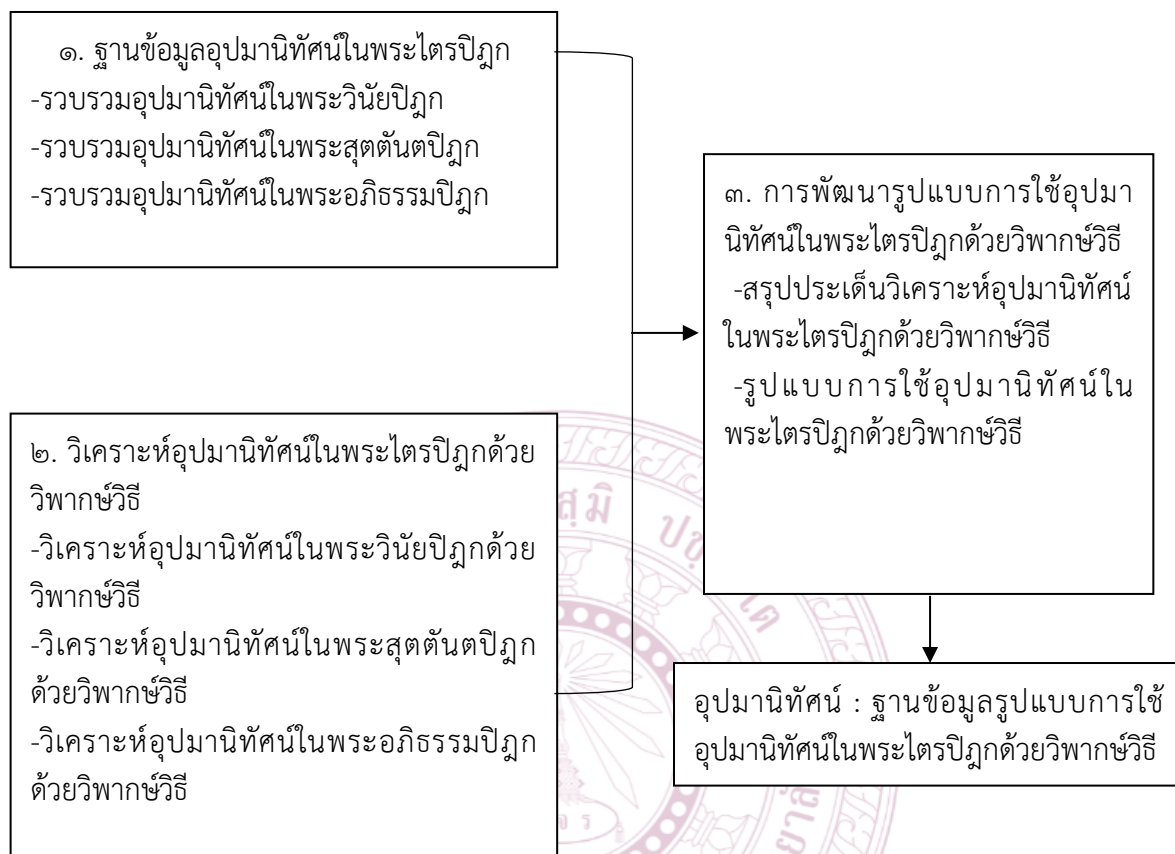
สรุป จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับอุปมานิทศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี โดยวิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์เป็นการพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถหรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย สอดคล้องกับความสัมพันธ์ของปฏิสัมพันธ์ ๔ ความแตกฉานในอรรถหรือสภาวะแห่งผล ความแตกฉานในธรรมหรือสภาวะแห่งเหตุ ใช้ความแตกฉานในภาษาถ่ายทอดความหมายของอรรถและธรรมเพื่อสื่อสารให้ผู้อื่นเข้าใจความหมายได้อย่างถูกต้อง โดยมีปฏิภาณความคล่องแคล่วว่องไวในการใช้ทั้ง ๓ ข้อแรก สื่อสารอรรถ ธรรมตามหลักของภาษาให้เข้าใจถูกต้องอย่างแจ่มแจ้ง มีการอธิบายความหมายของธรรมะที่เป็นนามธรรมให้เข้าใจเป็นรูปธรรมด้วยวิธียกอุปมาอุปไมยให้เข้าใจชัดเจนเป็นต้น ซึ่งวิธีการตอบปัญหาในกถาวัตถุและมิลินทปัญหาที่มีรูปแบบจากปฏิสัมพันธ์ ๔ เช่นเดียวกัน และลักษณะการอธิบายหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นแบบวิภาษวาทีหรือวิภาษวิธี สามารถเทียบเคียงได้กับวิภาษวิธีของของพลาโตและของทอานนาคารชุน เพื่อนำมาสรุปจัดทำเป็นฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธีและพัฒนาแบบการใช้อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธีต่อไปได้

กรอบแนวคิดการวิจัย

โครงการวิจัย “อุปมานิทศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี” มีเป้าหมายเพื่อจัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎก แล้วนำมาวิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี และพัฒนารูปแบบการนำอุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธีมาเป็นแนวทางในการใช้ประกอบการอธิบายธรรมะและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ใช้วิธีในการศึกษาโดยการเก็บข้อมูลอุปมานิทศน์หรืออุปมาอุปไมยจากพระไตรปิฎก นำมาวิเคราะห์เรียบเรียงประเด็นอุปมานิทศน์จากพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี และประชุมผู้เชี่ยวชาญสรุปประเด็นวิเคราะห์อุปมานิทศน์จากพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี เพื่อดำเนินการพัฒนาแนวทางการใช้อุปมานิทศน์ด้วยวิพากษ์วิธี

^{๑๐}พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม, “ลักษณะของอุปมานิทศน์”, การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ “ศาสตร์พระราชากับการสร้างสังคมอุดมปัญญาในยุคไทยแลนด์ ๔.๐” วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๑-๘.

กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย

ภาพที่ ๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นหลัก โดยการใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) รวบรวมข้อมูล นำมาวิเคราะห์และจัดทำเป็นฐานข้อมูล ดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากบุคคลซึ่งเป็นผู้รอบรู้และมีประสบการณ์ในประเด็นที่สัมภาษณ์ หรือเป็นบุคคลที่รู้รายละเอียดในประเด็นที่สัมภาษณ์ สามารถให้รายละเอียดข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงคือเป็น (Key Informants) เพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงให้ได้อย่างลึกซึ้ง เพื่อหาคำยืนยันผลการวิจัยเชิงคุณภาพตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนด

๑. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ใช้กลุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์ จำนวน ๑๓ รูป/คน กำหนดกลุ่มเป้าหมายโดยวิธีเจาะจง (Purposive sampling) จำนวน ๓ กลุ่ม คือ ๑) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาศาสตร์ จำนวน ๒ รูป/คน ๒) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านพระพุทธศาสนา จำนวน ๖ คน ๓) ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษากับการสื่อสาร จำนวน ๕ รูป/คน

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ใช้แบบสัมภาษณ์โดยการเก็บข้อมูลจากเอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบความคิดในการสร้างแบบสัมภาษณ์, ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและเอกสารการวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยพิจารณาถึงรายละเอียดต่างๆ เพื่อให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้, สร้างแบบสัมภาษณ์ให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) เพื่อนำมาวิเคราะห์

๓. การวิเคราะห์ข้อมูลจากฐานข้อมูลอุปมานิต์คนในพระไตรปิฎก

๑) ดำเนินการวิเคราะห์ประเด็นอุปมานิต์คนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี โดยวิเคราะห์พระวินัยปิฎก ตัวอย่างจำนวน ๑๘ แห่ง พระสุตตันตปิฎก ตัวอย่างจำนวน ๖๖ แห่ง และพระอภิธรรมปิฎก ตัวอย่างจำนวน ๑๓ แห่ง

๒) รวบรวมจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์ประเด็นอุปมานิต์คนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี จำนวน ๘๗ ประเด็น

๓) นำเสนอรูปแบบการใช้อุปมานิต์ด้วยวิพากษ์วิธี

ผลการวิจัย

การศึกษาอุปมานิต์คนในพระไตรปิฎกได้ฐานข้อมูลอุปมานิต์คนในพระไตรปิฎก ได้ฐานข้อมูลอุปมานิต์คนในพระวินัยปิฎกซึ่งว่าด้วยหมวดสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๑๘ แห่ง, ได้ฐานข้อมูลอุปมานิต์คนในพระสุตตันตปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักธรรมและเทศนาที่ทรงแสดงแก่บุคคลหลากหลายลักษณะ กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๖๖ แห่ง, ได้ฐานข้อมูลอุปมานิต์คนในพระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักปรมัตถธรรม กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๑๓ แห่ง

การศึกษาฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิต์คนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี ได้ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิต์คนในพระวินัยปิฎก เป็นลักษณะคำถามตามภาษาโลกหรือภาษาสมมติ ทรงตอบตามภาษาปรมัตถ์ และแบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุหมุนเทศนาเข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ฝ่ายตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า อาวัฏฏหาระ, เป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาทะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ, เป็นลักษณะพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่ง ด้วยพระบัญญัติทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุอธิบายอาการนั้น ชื่อว่า ปัญญัตติหาระ เป็นต้น

ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิต์คนในพระสุตตันตปิฎก เป็นลักษณะเมื่อท่านกล่าวธรรมอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีลักษณะเหมือนกัน ธรรมเหล่านั้นทั้งปวง ย่อมเป็นอันถูกกล่าวทั้งหมด แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุนำเอาธรรมที่ไม่ได้กล่าวไว้มากล่าวนี้ ชื่อว่า ลักขณหาระ, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม, ปทัฏฐาน (เหตุใกล้), และภูมิ ที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะนี้ ชื่อว่า วิภัตติหาระ, แบบการอธิบายที่เป็นเหตุพลิกกลับคุณธรรมที่ควรเจริญ และอกุศลธรรมที่ควรละที่ได้แสดงไว้เข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ (ตรงกันข้าม) นี้ ชื่อว่า ปริวัตตนาหาระ, พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมใด พึงขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) ใดแห่งธรรมนั้น พึงขยายความไปจนตลอด

ธรรมทั้งปวงอย่างนี้ แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุ กล่าวขยายความเป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) แห่งธรรมนี้ ชื่อว่า ปทัฏฐานหาระ เป็นต้น

ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระอภิธรรมปิฎกเป็นลักษณะตั้งเป็นคำถามขึ้นมา แล้วอธิบายตอบคำถามอย่างละเอียด ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมยังธรรมใดให้เกิด โดยความเป็นปัจจัยโดยสืบต่อกันมา แบบแห่งการอธิบายที่ชักเอาเหตุแห่งผลแห่งธรรมเหล่านั้นมาขยายความนี้ ชื่อว่า ปริกขารหาระ, เป็นลักษณะการตั้งคำถามเฉพาะเรื่องแล้วชักถามต่อเนื่องอ้างอิงสภาวะความจริง และถามย้อนกลับในเรื่องเดียวกัน ตัวอย่างวิธีการถามตอบ เช่น อนุโลมปัญจจะ ถามความเห็นเรื่องบุคคลว่าเป็นอัตตา ถามต่อเนื่องโดยยกสภาวะปรมาตมะในเชิงนามธรรมมาอ้างอิงว่ามีอัตตาหรือไม่ เป็นลักษณะการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจัยหาระ เป็นต้น

รูปแบบการใช้อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน ซึ่งตรงกันกับวิพากษ์วิธีในเนติปริกกรรมมีปรากฏในวิจัยหารวิวงศ์^{๑๑} เป็นการพิจารณาคำถาม และการพิจารณาคำตอบ เป็นต้น ชื่อว่า วิจัยหาระ เป็นการพิจารณา บท, คำถาม, คำตอบ, คำหน้ากับคำหลัง, อัสสาหะ, อาทีนวะ, นิสสรณะ, ผลแห่งเทศนา, อุปาย, อาณัตติ, อนุคิตี (การกล่าวโดยสมควร) และ พระสูตร ๙ ประการ มี สุตตะ, เคยยะ เป็นต้นทั้งปวง

คัมภีร์เนติปริกกรรมมีหาระ ๑๖, นัย ๕, มูลบท ๑๘ ซึ่งช่วยให้เข้าใจปริยัติศาสนานี้ พระมหากัจจายนเถระได้แสดงไว้, หาระทั้งหลายช่วยในการพิจารณาศัพท์ของสูตร, นัย ๓ อย่าง คือนันทิยาวัญญนัย, ตีปุกขลนัย, สหวิกกิหิตนัย ช่วยในการพิจารณาอรรถของสูตร, หาระ และ นัย ทั้ง ๒ อย่างนั้น สามารถนำไปใช้ในสูตรทั้งปวงได้, คัมภีร์เนติปริกกรรมที่เป็นสังวรรณนาสูตรนี้ ย่อมขยายความตามสมควรแก่สูตรที่ควรขยาย ในการศึกษาหาระและนัยเป็นเครื่องช่วยให้เข้าใจอรรถแห่งนวัคส์ตฤศาสน์^{๑๒}

การมีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรม มีความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรมและมีความรู้ในเรื่องของภาษา นำมาประกอบกันเพื่อใช้ชี้แจงอธิบายให้เข้าใจชัดเจน ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมพันธ์ ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมพันธ์, ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมพันธ์, ความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมพันธ์, รวมกับธรรมปฏิสัมพันธ์และอรรถปฏิสัมพันธ์เป็นปฏิสัมพันธ์ ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมาตมทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์ เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น

^{๑๑}มูลนิธิภูมิพลโลกิย, เนติปริกกรรม (บาลี-ไทย), โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกิย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓๓-๓๓๔.

^{๑๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑-๒.

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่องอุปมานิทศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธีรูปแบบการใช้เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมพันธ์ ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมพันธ์ ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมพันธ์ความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรนัยปฏิสัมพันธ์ รวมกับธรรมปฏิสัมพันธ์และอรรถปฏิสัมพันธ์เป็นปฏิสัมพันธ์ ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปริยัติทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์ เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์ อุปมานิทศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี ผู้วิจัยสามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๑. ฐานข้อมูลอุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎก พบว่า เมื่อย่อใจความลงจะสอดคล้องกับไตรสิกขา ผู้วิจัยจึงแบ่งเนื้อหาอุปมาอุปไมยในคัมภีร์เป็นพระวินัย พระสูตรและพระอภิธรรม โดยหลักการอธิบายเนื้อหาในพระไตรปิฎก รูปแบบเป็นการยกหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักหัวข้อธรรมตั้งต้นแล้วอธิบายขยายความหมายของหลักธรรมหรืออรรถให้เข้าใจเป็นต้น ด้วยการใช้ความรู้เรื่องภาษาสื่อสารเป็นสื่อกลางให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายที่ผู้แต่งต้องการอธิบายความ ประกอบกับการใช้ปฏิสัมพันธ์สื่อสารเป็นเหตุผลเชิงตรรกะ ใช้ความรู้ในบริบทสังคมที่เข้าใจเป็นพื้นฐานตามสถานะธรรมชาติมาประกอบการยกอุปมาอุปไมยในระดับต่างๆ ที่ละเอียดลึกซึ้ง เป็นการเรียบเรียงให้ผู้อ่านเข้าใจตั้งแต่ระดับง่ายไปหาระดับที่ยากขึ้นตามลำดับด้วยหลักไตรสิกขา สอดคล้องกับงานวิจัยของ ภาควินัย ศรีถาวร^{๑๓} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์มรรค : มิติไตรสิกขา” พบว่า ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ความรู้แตกฉาน มี ๔ ประการ คือ ๑) อรรถปฏิสัมพันธ์ญาณ (อรรถปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในอรรถ ๒) ธรรมปฏิสัมพันธ์ญาณ (ธรรมปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในธรรม ๓) นิรนัยปฏิสัมพันธ์ญาณ (นิรนัยปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในนิรนัย ๔) ปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์ญาณ (ปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์) ความรู้แตกฉานในปฏิสัมพันธ์

ด้านการปฏิบัติก็มีพื้นฐานเหมือนกันว่า คัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรคเป็นคัมภีร์คู่มือผู้ปฏิบัติที่มีพื้นฐานเล่มแรก และเป็นต้นแบบของคัมภีร์ทางด้านนี้ในสมัยต่อมา เช่น คัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุปัชฌายะ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสะ เพราะทั้งคัมภีร์วิมุตติมรรค และวิสุทธิมรรค ต่างใช้วิธีดำเนินการแบบเดียวกับปฏิสัมพันธ์มรรค คือ ยกพระพุทธภาษิต เถรภาษิต หรือธรรมภาษิตที่เกี่ยวกับไตรสิกขา และหลักปฏิบัติที่มีพื้นฐานมาตั้งเป็นบทอุเทศแล้วอธิบายขยายความตามความเห็นของตนโดย

^{๑๓}ภาควินัย ศรีถาวร, “การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์มรรค : มิติไตรสิกขา”, บทคัดย่อ.

มีพระพุทธานุภาพ เถรานุภาพ หรือธรรมานุภาพอื่น ๆ รับรองความถูกต้อง ในวิมุตติมรรค ท่านผู้จรรจนอบิยาบ ไวอย่างกะทัดรัด แต่ในวิสุทธิมรรคท่านผู้จรรจนอบิยาบไว้อย่างวิจิตรพิสดาร ในวิมุตติมรรค ผู้จรรจนอบิยาบ หลักธรรมจำนวนมากจากปฏิสัมภิตามรรคมาตั้งแล้วอธิบายขยายความบ้าง ยกมาสนับสนุนคำอธิบายของตนบ้าง แต่ไม่ได้อ้างไว้โดยตรง ซึ่งต่างกับท่านผู้จรรจนวิสุทธิมรรคที่กล่าวอ้างไว้ทุกตอน

๒. ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี พบว่า การใช้ อุปมาอุปไมยอธิบายหลักธรรมในคัมภีร์พระไตรปิฎก รูปแบบการนำไปใช้เริ่มด้วยการรู้จักใช้คำเชิง ตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของ คำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจ ในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจให้ผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับ หลักปฏิสัมภิตา ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมภิตา ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมภิตาความ เข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับ หลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมภิตา รวมกับธรรมปฏิสัมภิตาและอรรถปฏิสัมภิตาเป็นปฏิสัมภิตา ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่าง สมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมาตมทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบาย ให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิภาณปฏิสัมภิตา เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่าย ตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ ประพันธ์ ศุภษร^{๑๔} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า องค์ความรู้ใหม่อีกหลายอย่าง คือ ๑) ความสัมพันธ์ ความสอดคล้องในการตอบปัญหาเรื่อง กรรมกับอนัตตาทั้ง ๓ สมัยคือสมัยพุทธกาล สมัยหลังพุทธกาลคือยุคอรรถกถา และสมัยภิกษา โดยทั้ง ๓ สมัยใช้ชั้น ๕ เป็นหลักสำหรับตอบปัญหา จำแนกตามหลักไตรลักษณ์และปัจจุสมุปบาท โยงเข้าหาวิ สุทธิ ๗ เสมอ ๒) สมัยพุทธกาลถือว่าเป็นยุคบุกเบิกและปักหลักสร้างฐานพระพุทธศาสนาให้มีความ มั่นคง ปัญหาในช่วงนี้เป็นการถามด้วยความไม่เข้าใจ สงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และเป็นการตอบ เพื่อให้เข้าใจให้หายสงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และเป็นการตอบเพื่อให้เข้าใจหายสงสัยหลักกรรมกับ อนัตตาแนวการตอบที่มีอิทธิพลต่อยุคหลังพุทธกาลนอกจากแนวของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีวิธีการอธิบาย ธรรมของพระสารีบุตร ที่ในปฏิสัมภิตามรรคมหานิทเทศและจุฬานิทเทศ และพระสูตรอื่น ๆ ส่วนยุค อรรถกถาเป็นยุคที่พระพุทธศาสนามีการเคลื่อนไหวและปรับตัวต่อบริบทสังคมมากตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (พ.ศ. ๓๐๐-๔๐๐) โดยยุคนี้มีความพยายามตอบปัญหาเรื่องอรรถ อนัตตามาก ที่สุด จนเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งของการแตกแนวคิดและนิกายถึง ๑๘ นิกาย พระอรรถกถาจารย์ผู้โดดเด่น ในยุคมี พระโมคคัลลีสุนทร โดดเด่นด้านตรรกนัย พระนาคเสนโดดเด่นด้านอรรถนัยสันตติ และพระพุทธ โฆษาจารย์โดดเด่นด้านปัจจุสมุปบาทแบบภวจักร ส่วนสมัยภิกษามีการพัฒนาทางภาษาศาสตร์โดย ขยายความชั้น ๕ ออกอย่างละเอียดทำให้เกิดมรดกธรรมคือคัมภีร์ภิกษาอนุภิกษาและไวยากรณ์ต่าง ๆ ทางสายพระอภิธรรมมากมาย

๑) วิธีการตอบ มีการตอบแบบวิภาษวาทที่เป็นพื้น โดยแยกให้เห็นองค์ประกอบของชั้น ๕ แต่ละชั้น ที่อาศัยเหตุปัจจัยในการเกิดดับอย่างต่อเนื่องเป็นสันตติ โดยในสมัยพุทธกาลอธิบายอยู่

^{๑๔}ประพันธ์ ศุภษร, “การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาใน พระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๓๑๔-๓๑๕.

ในรอบชั้น ๕ และอธิบายรูปชั้นก่อนชั้นอื่น แล้วโยงเข้าหาหลักไตรลักษณ์และปัจจุสมุปบาท ส่วนในสมัยหลังพุทธกาลคืออรรถกถาฎีกาแยกชั้น ๕ ได้ละเอียดตามแนวอิทธิธรรม ภายใต้กรอบ ปริมาณธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยอธิบายจิตก่อน จากนั้นจึงอธิบายและจำแนกเจตสิก รูปและนิพพาน

๒) พัฒนาการแห่งการตอบปัญหา มีพัฒนาการ ๒ ด้าน คือ (๑) ทางด้านภาษาศาสตร์มีการนิยามความหมายของชั้น ๕ กรรม และอนัตตา อย่างรัดกุมและสอดคล้องกับไตรลักษณ์และ อริยสัจ ๔ มีการพัฒนาศัพท์ใหม่ เช่น อัมมสันตติ ภวจักร มีการนำรูปแบบนัย ๔ มาอธิบายเสริมและ รูปแบบจากเนตติคัมภีร์มาใช้อธิบายธรรม (๒) ด้านวิธีการหรือด้านศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ กล่าวคือพัฒนาเทคนิควิธีการถามตอบซับซ้อนมากขึ้น เช่น ในกถาวัตถุและมิลินทปัญหา

๓) พลังแห่งการตอบปัญหาทั้ง ๓ ยุค คือพลังแห่งปัญญา ใช้ปัญญาจำแนกธรรม สภาวธรรมทั้งหลายได้ละเอียดสุขุมคัมภีร์ภาพ นับตั้งแต่พระพุทธเจ้า พระสารีบุตร พระอานนท์ พระโมคคัลลีบุตร พระนาคเสน และพระพุทธโฆษาจารย์ ล้วนเกิดในวรรณะกษัตริย์และพราหมณ์ แรกด้าน ศาสตร์ภายนอก (พระเวท) และปริยัติและปฏิบัติในพระพุทธศาสนา งานปฏิสัมภิทา ๔ คือ อรรถ ปฏิสัมภิทา แรกด้านในอรรถ นิรุตติปฏิสัมภิทา แรกด้านในภาษา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา แรกด้านในเรื่องปฏิภาณ ซึ่งมีคัมภีร์นิเทศและปฏิสัมภิทามรรคเป็นเครื่องยืนยัน และตำแหน่งพระธรรมเสนาบดี

๓. พัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี พบว่า รูปแบบการใช้ เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่อง คำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจในผลหรือความหมายของ หลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมภิทา ๔ คือ มีธรรมปฏิสัมภิทา ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมภิทาความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือ คำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมภิทา รวมกับธรรมปฏิสัมภิทาและอรรถ ปฏิสัมภิทาเป็นปฏิสัมภิทา ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็น รูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมัตถ์ทางหลักธรรม มาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิภาณปฏิสัมภิทา เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรือ อธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ **ดร.วีรชาติ นิม** **อนงค์**^{๑๕} ได้ศึกษา “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” กล่าวถึงหลักอรรถปริวรรตศาสตร์หรือการตีความในคัมภีร์มิลินทปัญหา เห็นว่าคัมภีร์มิลินทปัญหามี ลักษณะพิเศษ คือ ความสามารถในการวินิจฉัยและกระบวนการวิชันาพระธรรมวินัยให้เข้าใจด้วย วิธีการยกอุปมาอุปไมย และสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม** ได้ศึกษา “ลักษณะของอุปมานิทัศน์” โดยการศึกษาจากนวัคสัตตสุสาน สรุปลักษณะเข้าใจเป็น ลักษณะอุปมานิทัศน์ว่า คือ เรื่องที่ถุ่กนำมาเล่าประกอบการบรรยายต่าง ๆ ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วย

^{๑๕}ดร.วีรชาติ นิมอนงค์, “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๒๔๕ - ๒๔๘.

ลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้คือ ๑) เป็นเรื่องราว เรื่องเล่า หรือนิทาน ๒) มีการสื่อความหมายสองนัย และ ๓) เป็นการสั่งสอนศาสนา ศีลธรรม หรือการเมือง^{๑๖}

สรุป

การศึกษาวเคราะห์อุปมานิทัศน์ : จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี ได้ฐานข้อมูลอุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎก คือ พระวินยปิฎกซึ่งว่าด้วยหมวดสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๑๘ แห่ง พระสุตตันตปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักธรรมและเทศนาที่ทรงแสดงแก่บุคคลหลากหลายลักษณะ กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๖๖ แห่ง พระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักปรมัตถธรรม กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน ๑๓ แห่ง การใช้อุปมาอุปไมยอธิบายหลักธรรมในคัมภีร์พระไตรปิฎก รูปแบบการนำไปใช้เริ่มด้วยการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจให้ผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฐกสัมปทา ๔ คือ มีธรรมปฐกสัมปทา ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฐกสัมปทาความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฐกสัมปทา รวมกับธรรมปฐกสัมปทาและอรรถปฐกสัมปทาเป็นปฐกสัมปทา ๓ ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมาตม์ทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิภาณปฐกสัมปทา เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น

ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะทั่วไป

๑) การศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก ควรศึกษามติด้านไตรสิกขาเพื่อเรียบเรียงให้เข้าใจง่าย และสอดคล้องกับแนวทางการนำไปปฏิบัติตามหลักมรรคมีองค์ ๘ ได้ เป็นต้น

๒) การศึกษาอุปมาอุปไมยในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ควรศึกษามติด้านการใช้ภาษาสื่อสารเชิงนิรุกติศาสตร์หรือนิรุตติปฐกสัมปทาทางพระพุทธศาสนา จะทำให้ได้แนวทางในการสื่อสารธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้งให้เข้าใจง่ายมากขึ้น เป็นต้น

๒. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

๑) ควรศึกษาวเคราะห์การอธิบายเรื่องไตรสิกขาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพุทธศาสนิกชน

๒) ควรศึกษาสมถและวิปัสสนาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการฝึกปฏิบัติของผู้เริ่มต้นศึกษาวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น

^{๑๖}พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม, “ลักษณะของอุปมานิทัศน์”, หน้า ๑-๘.

เอกสารอ้างอิง

- บรรจบ บรรณรุจิ ผศ.รท.ดร.. **ปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร : ชื่อเรียกและพัฒนาการ**. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- ประพันธ์ ศุภสร. **การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พระครูปลัดบุญยัง ทูลโล (สุนทรวิภาต) และพระมหาสมบัติ ธนปญโญ. “บทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่ยุคปัจจุบัน”. **วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กันยายน - ธันวาคม ๒๕๕๘): ๑๓๕-๑๓๗.
- พระพุทธรักษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), สมเด็จ. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๐. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม, ๒๕๖๑.
- พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม. “ลักษณะของอุปมานิทัศน์”, **การประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ ๔ "ศาสตร์พระราชากับการสร้างสังคมอุดมปัญญาในยุคไทยแลนด์ ๔.๐"**. วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. หน้า ๑-๘.
- ภาคภูมิ ศรีถาวร. **การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์มรรค : มิติไตรสิกขา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มูลนิธิภูมิพลโลก. **เนติปกรณ (บาลี-ไทย)**. โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลก, ๒๕๔๘.
- วีรชาติ นิมอนงค์, ดร.. **การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท**. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภุริทัต ศรีอร่าม
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Asst. Prof.Dr PHURITHAT SRI-ARAM
๒. ตำแหน่งวิชาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์
๓. หน่วยงานที่ติดต่อได้ ๑๕๕ วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถนนศรีโสธร ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒๔๐๐๐ โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๘-๘๒๐๙๑๖, ๐๓๘-๘๒๑๑๑๙ มือถือ ๐๘-๑๕๕๑-๓๙๑๖
E-mail : phurithat2007@gmail.com

๔. ประวัติการศึกษา

- ๔.๑ ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาปรัชญา (พธ.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๓
- ๔.๒ ปริญญาโท ศาสตรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนาและปรัชญา (ศน.ม.) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๗
- ๔.๓ ปริญญาเอก ศาสตรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา (ศน.ด.) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๖๖

๕. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน

- ๕.๑ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง แนวทางการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อการสื่อสารและเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำหรับพระภิกษุ-สามเณรในจังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๒ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)
- ๕.๒ ผู้อำนวยการแผนงานวิจัยเรื่อง พระพุทธรูปสำคัญ : แนวคิด คุณค่า และอิทธิพลที่มีต่อสังคมไทย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
- ๕.๓ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง ประสิทธิภาพพฤติกรรมในการสร้างสัมมาทิฐิด้วยโยนิโสมนสิการให้กับเยาวชนจังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๘ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
- ๕.๔ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง โยนิโสมนสิการตามแบบอนุปุพพิกาในการสร้างสัมมาทิฐิ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๗ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
- ๕.๕ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องปฏิสนธิญาณตามหลักปฏิจจสมุปบาท ของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทกับหลวงพ่พุทธทาสภิกขุ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๖ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
- ๕.๖ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง คุณภาพพุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ 1 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๓ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) พระครูปลัดวิมลปรียัตติวัฒน์, ผศ. (วิเชียร สิริวัฒนโน)
นามสกุล ไกรฤกษ์ศิลป์
- ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Phrakruparadwimonpariyattiwat, Asst. Prof.
(Wichian Siri wattano)
๒. ตำแหน่งวิชาการ อาจารย์ประจำ
๓. หน่วยงานที่ติดต่อได้ วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒๔๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๓๘-๘๒๐๙๑๖, มือถือ ๐๘-๑๖๒๘-๕๐๔๗
E-mail: wichian17@gmail.com
๔. ประวัติการศึกษา
 - ๔.๑ ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๙
 - ๔.๒ ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธานุสา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๐
๕. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน
 - ๕.๑ ผู้อำนวยการแผนงานวิจัยเรื่อง พระพุทธรูปสำคัญ : แนวคิด คุณค่า และอิทธิพลที่มีต่อสังคมไทย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
 - ๕.๒ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง โยนิโสมนสิการตามแบบอนุพุทธานุภาพในการสร้างสัมมาทิฐิ ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๗ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) พระครูโสภาสราธิคุณ, ดร. (ชาตรี อาสโภ) นามสกุล โหมตศิริ
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Phrakruophasshathikhun (Chatree rshapho)
๒. ตำแหน่งวิชาการ อาจารย์ประจำ
๓. หน่วยงานที่ติดต่อได้ วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒๔๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๓๘-๘๒๐๙๑๖, มือถือ ๐๘-๙๖๙๑-๘๙๗๕
E-mail: tree.siri@hotmail.com

๔. ประวัติการศึกษา

- ๔.๑ ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา (พธ.บ.) ห้องเรียนวัดโสธรวราราม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒
- ๔.๒ ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา (พธ.ม.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๖
- ๔.๓ ปริญญาเอก ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและจริยศาสตร์ (ปร.ด.) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา พ.ศ. ๒๕๖๔

๕. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน

- ๕.๑ ผู้ร่วมโครงการวิจัย เรื่อง พฤติกรรมการสร้างเสริมสุขภาพของพระสงฆ์ในอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)
- ๕.๒ ผู้ร่วมโครงการวิจัย เรื่อง แนวทางการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อการสื่อสารและเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำหรับพระภิกษุ-สามเณรในจังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๒ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)
- ๕.๓ ผู้ร่วมโครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนาของพนักงานในนิคมอุตสาหกรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
- ๕.๔ ผู้ร่วมโครงการวิจัยเรื่อง การบริหารงานของวัดตามหลักธรรมาภิบาล : กรณีศึกษาวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) ผศ.ดร.เจตนิพัทธ์ พิธิยานุวัฒน์
 ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Mr. Chetniphath Phithiyanuwat
 ๒. ตำแหน่งวิชาการ อาจารย์
 ๓. หน่วยงานที่ติดต่อได้ วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒๔๐๐๐
 โทรศัพท์ ๐๓๘-๘๒๐๙๑๖, มือถือ ๐๘-๑๐๐๐-๐๖๑๕
 E-mail: chetniphath2507@yahoo.co.th

๔. ประวัติการศึกษา

- ๔.๑ ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา (พธ.บ.) ห้องเรียนวัดโสธรวราราม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒
 ๔.๒ ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา (พธ.ม.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๖
 ๔.๓ ปริญญาเอก ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและจริยศาสตร์ (ปร.ด.) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา พ.ศ. ๒๕๖๔

๕. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน

- ๕.๑ หัวหน้าโครงการวิจัย เรื่อง พฤติกรรมการสร้างเสริมสุขภาพของพระสงฆ์ในอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)
 ๕.๒ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนาของพนักงานในนิคมอุตสาหกรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
 ๕.๓ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดและคุณค่าของพระพุทธรูปสำคัญในสังคมไทย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
 ๕.๔ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง การบริหารงานของวัดตามหลักธรรมาภิบาล : กรณีศึกษาวัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)
 ๕.๕ หัวหน้าโครงการวิจัย เรื่อง การศึกษาเศรษฐกิจพอเพียงในพระวินัยปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๘ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) นายพรภิรมย์ ยอดบุญ
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Mr. Pornpirom Yodboon
๒. ตำแหน่ง นักวิจัย
๓. หน่วยงานที่ติดต่อได้ วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ๒๔๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๙๔-๐๐๙-๖๔๘๙
E-mail: p.pirom1986@gmail.com

๔. ประวัติการศึกษา

- ๔.๑ สำเร็จการศึกษา เปรียญธรรม ๗ ประโยค สำนักเรียนวัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ. ๒๕๕๒
๔.๒ ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา (พธ.บ.) ห้องเรียนวัดโสธรวราราม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓
๔.๓ ปริญญาโท ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา (ศษ.ม.) มหาวิทยาลัยปทุมธานี พ.ศ. ๒๕๕๔

๕. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน

- ๕.๑ ผู้ร่วมโครงการวิจัย เรื่อง พฤติกรรมการสร้างเสริมสุขภาพของพระสงฆ์ในอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๓ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)
๕.๒ ผู้ร่วมโครงการวิจัย เรื่อง แนวทางการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เพื่อการสื่อสารและเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำหรับพระภิกษุ-สามเณรในจังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๒ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)
๕.๓ ผู้ร่วมโครงการวิจัยเรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนาของพนักงานในนิคมอุตสาหกรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
๕.๔ ผู้ร่วมโครงการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการส่งเสริมการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมแก่ประชาชนในนิคมอุตสาหกรรมภาคตะวันออก ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
๕.๕ ผู้ร่วมโครงการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดและคุณค่าของพระพุทธรูปสำคัญในสังคมไทย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)
๕.๖ ผู้ร่วมโครงการวิจัยเรื่อง สัมฤทธิผลการใช้ชุดกิจกรรมเพื่อพัฒนาโยนิโสมนสิการตามแบบเบญจศีลเบญจธรรมในการสร้างสัมมาทิฐิให้กับประชาชนจังหวัดฉะเชิงเทรา ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๙ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร)

๕.๗ ผู้ร่วมโครงการวิจัย เรื่อง คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของอาจารย์ตามทัศนะของนิสิต สาขาวิชาสังคมศึกษา วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๙ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)

๕.๘ ผู้ร่วมโครงการวิจัย เรื่อง ความคิดเห็นของนิสิตต่อการจัดการเรียนการสอนสาขาวิชา สังคมศึกษา วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๘ (แหล่งทุน วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร มจร)

